

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

**The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters
University of Uludağ**

SAYI: 27

CİLT: 27

YIL: 16

2014/2

Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi : Prof. Dr. İ. Naci CANGÜL

Yazı İşleri Sorumlusu:

: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU
Prof. Dr. Ahmet CEVİZCİ
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Prof. Dr. Tefvik ALICI
Doç. Dr. Elvan TOPALLI

Bu Sayının Hakem Kurulu

Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan Boz (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil Kalabalık (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice Şahin (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurcan Abacı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Mehmet Yüce (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Banu Yılmaz (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Rahim Tarım (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Sedat Işıklı (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar Aybek (Celal Bayar Üniversitesi)
Yard. Doç. Dr. Çiğdem Maner (Koç Üniversitesi)
Yard. Doç. Dr. Sadettin Eğri (Uludağ Üniversitesi)

Ulusal hakemli dergi niteliğinde olup yılda iki kez yayımlanan Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ilk sayısından itibaren Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

ISSN 1302-2423

Yazışma Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
16059 Görükle / BURSA
e-mail: sbd@uludag.edu.tr
www20.uludag.edu.tr/~sbd

Dizgi – Baskı:

Uludağ Üniversitesi
Basımevi Müdürlüğü
16059 Görükle/BURSA
Tel & Fax: 0224 294 05 31
e-mail: basimevi@uludag.edu.tr

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

1. Van Depremi Sonrası Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkiler: Polis Örnekleme İncelemesi
Dilara ŞEKER, Emine AKMAN 215
2. Eski Roma Ailesinde “Pater Familias” ve “Patria Potestas” Kavramı
Kamil DOĞANCI, Fulya KOCAKUŞAK 233
3. Türk Kamu Yönetiminde Yetki Devri
Cengiz DERDİMAN, Yusuf UYSAL 251
4. Divan Şiirine Bursa’dan Eleştirel Bir Ses: Mehmed Rıf’at Efendi
Şamil CAN, Muammer HARDAL 279
5. Kültür Varlığı Algısı ve Tahribat: Bursa Yenişehir Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme
Belgin AKSOY, Aysın ÖZÜGÜL 297
6. Hakimiyet-i Milliye Sayfalarından İşgal Altındaki Antep
Alev SINAR UĞURLU 307
7. Alan Dili Söz Varlığının Genel Dildeki İlişkileri Üzerine: Spor Terimleri Örneği
Şermin KALAFAT 317

CONTENTS

Page

1. Emotional, Cognitive and Behavioral Reactions After Van Earthquake: Examination of Police Sample
Dilara ŒEKER, Emine AKMAN..... 215
2. The Concepts of “*Pater Familias*” and “*Patria Potestas*” in the Ancient Roman Family
Kamil DOĞANCI, Fulya KOCAKUŞAK..... 233
3. Delegation in Turkish Public Administration
Cengiz DERRĐMAN, Yusuf UYSAL..... 251
4. A Critical View About Divan Poetry in Bursa: Mehmed Rifat Efendi
Şamil CAN, Muammer HARDAL..... 279
5. Cultural Assets and Corruption Perception
Belgin AKSOY, AymŐm ŐZÜĐÜL..... 297
6. Antep under Occupation from the Pages of Hakimiyet-I Milliye Newspaper
Alev SINAR UĞURLU..... 307
7. On The Relationship of Terminological Language and the Standard Language: Using the Example of Sport Terminology
Şermin KALAFAT..... 317

VAN DEPREMİ SONRASI DUYGUSAL, BİLİŞSEL VE DAVRANIŞSAL TEPKİLER: POLİS ÖRNEKLEMİ İNCELEMESİ

B. Dilara ŞEKER¹
Emine AKMAN²

ÖZET

Bu çalışma, Van Depremi sonrasında kentte çalışmaya devam eden polis memurların depreme yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkileri, afet sonrası günlük yaşamlarındaki değişimleri ve farkındalık düzeylerini değerlendirmektedir. Araştırmada, Van İlinde görevli 203 polis memuruna araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu uygulanmıştır. Çalışma verileri, hasar görme seviyesine, deprem riskini bilme durumuna, mal kaybı yaşama durumuna göre tek yönlü varyans analizi ve t testi kullanarak, incelenmiş, günlük alışkanlıklar, yaşamdan beklentiler, kabus görme, dini tutum, yaşamın anlamı ve psikolojik sağlık sorunları yaşama düzeylerinde farklılık bulunmuştur. Deprem sözcüğü anlam gruplarına göre incelendiğinde, kadercı atıf grubunda bilimsel atıf grubuna göre yüksek tepki ortalamaları gözlenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Duygusal tepkiler, bilişsel tepkiler, davranışsal tepkiler, deprem, farkındalık, polis.*

ABSTRACT

Emotional, Cognitive and Behavioral Reactions After Van Earthquake: Examination of Police Sample

The emotional, cognitive and behavioral responses of the police personnel in Van after the earthquake and their daily life changes and awareness are evaluated in this study. In the research a questionnaire was applied to 203 Van City

¹ Yrd. Doç. Dr.; Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Manisa, e-posta: dilaraseker@hotmail.com

² Araş. Gör: Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Manisa.

Police Department personnel. The results showed some differences of daily habits and expectations, nightmares, religious attributions, meaning of life and psychological problems in terms of damage level, earthquake risk knowledge and property loss. After examining the word "earthquake" according to the attribution groups, it was observed that the fatalistic attribution groups have higher response means than the scientific attribution groups.

Key Words: Emotional responses, cognitive responses, behavioral responses, earthquake, awareness, police.

GİRİŞ

Afetler belirli bir coğrafi bölgede aniden ortaya çıkan, insanları fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik yönden zarara uğratan, kolektif stres yaratan, doğal veya insan kaynaklı olaylardır. Toplum yaşantısını kesintiye uğratan afetler, kişinin olağan hayatını etkileyerek, uyum kapasitesini aşmakta, dış yardıma gereksinim doğurmaktadır (Tierney, 1989; Uyar, 2007:937). Doğal afetler, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerini olumsuz etkileyerek, can ve mal kaybına neden olan olaylardır (Şahin ve Sipahioğlu, 2003:6). Örneğin; doğal afetler sonucu kişiler evlerini, işlerini, ailelerini, yakınlarını kaybederler, yaralanırlar, ekonomik veya sosyal destek ağlarında uzun dönemli kayıplar yaşarlar. Doğal afetler özellikle depremin önceden kestirilemez olması ve o anda kişinin yaşadığı çaresizlik duygusu, kişinin yaşamında aksama ve değişimlere neden olmakta, psikolojik sorunlar ortaya çıkarmaktadır (Knack, Williams ve Jensen-Campbell, 2006; McClure, Sutton ve Wilson, 2007). Afetin birey üzerindeki etkisi, kontrol edilememesi ve zamanının tespit edilememesinin imkansızlığı ile doğru orantılı olarak artar. Depremler çok sayıda ölüm ve yaralanmaya neden olmakta, birey ve toplum üzerinde sosyal ve psikolojik yönden büyük olumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır. Bireysel düzeyde güçlü bir travma yaratan deprem; PTSD, depresyon, anksiyete veya genel psiko-fiziksel stres belirtilerini de ortaya çıkarmaktadır (Caia, Ventimiglia ve Maass, 2010).

Doğal afetler içinde Türkiye için en büyük tehdit depremdir. Türkiye deprem açısından aktif Alp-Himalaya kuşağında yer almaktadır. Anadolu; güneyden Afrika, güneydoğudan Arabistan ve kuzeyden Avrasya plakaları ile çevrilidir. Afrika ve Arabistan plakalarının kuzeye doğru hareketi, Anadolu yarım adasının, kuzeydeki sabit kabul edilen Avrasya plakasına göre Kuzey Anadolu fayı boyunca batıya kaymasına neden olmaktadır. Bu hareketlere bağlı olarak Anadolu'da geçmişten günümüze deprem olgusu bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar (Efe ve Demirci, 2001). Bu hareketlilik sonucu, Türkiye'de 1980- 2009 yılları arasında yaşanan depremlerde 20.495 kişi ölmüş ve 5.925.161 kişi depremden etkilenmiştir (EM-DAT, 2009).

23 Ekim 2011 günü saat 13.41'de merkez üssü Van ilinin Tabanlı köyü olan 7.2 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Deprem, başta Van ili olmak üzere çevre illerin (Muş, Bitlis, Batman, Ağrı, Diyarbakır, Mardin, Erzurum, Siirt, Şırnak, İskenderun ve Hatay) yanı sıra ülkemizin sınır komşuları İran ve Irak'ın sınıra yakın yerleşim yerlerinde de hissedilmiştir. Büyüklüğü itibariyle ülkemizin son yüzyılda yaşadığı en şiddetli depremlerden biri olan Van Depreminde, 604 kişi yaşamını yitirmiş, binlerce kişi yaralanmış, 222 kişi enkaz altından sağ olarak kurtarılmıştır. İlk depremin ardından 9 Kasım 2011 tarihinde merkez üssü Van İlinin Edremit İlçesi olan ilk depreme oranla daha az şiddetli (5.6) ikinci bir deprem gerçekleşmiştir. Fiziksel yıkım ve can kaybından ziyade ilk depremin psikolojik etkilerini üzerinden atamayan halk için ikinci depremin yaşanması oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Meydana gelen ikinci depreme toplam 40 kişi yaşamını kaybetmiştir (Karancı, 2011:16). Deprem sonrası süreçte arama, kurtarma, sivil savunma, sağlık, güvenlik çalışanları, sosyal çalışmacı gibi farklı alanlardan çalışanlar alanda/kentte farklı şekillerde görev almışlardır (Tuna, Parin ve Tanhan, 2012). Deprem sonrasında Van'da yaşamaya devam edenlerin ihtiyaçları diğer kentlerden gelen çalışanlar kadar kentte depremi yaşamış çalışanlar tarafından da giderilmiştir. Bu süreçte görevli memurlar kendi sorunları ile başa çıkmayı erteleyerek çalışmalarına devam etmişlerdir. Deprem sonrasında hizmet veren kamu örgütlerinden depremi yaşayan polis teşkilatı çalışanlarının depremden etkilenme düzeylerinin onların yaşam algıları üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Depremin neden olduğu hasarlardan korunmaya odaklanan bir kültür geliştirilmesi, depreme yönelik duygusal ve bilişsel tepkilerin anlaşılması acil afet durumu sürecinin yönetimine katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Pietrantonio ve Prati, 2009).

Son 30 yılda akademik alanda polis memurlarının yaşadığı işle bağlantılı risk ve stresin disiplinler arası incelendiği gözlenmiştir (Abdollahi, 2002). Polislik, günlük yaşamda travmatik durumlarla karşılaşma riski taşıdığından, stres düzeyi yüksek bir meslek olarak değerlendirilir. Polis memurları karşılaştıkları travmatik deneyimlerle bağlantılı psikolojik iyi olma düzeyleri ve iş performanslarının olumsuz etkilemesinin yanında travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon gibi bazı psikolojik rahatsızlık risklerini de taşırlar (Darensburg, Andrew, Hartley, Burchfiel, Fekedulegan ve Violanti, 2006; Violanti, Andrew, Buchfield, Hartley, Charles ve Miller, 2007). Bu nedenle polislik mesleğinde risk yönetim politikalarının olması yeterli değildir aynı zamanda çalışanların travmayı tanımlayabilmesine dayanan bir yapının da olması gereklidir (Darensburg ve ark., 2006). Polislerle ilgili yapılacak düzenlemelerin onların yaşamlarını olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Bireylerin geçmişte yaşadıkları deneyimler, onların yaşamlarını etkilemektedir. Bireylerin yaşamında şok edici olarak algılanan olay ve deneyimler flaş bellek mekanizması tarafından işlenmektedir. Flaş bellek kavramı, Brown ve Kulik (1977'den akt., Neisser ve Harsch, 1992) tarafından bireylerin bazı önemli olayların sonuçlarının canlı bir şekilde hatırlanması olarak ifade edilmiştir. Flaş bellek mekanizması ile kişiler, şok edici bir toplumsal olay, teknolojik, doğal felaket, terörist saldırılar sırasında ve olaydan hemen sonra yaptıkları ve hissettiklerine ilişkin canlı bir uzun süreli belleğe sahip olurlar. Flaş bellek birçok önemli olaya maruz kalınan süreçte duyguların otobiyografik bellek üzerindeki etkisini içerir (Prati, Catufi ve Pietrantonio, 2012). Bu kavram soygun, trafik kazası, patlama, deprem gibi travmatik olayların yanında duygusal yük açısından yoğun olayları da kapsamaktadır (Sarp ve Tosun, 2011). Yaşanan şok edici durumdan yıllar sonra bile, insanlar bilgilendirildikleri ilk anı, o an ne yaptıklarını hatta ne giydiklerini bile hatırlamaktadır. Flaş belleğin, detayları önemine göre ayırtırmayan nöropsikolojik bir fotoğraflama mekanizması olduğu varsayılmaktadır (Neisser ve Harsch, 1992). Yapılan araştırmalarda, bu mekanizma kişinin olaya dahil oluşu ile doğru orantılı olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin, Neisser ve ark. (1996), 1989'da Loma Prieta'yı vuran depremden 18 ay sonra belde halkı ve olayı medyadan öğrenen bir grup öğrenci ile karşılaştırıldığında daha detaylı bir belleğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Tehlikeli durumlara maruz kalan insanlarda korku tepkisinin ilk sırada olduğu bilinmektedir. İçgüdüsel, bir tepki olan korku insanların fiziksel, sosyal sıkıntılı süreçlerde hayatta kalabilmesi için tehditlere karşı uyanık ve dikkatli olmasını sağlamaktadır. Bireylerin korkuyla karşılaşınca kaçma isteği, savaşıma dürtüsü, hareketsiz kalma ve duygusal yakınlık gibi farklı tepkiler ortaya koyduğu gözlenmiştir (Prati ve Pietrantonio, 2009; Prati ve ark., 2012). İnsanlar depremi kontrol edilemez olarak değerlendirdiklerinde; kader olarak ifade etmekte ve bu düşünce sistemi kişilerin yaşantılarını etkilemektedir. Deprem hakkındaki kadereci bakış açısı olayların nedenleri hakkındaki nedensel atıflarla ilişkilidir (McClure ve ark., 2007). Kadereci bakış açısında, kontrolün kişide olmadığına vurgu yapılmakta, deprem ve sonuçlarının bir kader, değiştirilemez, kaçınılmaz, alinyazısı ya da kötü şans olduğu varsayılmaktadır (Solak ve Göregenli, 2009). Nedensel atıflar kişinin çevresindeki olayların nedenlerine anlam atfetmesi, onları açıklama sürecidir. Günlük yaşamda kişiler olumsuz olayları kontrol edilebilir veya edilemez güçlere atfetmektedirler. Kişiler depremin oluşturduğu hasarı sadece yeryüzünün hareketiyle ilişkilendirirse kontrol edilemeyen bir nedene atıfta bulunmuş olurlar. Atıflarında deprem zararını önlenemez olarak değerlendiren kişilerin, zararlarını önlemek için daha az önlem alıcı davranış sergiledikleri gözlenmiştir (McClure ve ark., 2007).

Bu çalışmanın amacı; Van Depremi sonrası kentte çalışmaya devam eden, kriz durumunda hizmet veren polis memurlarının deprem anı ve sonrasında verdikleri duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler, afet sonrası günlük yaşamlarında ortaya çıkan değişimleri değerlendirmektir. Aynı zamanda katılımcıların depremde yaşadıkları kayıplar, depreme ait farkındalık düzeyleri ve depreme yönelik yaptıkları anlamsal değerlendirmeler de ortaya konulmuştur.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Van depremini yaşayan ve sonrasında kentte çalışmaya devam eden 25 kadın (%12.3) ve 178 erkek (%87.7) toplam 203 polis memurundan oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 24-43 ($X = 30.12$, $SS = 4.5$) arasında değişmektedir. Sosyo demografik değişkenlerle ilgili detaylı bilgi için Tablo 1.'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Farklı Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Demografik Özellik	Kategori	Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	178	87.7
	Erkek	25	12.3
Van'da çalışma süresi	1 yıl	56	27.6
	2 yıl	95	46.8
	3 yıl	31	15.3
	4 yıl	9	4.4
	5+ yıl	11	5.4
	10+ yıl	1	.5
Medeni durum	Evli	165	81.3
	Bekar	38	18.7
Eş çalışma durumu	Çalışıyor	66	40
	Çalışmıyor	99	60
Hangi depremin yaşadığı	7.2 şiddetini yaşadım	33	16.3
	7.2, 5.6 şiddetini yaşadım	210	78.3
	5.6 şiddetini yaşadım	2	1
	Hiçbirini yaşamadım	9	4.4
Karşılaşılan doğal afet	Sel felaketi	19	9.4
	Deprem	42	20.7
	Yangın	9	4.4
	Nehir taşması	3	1.5
	Kasırğa	2	1
	Toprak Kayması	1	0.5

Veri Toplama Araçları

Çalışmada araştırmacılar tarafından alan yazın taramasına dayanarak geliştirilen dört bölümden oluşan bir soru formu kullanılmıştır. Sosyo

demografik soru formu; cinsiyet, yaş, Van'da çalışma süresi, medeni durumu, eşinin çalışma durumu, daha önce yaşadıkları doğal afetler gibi soruları kapsamaktadır. Soru formunun ikinci bölümünde katılımcıların Van'da hangi depremleri yaşadıkları, yaşadıkları kayıplar, üçüncü bölümünde deprem sözcüğünün anlamı, deprem anında nerede oldukları, neler hissettikleri, nasıl davrandıkları, deprem riski ile ilgili farkındalık düzeyleri, dördüncü bölümde ise katılımcıların depremle ilgili duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkileri ile ilgili sorular sorulmuştur.

UYGULAMA

Araştırmaya Haziran-Temmuz 2012 tarihleri arasında Van ilinde deprem yaşayan ve emniyet müdürlüğünde çalışan 203 kişi tesadüfi örneklem metodu ile seçilmiştir. Örneklem tamamen gönüllülük esasına göre oluşturulmuştur. Katılımcıların cevaplarının farklı değişkenlerden etkilenmemesi için soru formları iş saatleri dışında uygulanmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı, soru formu ile ilgili gerekli açıklamalar yapılmış, araştırmadan elde edilen verilerin gizli tutulacağı ve araştırma dışında başka bir amaçla kullanılmayacağı bilgileri verilmiş, onayları alınmıştır. Anketlerin uygulanması ortalama olarak 25 dakika sürmüştür.

BULGULAR

Örnekleme oluşturan polis memurları hangi Van depremini yaşadıkları, ilgili depremlerde yaşadıkları hasar durumu, deprem esnasında buldukları mekanlar, katılımcıların verdiği duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler incelenmiş tablolar şeklinde aşağıda özetlenmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Katılımcıların depremle ilgili sorulara verdikleri yanıtlara yönelik frekans analizi sonuçları Tablo 2.1.'de özetlenmiştir.

Tablo 2.1. Katılımcıların Depremle ilgili Sorulara Yönelik Frekans ve Yüzde Değerleri

Demografik Özellik	Kategori	Frekans	Yüzde(%)
Depremde ev hasarı	Yıkılmış	16	7.9
	Çok Hasarlı	45	22.2
	Orta Hasarlı	52	25.6
	Az Hasarlı	65	32
	Hasarsız	25	12.3
Depremde mal kaybı	Evet	112	52.2
	Hayır	91	44.8
Deprem riski	Deprem riski olduğunu bilme	37	19.2
	Deprem riski olduğunu bilmeme	133	68.9
	Deprem riski olduğunu bilip önemsememe	23	11.9

Katılımcıların depremle ilgili yaşadıkları duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilere ait frekans analizi sonuçları Tablo 2.2.'de özetlenmiştir.

Tablo 2.2. Katılımcıların Depremle ilgili Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkilerinin Yüzde ve Ortalama Değerleri

Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkiler	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Bazen	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(M)	(SS)
Depremden sonra günlük (rutin) alışkanlıklarım değişti	7.1	15.2	38.4	23.7	15.7	3.26	1.11
Her an deprem olacakmış gibi endişe etmekteyim	7.1	13.8	40.3	21.4	17.3	3.28	1.12
Deprem sonrası sık sık kabus görmeye başladım	14.1	22.7	33.3	17.7	12.1	2.91	1.21
Deprem sonrasında alışılmışın dışında kaygı yaşıyorum.	17.9	24.5	21.9	26	9.7	3.06	1.16
Deprem sonrasında yaşama ilişkin görüşümde (ideolojik yaklaşımında) değişiklik oldu	17.9	31.1	15	22.3	10.4	2.85	1.26
Deprem sonrasında dini tutumlarında değişiklik oldu	21.2	31.1	15	22.3	10.4	2.69	1.31
Deprem sonrasında sağlık sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşamaya başladım	10.2	26	32.1	18.4	13.3	2.98	1.18
Deprem sonrasında ölümü sık sık düşündüm	8.2	9.7	41.5	28.2	12.3	3.27	1.07
Deprem sonrasında uykusuzluk yaşadım	16.2	13.2	22.8	23.4	24.4	3.26	1.39
Deprem sonrasında aşırı korku hissettim	8.1	20.8	28.9	23.9	18.3	3.23	1.21
Deprem sonrasında sosyal ilişkilerimde değişiklik oldu	8.7	21.9	27	31.1	11.2	3.14	1.15
Deprem sonrasında sürekli tetikte olmaya başladım	8.2	19.5	31.8	26.7	13.8	3.18	1.15
Deprem sonrasında ilaç kullanmaya başladım	30.5	23.4	19.8	8.6	17.8	2.60	1.45
Deprem sonrası çalışma verimim azaldı	16.9	20.5	28.2	16.4	17.9	2.98	1.33
Deprem sonrası yaşamla ilgi beklentilerim değişti	10.3	20	27.2	25.6	16.9	3.19	1.23
Deprem sonrası yaşam önceliklerim değişti	6.6	19.9	28.6	27.6	17.3	3.29	1.16
Deprem sonrası yaşamın anlamını yeniden tanımladım	11.2	19.9	23.5	28.1	17.3	3.20	1.26

Katılımcıların duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerine yönelik frekans analizi sonuçları incelendiğinde; duygusal tepki ifadeleri olarak katılımcıların %79'u her an deprem olacakmış gibi endişelendiğini, %72.2'si depremden sonra sürekli tetikte olduğunu, %61.1'i depremden sonra aşırı korku hissettiğini ve %57.6'sı ise deprem sonrası alışılmışın dışında kaygı yaşadığını ifade etmiştir. Bilişsel tepki ifadelerine ilişkin değerlendirmelerde ise katılımcıların %82'si deprem sonrası ölümü sık sık düşündüğünü, %69.7'si deprem sonrası yaşamla ilgili önceliklerinin değiştiğini, %69.7'si yaşamla ilgili beklentilerinin değiştiğini, %68.9'u deprem sonrası, yaşamın anlamını yeniden tanımladıklarını, %63.8'i deprem sonrasında sağlık

sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşadıklarını, %63.1'i deprem sonrası sık sık kabus görmeye başladığını, % 47'si deprem sonrası yaşama ilişkin görüşlerinin değiştiğini ifade etmiştir. Son olarak davranışsal tepki ifadelerine ilişkin değerlendirmelerde ise katılımcıların %77.8'i depremden sonra günlük yaşam alışkanlıklarının değiştiğini, %70.6'sı deprem sonrası uykusuzluk yaşadığını, %69.3'ü deprem sonrası sosyal ilişkilerinde değişiklik olduğunu, %61.5'i deprem sonrası verimliliğinin azaldığını, %47'si deprem sonrası dini inanç ve tutumlarının değiştiğini, %46.2'si ise deprem sonrası ilaç kullanmaya başladığı saptanmıştır.

Tablo 2.3. Katılımcıların Van Depremi Anlarına Yönelik Frekans ve Yüzde Değerleri

Demografik Özellik	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
1.Van depremi esnasında...	Kapalı bir mekandaydım	156	76.8
	Açık bir mekandaydım	40	19.7
	Şehir dışındaydım	7	3.4
2.Van depremi esnasında...	Kapalı bir mekandaydım	171	84.2
	Açık bir mekandaydım	31	15.3
	Şehir dışındaydım	1	0.5
Deprem anında ne yaptığı	Lanet okuma	15	7.4
	Teslimiyet gösterme	49	24.1
	Dua etme	129	63.5
	İsyan ve bağırma	4	2
	İnkar ve kabullenememe	3	1.5
Deprem anında yaşadığı ilk duygu	Korku ve panik	105	51.7
	Çaresizlik	56	27.6
	Hareketsizlik	4	2
	Şaşkınlık ve inanamama	11	5.4
	Teslimiyet ve sakinlik	26	12.8
Deprem sonrasında hissedilen en net duygu	Belirsizlik ve karmaşa	68	33.5
	Ölüm korkusu	35	17.2
	Panik ve çaresizlik	77	37.9
	Kaybolmuşluk ve hiçlik	10	4.9
	Üzüntü ve kaygı	11	5.4

Katılımcılardan %87.6'sının deprem anında dua ettiği, teslimiyet gösterdiği ve durumu kabullenmeye yönelik davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Katılımcıların deprem anında yaşadıkları ilk duygu %51.7 ile korku ve paniktir. Deprem sonrasında katılımcıların % 37.9 oranıyla panik ve çaresizlik, %33.5 oranıyla belirsizlik ve karmaşa, %17.2 oranıyla ise zamanın önemi ve ölüm korkusu hissettiği saptanmıştır. Çalışmadaki

katılımcıların Van Depremi'nde yaşadıkları travmayı kategorilendirmeleri istendiğinde ise % 39.9'u fiziksel, psikososyal ve ekonomik, %21.2'si fiziksel, psikososyal, çevresel ve ekonomik, %18.2'si ekonomik, %18.2'si psikososyal travma yaşadığını belirtmiştir. Bir diğer ifadeyle katılımcıların deprem anında en sık karşılaşılan tepkisinin dua etme olduğu en sık karşılaşılan duygunun ise korku ve panik olduğu gözlenmiştir.

Polis Memurlarının Depreme Yönelik Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkilerinin Depremde Hasar Görme Seviyesine göre İncelenmesi

Polis memurlarının depreme yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerine ait puan ortalamalarının depremde memurların gördükleri fiziksel ve maddi hasar seviyesine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanarak incelenmiştir.

Bulgular katılımcıların günlük rutinlerindeki değişim düzeyleri arasında depremde hasar görme seviyesi bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(4, 193) = 5.36, p < .01, \eta^2 = 0.10$. Birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD karşılaştırma sonuçlarına göre depremde hasar görme durumlarını orta hasarlı olarak belirtenlerin ($X = 3.78, SS=1.09$), çok hasarlı ($X = 3.02, SS=1.01$), az hasarlı ($X = 3.11, SS=1.11$), ve yıkılmış ($X = 2.63, SS=1.09$), olarak belirtenlerden anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde günlük rutin alışkanlıklarının değiştiği gözlenmiştir. Bu analiz bulgusu, günlük rutin alışkanlıklarda en yüksek oranda değişimi, depremden orta derecede hasar gören katılımcıların yaşadığını göstermektedir.

Ayrıca analiz sonuçları katılımcıların yaşamla ilgili beklenti değişim düzeylerinin depremde hasar görme seviyesi bakımından anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür, $F(4, 190) = 2.81, p < .05, \eta^2 = 0.06$. Birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD karşılaştırma sonuçlarına göre depremde hasar görme durumlarını hasarsız belirtenlerin ($X = 3.84, SS = 1.21$), az hasarlı ($X = 2.91, SS = 1.18$), olarak belirtenlerden anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde yaşamla ilgili beklentilerinin değiştiği gözlenmiştir. Yani yaşamla ilgili beklentiler depremde herhangi bir hasar almış olmak bile hiç hasar almamış olmak durumuna göre farklılık göstermektedir.

Polis Memurlarının Depreme Yönelik Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkilerinin Deprem Riskini Bilme Durumuna göre İncelenmesi

Polis memurlarının depreme yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerine ait puan ortalamalarının depremde memurların deprem riski olan bir bölge olduğuna dair farkındalık düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı ek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanarak incelenmiştir.

Analiz bulguları memurların günlük rutinlerindeki değişim düzeyleri arasında deprem riskini bilme bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(2, 190) = 5.61, p < 0.01, \eta^2 = 0.06$. Birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD karşılaştırma sonuçlarına göre Van'ın deprem riski olduğunu bilmeyenlerin ($X = 3.41, SS=1.12$), Van'ın deprem riski olan bir bölge olduğunu bilenlerden ($X = 2.76, SS=0.76$), anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde günlük rutin alışkanlıklarının değiştii gözlenmiştir. Deprem riski olduğunu önceden bilme ile bu bilgiye sahip olmama durumu günlük rutin üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmaktadır ve memurların günlük rutin alışkanlıkları deprem riskini bilmeyen bireylerde bilenlere göre daha fazla değişim göstermektedir.

Memurların deprem sonrası dini tutumlarındaki değişiklik düzeyleri arasında deprem riskini bilme bakımından anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, $F(2, 187) = 7.86, p < 0.01, \eta^2 = 0.08$. Birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD karşılaştırma sonuçlarına göre Van'ın deprem riski olduğunu bilen bireylerin ($X = 3.30, SS = 0.85$), bilmeyenlere ($X = 2.95, SS=1.27$) ve biliyor ama önemsemiyor olan bireylere ($X = 2.26, SS = 1.05$) göre, anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde kabus görmeye başladığı gözlenmiştir. Deprem riski olduğunu bilen ama önemsemeyen grup riski bilmeyen ve bilen gruptan anlamlı şekilde daha fazla kabus görme durumuna maruz kaldığını bildirmiştir.

Analiz sonuçları memurların deprem sonrası dini inanç ve pratiklerindeki değişiklik düzeyleri arasında deprem riskini bilme bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(2, 187) = 7.86, p < 0.01, \eta^2 = 0.08$. Birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD karşılaştırma sonuçlarına göre Van'ın deprem riski olduğunu bilmeyenlerin ($X = 2.87, SS = 1.42$) bilenlere ($X = 2.65, SS = 0.95$) ve biliyor ama önemsemiyor olan bireylere ($X = 1.74, SS = .54$) göre anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde dini tutumlarında değişiklik gözlenmiştir. Deprem riski olduğunu biliyor olup önemsemeyen grup, bilmeyen ve bilen gruptan anlamlı şekilde dini inançlarında daha fazla değişiklik durumu belirtilmiştir.

Analiz sonuçları katılımcıların deprem sonrası yaşamın anlamını yeniden tanımlama düzeyleri arasında deprem riskini bilme bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $F(2, 188) = 5.29, p < 0.01, \eta^2 = 0.05$. Birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD karşılaştırma sonuçlarına göre Van'da deprem riski olduğunu bilmeyen bireylerin ($X = 3.39, SS = 1.3$), biliyor ama önemsemiyor olan bireylere göre ($X = 2.57, SS = 1.24$) anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde yaşamın anlamını yeniden tanımlamaya başladığı

gözlenmiştir. Deprem riski olduğunu bilmediğini ifade eden grubun bilip önemsemediğini ifade eden gruba göre yaşamın anlamını yeniden tanımlama düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Polis Memurlarının Depreme Yönelik Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkilerinin Depremde Yaşadıkları Mal Kaybı Durumuna göre İncelenmesi

Polis memurlarının deprem sonrası duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerine yönelik maddeleri mal kaybı yaşama durumuna göre t testi uygulanarak değerlendirilmiş ve “Deprem sonrasında sağlık sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşamaya başladım” maddesinde mal kaybı durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları Tablo 2.4.’de gösterilmektedir.

Tablo 2.4. Katılımcıların Depremde Mal Kaybı Yaşayıp Yaşamadığına Göre Fiziksel veya Psikolojik Sağlık Durumlarına Ait Değerlendirme Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

İfadeler	Mal kaybı	N	X	SS	t	p
Sağlık (fiziksel veya psikolojik) sorunu	Evet	108	3.14	1.16	-0.209	0.04
	Hayır	88	2.80	1.18		

Depremde mal kaybı yaşayan polis memurlarının deprem sonrası sağlık sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşamaya ilişkin puan ortalamaları ($t_{(194)} = 2.05$, $p < 0.05$) deprem de mal kaybı yaşamayan polis memurlarına göre daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Sağlık sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşamaya başlama durumunun mal kaybı yaşamayla birlikte artış gösteriyor olduğu gözlenmiştir.

Polis Memurlarının Depreme Yönelik Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Tepkilerinin Deprem Sözcüğünün İfade Ettiği Anlam Gruplarına göre Karşılaştırılması

Uygulanan anket formunda deprem sözcüğünün ne ifade ettiğine yönelik verilen cevaplar gruplanmıştır. Tablo 2.5.’te gösterilen şekilde seçenekler bilimsel, kadercı ve duygusal üç atıf grubuna ayrılmıştır.

Tablo 2.5. Deprem Sözcüğünün Anlamsal İfade Grupları

Deprem sözcüğü:	Anlamsal İfade
Fayların hareket etmesidir	Bilimsel
Deprem sistemin çöktüğü andır	
Deprem Allah'ın bir gazabıdır	
Deprem sistemin çöktüğü andır	
Allah'ın bizlere verdiği bir sınavdır	Kaderci
Kaderdir	
Deprem kaygı ve endişedir	
Deprem korku ve paniktir	Duygusal
Mağduriyet, çaresizliktir	

Polis memurlarının depreme yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerine ait puan ortalamalarının deprem sözcüğünün ifade gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanarak incelenmiş ve bulgular Tablo 2.6.'de verilmiştir.

Tablo 2.6. Deprem Sözcüğü İfade Gruplarına Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

İfadeler		Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	p	Tukey Sonuçları	M
Ölüm	Gruplar arası	9.15	2	4.56	4.17	0.017	Depreme bilimsel ve kaderci grupları	3.00
	Grup içi	210.98	192	1.10				
	Toplam	220.13	194					3.42
Çaresizlik	Gruplar arası	10.84	2	5.42	3.83	0.023	Depreme bilimsel ve kaderci atıf grupları	2.95
	Grup içi	274.42	194	1.42				
	Toplam	285.26	196					3.40
Yaşamla ilgili beklenti	Gruplar arası	18.04	2	9.02	6.27	0.002	Depreme bilimsel ve kaderci atıf grupları	2.91
	Grup içi	339.56	192	1.44				
	Toplam	343.92	194					3.54
Yaşam önceliği	Gruplar arası	16.67	2	8.35	6.50	0.002	Depreme bilimsel ve kaderci atıf grupları	2.95
	Grup içi	247.75	193	1.28				
	Toplam	264.42	195					3.59
Yaşamın anlamı	Gruplar arası	11.12	2	5.55	3.59	0.030	Depreme bilimsel ve kaderci atıf grupları	2.92
	Grup içi	298.73	193	1.55				
	Toplam	309.84	195					3.45

Ölümü sık sık düşünmek, aşırı korku hissetmek, yaşamla ilgili beklentinin değişmesi, yaşam önceliklerinin değişmesi ve yaşamın anlamını yeniden tanımlama sorularına verilen puan ortalamalarında deprem sözcüğüne yapılan atıf türüne göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Kadereci atıfta bulunarak deprem sözcüğünü tanımlayanların her bir maddeye ilişkin tepki ortalamalarının bilimsel atıfta bulunarak tanımlayanların tepki ortalamalarından istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Kadereci atıfta bulunarak depremi tanımlayanlar bu maddelerin her birine bilimsel atıfta bulunarak tanımlayanlara göre daha yüksek puan vermiştir. Dolayısıyla deprem sözcüğünü kadereci atıfta bulunarak tanımlayan katılımcıların olaya yönelik verdikleri duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerinin değişim gösterdiği ve kadereci atıfta bulunanların bilimsel atıfta bulunanlara kıyasla daha yüksek tepkiler gösterdiği, yaşanan afetten daha çok etkilenmiş olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA

Afetler, bireylerin hayatını yoğun olarak etkileyen olgulardır. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde doğal afetler içinde deprem en büyük tehditlerden biridir ve kişinin yaşamında çeşitli aksaklıklara, değişimlere ve psikolojik sorunlara neden olmaktadır (Knack ve ark., 2006; McClure ve ark., 2007). Van'da 2011 yılında meydana gelen iki deprem, büyüklükleri itibarıyla ülkemizin son yüzyılda yaşadığı en şiddetli depremler arasındadır. Kentte, deprem sonrası arama, kurtarma ve iyileştirme sürecinde farklı meslek gruplarından çalışanlar görev almışlardır. Özellikle deprem sonrasında kentte güvenlik ihtiyacı (kent dışından çalışanlar gelse bile) kentte depremi yaşamış polis memurları tarafından giderilmeye çalışılmıştır.

Polislik, doğası gereği travmatik olaylar ile bağlantılı, stres düzeyi yüksek bir meslektir. Polisin görevi, her türlü karmaşa, karışıklık, suç ve düzensizlik gibi durumlarda düzeni sağlamaya yöneliktir. Polis, deprem gibi doğal afetlerde kurumlar arası koordinatör bir kurum gibi çalışmalarını sürdürür. Çalışmada katılımcıların çoğu yaşadıkları deprem olayını fiziksel, psikososyal ve ekonomik travma olarak ifade etmişlerdir. Bu durumda katılımcıların görevlerine devam ederken çoklu travma yaşantısının da mevcut olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, polis memurlarında doğrudan kişisel olarak kayıplar yaşadıkları afetler sonrası durumlarının ve tepkilerinin değerlendirilmesi afet yönetimi açısından önem taşımaktadır. Polis memurları görevleri sırasında, travmatik durumlarla karşılaşma riski taşıdıkları için mesleki risk yönetim politikaları daha da önem kazanır (Darensburg ve ark., 2006). Özellikle deprem gibi travmatik durumlarla ilişkili duygusal bilişsel ve davranışsal tepkilerin anlaşılmasının acil durum

sürecine afet ve risk yönetimine önemli katkısı bulunmaktadır (Prati ve Pietrantoni, 2009).

Flaş bellek, olarak bilinen bellek mekanizması sayesinde kişiler şok edici bir olay sırasında ve olaydan hemen sonra ne yaptıkları ve hissettiklerine ilişkin canlı bir uzun süreli belleğe sahip olurlar. Bu kavram duygusal yük açısından yoğun ama travma yaratmayan olaylar yanında soygun, trafik kazası, patlama, deprem gibi travmatik olayları da kapsamaktadır (Sarp ve Tosun, 2011). Yaşanan şok edici durumdan uzun yıllar sonra bile insanlar o an ne yaptıklarını canlı bir şekilde hatırlamaktadır. Katılımcılardan birinci ve ikinci Van Depremi sırasında hangi mekanda oldukları, deprem sırasında yaşadıkları ilk duygu, deprem anındaki davranışsal tepkileri ve deprem sonrasında ne hissettiklerine ilişkin değerlendirmeleri alınmıştır. Katılımcıların çoğunun her iki deprem sırasında da kapalı mekanlarda olduğu ortaya konulmuştur. Deprem gibi beklenmedik durumlarda hazırlıksız olarak karşılaşılan travmatik olaylar esnasında kapalı mekanda olma bireylerin algıladıkları korku, panik çaresizlik gibi duyguları etkileyen bir faktör olarak düşünülmektedir. Deprem anında katılımcılardaki genel eğilimin teslimiyet ve kabullenme davranışları olduğu ve o anda yaşadıkları yaygın duygunun korku ve panik içerikli olduğu gözlenmiştir. Farklı çalışmalarda tehlikeli durumlara maruz kalan insanların tepkileri incelendiğinde, yapılan çalışma ile tutarlı olarak korku tepkisinin ilk sırada olduğu gözlenmiştir (Prati ve Pietrantoni, 2009; Prati ve ark.,2012). Şok yaşantısı olarak kabul edilen Van Depremi'nden sekiz ay sonra gerçekleştirilen araştırmada aradan geçen sürenin uzamasına rağmen deprem anına ilişkin bireysel anıların canlı şekilde korunduğu söylenebilir. Çalışmanın devamlılığı açısından aradan daha uzun bir süre geçtikten sonra da olaya ilişkin anıların tekrar incelenmesinin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca katılımcıların depreme yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerinin depremde gördükleri hasar seviyesine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş, depremde alınan hasar seviyesi arttıkça günlük rutin alışkanlıkların ve yaşamla ilgili beklentilerin de daha fazla değiştiği gözlenmiştir. Deprem riskini bilmeyen katılımcıların depremden sonra günlük rutinlerinin bu riski bilenlere göre daha fazla değiştiği görülmüştür. Bu durumla bağlantılı şekilde kişilerin deprem riskine dair önceden sahip oldukları bilginin; muhtemelen travmayı daha hazırlıklı olarak yaşamasına ve olay sonrasında alışkanlıklarını daha az değiştirmesine neden olduğu düşünülebilir. Bunun yanında bölgede deprem riski olduğunu bilenlerin bilmeyen ve bilip önemsemeyen kişilere göre daha fazla kabus gördüğü bulunmuştur. Risk bilgisinin travma sonrası kabus görmeye bir etkisi olduğu yani olayın beklendik oluşunun farkındalığı yükseltmenin yanında travma yaşantısının bilişsel olarak ek bir yük getirdiği söylenebilir.

Depreme yönelik risk bilme durumu açısından farklılaşan diğer bir durum ise dini tutumlarında değişiklik gözlenmesidir. Deprem riski olduğunu bilmeyen kişilerin dini tutumlarının bu riski bilenlerden ve bilip önemsemeyenlerden daha yüksek oranda etkilediği ortaya konulmuştur. Ek olarak, deprem riski olduğunu bilmeyen kişilerin bu riski bilip önemsemeyenlere göre yaşamın anlamını yeniden tanımlama eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Dolayısıyla önceden deprem riski bilgisine sahip olmayan kişilerin bu bilgiye daha önceden sahip olan kişilerden farklı olarak deprem sonrasında yaşamın anlamını yeniden tanımlama eğiliminde oldukları ifade edilebilir.

Depremde mal kaybı yaşayan katılımcıların yaşamayan katılımcılara göre deprem sonrası daha fazla sağlık sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşadıkları; bir diğer ifade ile sağlık sorunları (fiziksel veya psikolojik) yaşamaya başlama durumunun mal kaybı yaşamayla birlikte artış gösterdiği söylenebilir. Konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalarda da deprem sonrası hayatta kalanlarda anksiyete ve önemli psikolojik sorunların başladığı görülmüştür (Kasapoğlu ve Ecevit, 2003; Xiong ve ark., 2010).

Kişiler günlük yaşamda karşılaştıkları olay veya davranışları farklı şekillerde açıklarlar. Kişiler karşılaştıkları deprem olayını kontrol edilemez olarak değerlendirdiklerinde depremi kader olarak değerlendirmekte ve bu düşünce sistemi de kişilerin yaşantılarını etkilemektedir. Deprem hakkındaki kadercı bakış açısı olayların nedenleri hakkındaki yargılara dayanan nedensel atıflarla ilişkilidir. Deprem, kişilerin atıflarında tahmin edilemez, kontrol edilemez ve zararı önlenemez olarak değerlendirilme eğilimindedir (McClure ve ark., 2007). Çalışmada da deprem sözcüğüne katılımcıların yaptıkları nedensel atıflar kadercı bilimsel ve duygusal olmak üzere üç grupta sınıflandırılmıştır. Kadercı atıfta bulunan katılımcılar ölüm düşüncesi, korku ve çaresizlik, duygularını bilimsel atıfta bulunan katılımcılardan daha fazla yaşadıkları ve yaşamla ilgili beklentilerinin, önceliklerinin ve yaşamı anlamlandırmalarının daha fazla değişme eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak, deprem sözcüğüne yapılan atıf türünün kişilerin depreme yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkileri üzerinde farklılaşma yarattığı görülmektedir. Bu bağlamda, kişilerin karşılaştıkları olaylara dair kurdukları nedensellik ilişkileri ve o olaya yönelik önlenemez ya da önlenebilir nitelikteki algıları kişilerin olaya yönelik yaşantılarını etkilediği düşünülebilir.

Araştırmanın örnekleminde cinsiyet dağılımının homojen olmayışı bir sınırlılık olarak ifade edilebilir. Ayrıca polis memurlar deprem sonrası süreçte görev yapan meslek gruplarından yalnızca bir tanesi olduğu çalışan diğer gruplarında depreme yönelik tepkilerinin, değerlendirme şekillerinin ortaya konulması için çalışmalar yapılabilir. Araştırma, depremden sekiz ay sonra gerçekleştirildiği için olayla ilgili anıların oldukça yeni olduğu bir

gerçektir. Bu nedenle depreme yönelik flaş bellek mekanizmasının olayın üzerinden daha uzun zaman geçtikten sonra tekrarlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’de tüm afetlerle ilgili farkındalık ve risk algısı konusunda çalışmaların yapılması afet sürecinin yönetimi ve zararın önlenmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdollahi, M. K. (2002). Understanding police stress research. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 2(2), 1-24.
- Caia G., Ventimiglia F. ve Maass A. (2010). Container vs. dacha: The psychological effects of temporary housing characteristics on earthquake survivors. *Journal of Environmental Psychology* 30, 60–66
- Darensburg, T., Andrew, M. E., Hartley, T. A., Burchfiel, C. M., Fekedulegn, D. ve Violanti J. M. (2006) Gender and Age Differences in Posttraumatic Stress Disorder and Depression Among Buffalo Police Officers. *Traumatology*, 12 (3), 220-228.
- Efe, R. ve Demirci, A. (2001). Gölcük 1999 Depreminde Zemin ve Yer şekil Özelliklerinin Şiddet ile Hasar Dağılımına Etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 36, 1-15.
- EM-DAT, (2009). The OFDA/CRED International Disaster Database. Université catholique de Louvain—Brussels—Belgium. Available www.emdat.be. Accessed 26 August 2009.
- Karancı, A. N. (2011). *Tabanlı-Van (23 Ekim 2011) ve Edremit-Van (9 Kasım 2011) Depremleri İnceleme Raporu 25-27 Kasım 2011*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Afet Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Kasapoğlu A. ve Ecevit M. (2003). Impact of the 1999 East Marmara Earthquake in Turkey. *Population and Environment*, 24(4), 339-358.
- Knack J. M., Chen Z., Williams K. D., ve Jensen-Campbell L. A. (2006). Opportunities and Challenges for Studying Disaster Survivors. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 6(1), 175-189.
- Neisser, U., ve Harsch, N. (1992). Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about *Challenger*. In E. Winograd & U. Neisser (Eds.), *Affect and accuracy in recall: Studies of “flashbulb” memories* (p.9-31). New York: Cambridge University Press.
- Neisser, U., Winograd, E., Bergman, E. T., Schreiber, C. A., Palmer, S. E. ve Weldon M. S. (1996). Remembering the Earthquake: Direct Experience vs. Hearing the News. *Memory*, 4 (4), 337-357.

- McClure J., Sutton R. M. ve Wilson M. (2007). How information about building design influences causal attributions for earthquake damage. *Asian Journal of Social Psychology*, 10, 233–242.
- Prati G., Catufi V. ve Pietrantonio L. (2012). Emotional and behavioural reactions to tremors of the Umbria–Marche earthquake. *Disasters*, 36(3): 439–451.
- Prati G. ve Pietrantonio L. (2009). Optimism, Social Support, and Coping Strategies As Factors Contributing to Posttraumatic Growth: A Meta-Analysis. *Journal of Loss and Trauma: International Perspectives on Stress & Coping*, 14(5), 364-388.
- Sarp N. ve Tosun A. (2011). Duygu ve Otobiyografik Bellek. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3),446-465.
- Solak N. ve Göregenli M. (2009).Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12 (24), 72-89.
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2003). *Doğal Afetler ve Türkiye*, 2.bs, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Tierney, K. J. (1989). The social and community contexts of disaster. In R.Gist & Lubin (Ed). *Psychosocial aspects of disaster*. (p.11-39). New York: JohnWiley & Sons.
- Tuna, K., Parin, S. ve Tanhan, F. (2012). Van Depremi Sosyo-Ekonomik ve Psikolojik Durum Tesbiti Araştırması Sosyolojik Gözlem Raporu. Çocuk Vakfı Raporları: 15, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Uyar, S. (2007), Afet ve Psikiyatrik Bozukluklar, Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer (Editörler), *Afet Tıbbı*, (s. 937-947), Ankara: Ünsal Yayınları.
- Xiong K., Chaojie L. ve Ningxiu L. (2010). Social support and Quality of Life: a cross-sectional study on survivors eight months after the 2008 Wenchuan earthquake. *BMC Public Health*, 10, 573-584.
- Violanti, J. M., Andrew, M., Burchfiel, C. M., Hartley, T. A., Charles, L. E., ve Miller, D. B. (2007). Post-traumatic stress symptoms and cortisol patterns among police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 30(2), 189-202.

ESKİ ROMA AİLESİNDE “PATER FAMILIAS” ve “PATRIA POTESTAS” KAVRAMLARI

*Kamil DOĞANCI**
*Fulya KOCAKUŞAK***

ÖZET

Familia en geniş anlamıyla aile demektir ve Eski Roma toplumsal yaşamının temelini oluşturuyordu. Patria potestas altındaki bütün kişiler familia içinde yer alırdı. Patria potestas, dar anlamda babaya ait olan güç, baba egemenliği; geniş anlamda ise aile reisi olan pater familias'ın ailesindeki bütün çocuklar, torunlar, aileye dahil diğer kişiler ve köleler üzerindeki hakimiyetini ifade ediyordu. Pater familias olmak için patria potestas altında olmamak ve erkek olmak yeterliydi. Pater familias; askerlik hakkı, seçme ve seçilme hakkı, evlenme hakkı gibi bir Roma vatandaşının kullanabileceği bütün haklara sahipti. Pater familias'ın aile fertleri üzerindeki hakimiyeti mutlaktı. Patria potestas'ı sona erdiren sebepler ölüm, capitis deminutio ve emancipatio idi. Ölüm halinde patria potestas kendiliğinden sona ererdi. Capitis deminutio ise aile reisi olan pater familias'ın savaşta esir düşmesi veya sürgün cezasına çarptırılması ile ortaya çıkan bir durumdur. Nitekim hür olmayan ve hakimiyet ehliyeti bulunmayan bir kişi patria potestas'a sahip olamazdı. Aile evlatlarından birinin rahip olması veya yüksek bir mertebeye ulaşması da, capitis deminutio kapsamında patria potestas'ı sona erdiren bir durumdur. Roma'da kız çocukları da dini hizmetler görebilir ve rahibe olabilirlerdi. Bir kız çocuğunun rahibe olması, patria potestas altından çıkması için yeterliydi.

Anahtar Kelimeler: patria potestas, familia, manus, pater familias, dominium.

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

** Ph.D., Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

ABSTRACT

The Concepts of “*Pater Familias*” and “*Patria Potestas*” in the Ancient Roman Family

The word *familia* meant to be a family in the broadest sense and it formed the basics of the Ancient Roman social life. Persons under the *patria potestas* were also seen in the *familia*. In the narrow sense *patria potestas* meant to be the power of a father or his sovereignty; and broadly it meant to be the dominance of the father over the all children, grandchildren and other family members including slaves. In order to be *pater familias* it was necessary to be a man who is also separated from *patria potestas*. *Pater familias* had the rights such as military service, elect and to be elected and marriage as a normal Roman citizen. The dominance of *pater familias* over the family members was certain. Reasons that end *patria potestas* were death, *capitis deminutio* and *emancipatio*. In the case of death *patria potestas* would end spontaneously. *Capitis deminutio* was the situation that the family leader *pater familias* was captured in a war or exiled. Thus it is impossible to have a *patria potestas* while being a prisoner or not having the qualification to dominate someone. If one of children in the family became a monk or a high-ordered person, this is a situation that would end *patria potestas* in terms of *capitis deminutio*. In Rome girls were also able to have religious education and become a monk. And in this case they could split from *patria potestas* too in the same way.

Key Words: *Patria potestas*, *familia*, *manus*, *pater familias*, *dominium*.

Eski Roma’da *familia* terimi en geniş anlamı ile aile birliğini ifade ediyordu.¹ *Familia*, *patria potestas*’a bağlı bütün kişileri içine alırdı. *Patria potestas*, dar anlamda babaya ait olan güç, babadan gelen iktidar ve yönetim hakkını; geniş anlamda ise aile reisi olan *pater familias*’ın agnatik manada² ailesindeki bütün çocuklar, torunlar, aileye dahil diğer kişiler ve köleler üzerindeki hakimiyetini ifade ediyordu.³ Başka bir ifadeyle, hukuken geçerli olan bir evlilikten dünyaya gelmiş olan *filius familias* (=erkek çocuklar), *filia familias* (=kız çocuklar) ve evlat edinme yoluyla aileye girmiş olan kişiler

¹ Lewis-Short, 1958, s. 723; Gönenç, 2010, s. 32 vd.

² Roma Hukukunda uzun zaman geçerli olan ve aile reisinin hakimiyeti esasına dayanan hısımlığa *agnatio* hısımlığı denilmekteydi. (Tahiroğlu-Erdoğmuş, 2012, s. 51).

³ *Dig. Paul. L, 16.215: “potestatis” verbo plura significantur: in persona magistratuum imperium: in persona liberorum patria potestas: in persona servi dominium. at cum agimus de noxae deditio cum eo qui servum non defendit, praesentis corporis copiam facultatemque significamus. in lege atinia in potestatem domini rem furtivam venisse videri, et si eius vindicandae potestatem habuerit, sabinus et cassius aiunt.”;* Günel, 2009, s. 28; Lewis-Short, 1958, s. 1408; Tahiroğlu-Erdoğmuş, 2012, s. 47.

üzerinde *pater familias*'ın adeta sınırsız olan iktidarına *patria potestas* denilmektedir.⁴

Pater familias aile babası anlamına gelmekle birlikte, bazı durumlarda ailenin büyükbabası da *pater familias* olabilir. Ailedeki tüm üyeler *pater familias*'ın *patria potestas* hakimiyeti karşısında aynı durumdaydı. *Pater familias*'ın karısı üzerindeki hakimiyetine *manus*, köleleri üzerindeki hakimiyetine ise *dominium* (=mülkiyet hakkı) denilmektedir.⁵ Ancak tüm bu iktidar *patria potestas* adı altında toplanarak daha geniş bir anlamı ifade etmiştir.⁶

Pater familias olabilmek için birinin *patria potestas*'ı altında olmamak ve erkek olmak yeterliydi. Evliliğe, yaşa veya çocuk sahibi olmaya bağlı bir durum değildi. *Pater familias*; askerlik hakkı, seçme ve seçilme hakkı, evlenme hakkı gibi bir Roma vatandaşının kullanabileceği bütün hakları kullanabiliyordu. *Pater familias*'ın aile fertleri üzerindeki hakimiyeti mutlaktı. Öyle ki, *pater familias* aile fertlerini açıkta bırakabilir, evlenmelerine engel olabilir, boşayabilir, onları satabilir veya öldürebilirdi.⁷ *Pater familias*'ın mutlak hakimiyeti *vitae necisque potestas* (=hayat ve memet) yetkisine dayanıyordu. Bu yetkiye dayanarak aile fertlerini Roma sınırları içinde öldürebilirdi.⁸ Diğer yandan aile fertlerinin işlemiş olduğu bazı suçların (hırsızlık, hakaret vb.) cezası da *pater familias* tarafından veriliyordu.⁹ *Patria potestas*'ı altındaki kişileri veya kendi çocuklarını *mancipatio* yoluyla satabilirdi.¹⁰ Çocuk eğer Roma dışına satılmışsa köle olurdu. Roma içine satıldığı zaman ise vatandaşlık hakkını korumakla birlikte kendisini satın alan kimsenin yanında hür olmayan bir konum

⁴ *Dig. Ulp.* I,6.4; *Gell.* I,12.61; Berki, 1957, s. 112; Sachers, 1949, s. 2135;Günel, 2009, s. 28; Nicholas, 1970, s. 789; Ayiter, 1963, s. 42; Erdoğan, 1995, s. 121.

⁵ *Gell.* II,24.2; Lewis-Short, 1958, ss. 1111-1112.

⁶ Ayiter, 1963, s. 42; Johnson, 2007, s. 99.

⁷ *Pater familias*'ın *vitae necisque potestas* adı verilen bu yetkisi ölünceye kadar devam ederdi. (Johnson, 2007, s. 99; Nicholas, 1970, s. 789).

⁸ Roma hukukunun *pater familias*'a verdiği en önemli yetki aile fertleri üzerindeki hayat ve memet hakkıdır. Bu yetki ilk başlarda mutlak olmakla birlikte, zamanla ortadan kalkmıştır. Principatus Dönemine (M.Ö. 27-M.S. 284) gelindiğinde bu gücün kullanımı fiili olarak sona ermiştir. M.S. 5. yüzyıldan itibaren bu hakkın olmadığı kabul edilmiş ve çocuğunu öldüren kimseye ölüm cezası verilmeye başlamıştır. (Koschaker–Ayiter, 1977, s. 328; Erdoğan, 1995, s. 122; Nicholas, 1970, s. 789; Gönenç, 2010, s. 47-51; Johnson, 2007, s. 101; Berki, 1957, s. 114).

⁹ *Gaius. inst.* IV,75: “*Ex maleficio filiorum familias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse.*”

¹⁰ Nicholas, 1970, s. 789; Lewis-Short, 1958, s. 1106.

alırdı.¹¹ Ancak *pater familias*'ın bu hakimiyeti Roma vatandaşı olduğu sürece geçerliydi.¹²

Pater familias'ın aile içindeki en önemli haklarından biri de ailenin malvarlığı üzerindeki haklarıydı. Roma'da aile çocukları ayrı bir malvarlığına sahip değildi ve kazançları *pater familias*'ın mülkiyetine dahil olurdu.¹³ Ailenin tüm ekonomik işlemleri, malların mülkiyeti ve tasarrufu *pater familias*'a aitti. Çocuklar ancak *pater familias* öldükten sonra kendi kazançları üzerinde tasarruf hakkı elde edebilirdi.¹⁴ *Pater familias* ölünce aile üyeleri üzerindeki *patria potestas*'ı anneye geçmiyordu. Böyle bir durumunda ergenlik çağına ulaşmamış olan çocuklar için bir *tutor* (=vasi) belirleniyordu. Annenin çocuklar üzerindeki manevi otoritesi ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir zaman çocuklar üzerinde hukuki bir hakimiyete sahip olamazdı.¹⁵

Hiç kimsenin otoritesi altında olmayan *pater familias* aile fertleri üzerinde mutlak bir iktidara sahipti. *Patria potestas*'ın böylesine mutlak oluşu, Roma ailesine sağlam bir merkezi düzen vermiştir. Babanın bu otoritesi aile üyelerinin toplum hayatında daha disiplinli ve itaatkar olmasını sağlamıştır. Zamanla değişen toplumsal koşullar sonucunda *pater familias*'ın bu mutlak ve sınırsız iktidarı da aşınmaya uğramıştır. Ancak ölümüne kadar çocukların *patria potestas* altında kalmaları, kendilerine ait malvarlıklarının olmaması ve aileye ilişkin hakimiyet haklarının hiçbir zaman kadınlar tarafından kullanılamaması gibi konular hep aynı kalmıştır.¹⁶

Roma'da bir kişinin *patria potestas* altına girmesi, doğum, evlat edinme ve *manus* yollarıyla gerçekleşiyordu. Geçerli bir evlilikten dünyaya gelmiş olan kız ve erkek çocuklar doğrudan babalarının *patria potestas*'ı altına giriyorlardı. Evliliğin *manus*'lu veya *manus*'suz olması bu durumu değiştirmezdi.¹⁷ Evlenme gerçekleştikten sonra 180 gün ve sona ermesinden itibaren 300 gün zarfında doğan çocuklar evlilik içi sayılır ve babalarının

¹¹ *Pater familias*'ın, çocuğunu *mancipatio* ile satma işleminin kötüye kullanılmasının hoş görülmemesi nedeniyle, XII Levha Kanunları'nda "Aile evladının üç defa satılması, *patria potestas*'ın sona ermesine sebep olurdu" maddesi yer almıştır. Ancak kız çocuklarının bir kez satılması aynı sonucun doğması için yeterli olmuştur. (Koschaker-Ayiter, 1977, s. 328; Nicholas, 1970, s. 789).

¹² Gell. I, 12.61; Berki, 1957, s. 112-114; O'Keeffe, 2004, s. 28.

¹³ Nicholas, 1970, s. 789.

¹⁴ Berki, 1957, s. 114; Tahiroğlu-Erdoğan, 2012, s. 47; Ayiter, 1963, s. 44.

¹⁵ Gönenç, 2010, s. 51; O'Keeffe, 2004, s. 26.

¹⁶ Gönenç, 2010, s. 47 vd.

¹⁷ *Manus*'lu evliliklerde kadın kocasının ya da onun bağlı olduğu *pater familias*'ın hakimiyeti altına girerken, *manus*'suz evliliklerde kadın, kocasının ya da onun bağlı bulunduğu *pater familias*'ın hakimiyetine girmez. (Gardner, 1986, s. 12; Günel, 2009, s. 28).

patria potestas'ı altına girerlerdi. *Concubinatus* (=evlilik dışı) bir ilişkiden doğan çocuklar *patria potestas* altına giremezlerdi. Çünkü hukuki olarak bu çocukların babaları ile bir ilişkileri yoktu. Ancak *concubinatus* olan bir ilişkiden doğan çocukların anne ve babaları doğumdan sonra evlenirlerse bu çocukların nesebi düzeltilirdi. *Legitimatio* adı verilen bu yolla çocuklar gayrimeşru statüden çıktıkları için *patria potestas* altına girebilirlerdi.¹⁸

Roma'da *arrogatio* ve *adoptio* olmak üzere iki türlü evlat edinme şekli vardı. *Arrogatio*, bir *pater familias*'ın başka bir *pater familias*'ı ailesiyle birlikte evlat edinmesi anlamına gelirken¹⁹, *adoptio* bir *pater familias*'ın sadece bir kişiyi evlat edinmesi anlamına gelir.²⁰ Roma'da evlat edinmenin en eski şekli olan *arrogatio*, başkasının hakimiyeti altında olmayan bir kişinin kendi arzusu ile evlat edinilmesiydi. *Arrogatio* yoluyla evlat edinilen kişi bütün malvarlığı ve ailesiyle birlikte evlat edinenin hakimiyeti altına girerdi.²¹ O zamana kadar *sui iuris* olan kişi, bir *pater familias*'ın hakimiyeti altına girdiğinden *alieni iuris* haline gelirdi.²² Böylece ailelerden biri güçlenirken, diğeri yok olurdu. *Arrogatio* yöntemi sadece erkekler için geçerli olan bir işlemdi. Evlat edinenin en az 60 yaşında olması gerekiyordu. Reşit olmayanlar *arrogatio* yoluyla evlat edinilemezlerdi.²³

Arrogatio'dan daha sonra ortaya çıkan *adoptio* ise sadece bir kişinin evlat edinildiği bir işlemdir.²⁴ *Alieni iuris* olan kişi *adoptio* işlemiyle kendi *pater familias*'ının *patria potestas*'ından çıkar ve üyesi haline geldiği *pater familias*'ın ailesinde yine *alieni iuris* olarak yer alırdı. Bu işlem için XII Levha Kanunları'nda yer alan “*aile evladını üç kez satan bir babanın çocuğu üzerindeki hâkimiyeti sona erer*” kuralı göz önüne alındı.²⁵ Buna göre *pater familias* çocuğunu *mancipatio* yolu ile evlat edinmek isteyen kişiye satardı. Evlat edinen kişi çocuğu azad edince, çocuk kendi *pater familias*'ının

¹⁸ Ayiter, 1963, s. 46; Erdoğan, 1995, ss. 124-125.

¹⁹ Lewis-Short, 1958, s. 165.

²⁰ Lewis-Short, 1958, s. 44; Ayiter, 1963, s. 46.

²¹ Dig. Gaius. I,7.2: “*Generalis enim adoptio duobus modis fit, aut principis auctoritate aut magistratus imperio. principis auctoritate adoptamus eos qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est interrogatur, an velit eum quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse, et is qui adoptatur rogatur, an id fieri patitur. imperio magistratus adoptamus eos qui in potestate parentis sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis.*”

²² Cic. Sest. XXXV,75; Kabaağaç–Alova, 1995, s. 99.

²³ Gell. V,19; Koschaker–Ayiter, 1977, s. 333.

²⁴ Dig. Paul. I,7.10: “*Si quis nepotem quasi ex filio natum quem in potestate habet consentiente filio adoptaverit, non adgnascitur avo suus heres, quippe cum post mortem avi quasi in patris sui reccidit potestatem.*”; Lewis-Short, 1958, s. 44.

²⁵ Gönenc, 2010, s. 47.

hakimiyetine dönerdi. Bu işlem üç kez tekrarlandığında ise *pater familias*'ın çocuğu üzerindeki *patria potestas*'ı sona ererdi. Böylece çocuk, evlat edinmek isteyen kişinin hakimiyeti altına girmiş olurdu.²⁶ *Adoptio* işlemi kural olmamakla birlikte genellikle akraba çocukları evlat edilmiştir. Bu davranışın temelinde *pater familias*'ın ölümünden sonra bırakacağı mirasın yabancı birine geçmesini önlemek yatıyordu.²⁷ Iustinianus döneminde (M.S. 527-M.S. 565) *adoptio* yönetimi kaldırılmış ve bu işlem için tarafların resmi makam önüne giderek evlat verme ve alma iradesinin burada kayda geçmesi yeterli görülmüştür.²⁸ *Patria potestas* altına girme işlemlerinin bir diğeri de *manus*'tur. Daha önce de ifade edildiği üzere, *manus* ile birlikte bir *patria potestas* sona ererken kadın üzerinde kocasının veya eğer kocası bizzat *patria potestas* altındaysa kocasının aile babasının *patria potestas*'ı başlamış oluyordu.²⁹

Patria potestas altındaki kişilerin en başında *filius familias* (=erkek çocuklar) ve *filia familias* (=kız çocukları) gelir.³⁰ *Mater familias* ise aile annesi anlamına gelirdi. Önceleri sadece *pater familias*'ın *manus*'una bağlı evli veya dul kadın³¹ anlamlarında kullanılan bu terimin anlamı zamanla biraz daha genişlemiştir. Çünkü *manus*'a bağlı olan tek kadın, *pater familias*'ın kendi karısı değildi. Buna göre *mater familias*, *pater familias*'ın oğullarının ve torunlarının karılarını, hatta kocalarının ölümüyle dul kalmış olan gelinleri bile ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle *mater familias*, *pater familias*'ın karısı olsun olmasın, *patria potestas* altındaki tüm kadınlara verilen genel bir isimdi.³²

Kadın evlenince kocasının sosyal statüsüne tabi olurdu. Yasal bir evlilikle kendi *familia*'sı ile olan bağlarını kesen ve başka bir *familia*'ya dahil olan kadının kendi *familia*'sı ile olan *agnatik* hısımlığı da son bulmuş olurdu. Roma ailesi, hakimiyet esasına dayalı bir aile olduğundan, evlenen kadın yeni ailesinde eğer kocası *pater familias* ise kocasının; kocasının babası *pater familias* ise kocasının aile babasının hakimiyeti altına girmiş

²⁶ Gell. V, 19; Erdoğan, 1995, s. 125.

²⁷ Lindsay, 2009, s. 4.

²⁸ Erdoğan, 1995, s. 125.

²⁹ Gönenç, 2010, s. 60-61.

³⁰ Aubert, 1994, s. 41; Özdemir, 2005, s. 109.

³¹ Cic. *top.* III, 14; Kunkel, 1930, s. 2183.

³² *Dig. Ulp.* I,6.4: “*Nam civium romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate. nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aequae in mea sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri.*”; Gell. XVIII, 6; Berki, 1957, s. 116.

oluyordu. Sözü edilen bu durum *manus*'lu bir evlilik için geçerliydi. Toplumun değişen koşullarıyla birlikte *manus*'suz evliliklerin yaygınlaşmasıyla, evli kadının durumu nispeten düzelse de, *manus*'suz bir evlilikte bile kadın bu kez kendi aile babasının *patria potestas*'ı altında olacağından yine bağımsız bir statü alamıyordu.³³ *Mater familias*, *pater familias*'a eşdeğer bir güç değildi. Aile babasının olmadığı veya öldüğü durumda bile *mater familias*, *patria potestas* niteliğindeki bir güce sahip olamamıştır. Bu nedenle *mater familias* hiçbir zaman hukuki bir anlam taşımamıştır.³⁴

Roma'da *mater familias*, her zaman saygı duyulan ve itibarı olan bir kadındı. Bu nedenle köleler, fahişeler, yabancılar ve zina suçu işleyenler kesinlikle bu kategoride yer almazdı. Burada belirleyici olan kadının evli, boşanmış, dul, çocuklu ya da çocuksuz olması değil, davranış şekli ve erdemli olmasıdır.³⁵ Ulpianus, *mater familias* kavramı ile şerefli olan kadının anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.³⁶ *Mater familias* kavramı, Augustus döneminde (M.Ö. 27-M.S. 14) evli ya da bekar her kadının ulaşmak istediği bir statü haline gelmiştir.³⁷

Roma'da çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmek evliliğin esas amacı olduğundan, hamilelik genellikle arzu edilen bir durumdur. Yasal bir evlilikte çocuk doğurmak soyun devamı ile yakından ilgiliydi ve bir kadından çok sayıda çocuk, özellikle de erkek çocuk doğurması beklenirdi. Kısırlık bir boşanma sebebi olarak kabul ediliyordu.³⁸ Çocuk yapma arzusu, çocukların ileride anne babasına destek olması, mirasın çocuklara bırakılması ve çocukların ileride ordunun insan gücünü karşılaması açısından önemliydi.³⁹ Iuvenalis, bu konuyla ilgili olarak, “*Ülkeye ve Romalı insanlara bir yurttaş vermeniz çok güzel. Bu, ülke için geçerli bir malzemedir. Eğer tarlalarda işe yarar olmasını, savaşın ve barışın her*

³³ Gönenc, 2010, s. 55.

³⁴ Gönenc, 2010, s. 57-58.

³⁵ *Dig. Ulp. L, 16, 46, 1*: “*“matrem familias” accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.”*

³⁶ *Dig. Ulp. XLIII, 30, 3, 6*: “*In hoc interdicto, donec res iudicetur, feminam, praetextatum eumque, qui proxime praetextati aetatem accedet, interim apud matrem familias deponi praetor iubet. proxime aetatem praetextati accedere eum dicimus, qui puberem aetatem nunc ingressus est. cum audis matrem familias, accipe notae auctoritatis feminam.”*

³⁷ *ILS*, 8394; Clark, 1981, s. 210; Gönenc, 2010, s. 152-153.

³⁸ *CIL VI*, 1527, 31670; Gönenc, 2010, s. 40.

³⁹ Frier, 1994, s. 318; Gardner–Wiedemann, 1991, s. 96.

aşamasında elverişli olmasını sağlayabilirsiniz” demiştir.⁴⁰ Herhangi bir yanlış müdahalenin önüne geçmek amacıyla doğum sırasında kimlerin bulunması gerektiği hukuken de belirlenmişti.⁴¹ Bununla birlikte, antik çağdaki tıbbi bilginin yetersiz olması nedeniyle çocuk doğurmak günümüzdekinden çok daha tehlikeliydi. Bazı kadınlar doğum sırasında ya da doğumdan kısa bir süre sonra ölebiliyordu.⁴² Roma’da bazı durumlarda doğum kontrolü ve kürtaja başvurulmuştur. Çünkü fiilen doğana kadar çocuğun hiçbir statüsü yoktu. Bu nedenle kürtaj yasadışı değildi. Doğmamış çocuğun *patria potestas* altında olduğu kabul edilmezdi. Cicero, çocuk aldırmanın Roma’da ahlaki olarak kabul görmeyişinin sebebinin kürtajın şehir nüfusunda azalmaya yol açmasına bağlamıştır.⁴³

Roma’da iyi bir eş veya anne olmak, kadına toplum içinde yüksek bir mevki ve itibar sağlardı. Roma hukukuna göre *mater familias* babanın sahip olduğu *patria potestas*’a sahip değildi. Ancak çocukların bakımında her ikisi de eşit derecede sorumluydu.⁴⁴ Annenin çocukları üzerinde ciddi bir sorumluluk ve otoritesi vardı. Ancak Roma hukukuna göre kadınlar evlat edinemezlerdi. Bunun nedeni kadınların herhangi bir özgür kimse üzerinde *potestas*’a sahip olmamasıdır. Bir çocuğun evlat edinilmesi sadece *pater familias*’ın iradesine bağlıydı ve *mater familias* ile evlat edinilen çocuk arasında hiçbir hukuki bağ yoktu.⁴⁵

Patria potestas altındaki diğer aile üyeleri olan kız çocukları *filia familias* olarak adlandırılıyordu. *Filia familias* ailedeki erkek çocuklarla veya evlat edinme yolu ile aileye girmiş olanlarla aynı hukuki haklara sahipti.⁴⁶ Kız çocukları da erkek çocuklar, anne, büyük anne, torunlar ve hatta köleler gibi *pater familias*’ın hakimiyeti altındaydı. Evlenmemiş kız çocuğu da erkek çocuk gibi tamamen babanın tasarrufunda idi. Satılabilir veya ölüme mahkum edilebilirdi.⁴⁷

⁴⁰ Iuv. XIV, 68-72; “*Illud non agitas, ut sanctam filius omni, aspiciat sine labe domum uitioque carentem? Gratium est quod patriae ciuem populoque dedisti, si facis ut patriae sit idoneus, utilis agris, utilis et bellorum et pacis rebus agendis.*”; Gardner–Wiedemann, 1991, s. 96.

⁴¹ *Dig. Ulp. XXV, 3.1*: “*Senatus consultum, quod factum est de liberis agnoscendis, duas species complectitur, unam eorum qui agnoscunt, aliam earum quae falsum partum subiciunt.*”; D’ambra, 2007, s. 86-87.

⁴² *ILS*, 1914; *CIL*, III, 6759; Gardner–Wiedemann, 1991, s. 100.

⁴³ *Cic. cluent.* 11, 32; Gardner, 1986, s. 158-159; D’ambra, 2007, s. 84.

⁴⁴ *Dig. Gaius. L, 16, 51*: “*Appellatione "parentis" non tantum pater, sed etiam avus et proavus et deinceps omnes superiores continentur: sed et mater et avia et proavia.*”

⁴⁵ *Gaius inst. I, 104*: “*Feminae vero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent.*”; Gönenç, 2010, s. 57-59.

⁴⁶ Aubert, 1994, s. 41; Gönenç, 2010, s. 53; Özdemir, 2005, s. 109.

⁴⁷ Gönenç, 2010, s. 53-54.

Ailenin çocukları olan *filius familias* ve *filia familias* ile *pater familias*'ın yaşadığı eve dahil olan herkese *liberi in potestate* denirdi. Köleler bu grupta yer almazdı. Çünkü Roma hukukuna göre köleler insandı fakat şahıs değildi. Mal hükmünde idiler. *Pater familias*'ın yaşadığı eve gerek *pater familias*'ın oğul veya torunlarının meşru evlenmesinden doğmak suretiyle, gerek *adoptio* (=evlat edinme) yolu ile gerekse *legitimatio* (=nesebin düzeltilmesi) yolu ile dahil olan çocukların hepsi de *liberi in potestate* olarak kabul edilirdi.⁴⁸ *Filius familias* babasının oturduğu evde oturmak zorunda değildi. Babasının *patria potestas*'ı altında olsa da ikametgah edinebilirdi.⁴⁹

Roma'da yeni doğan bir çocuğu kaydettirmek Augustus dönemine (M.Ö. 27-M.S. 14) kadar zorunlu değildi. Augustus vatandaş statüsündeki meşru çocukların doğumlarından itibaren otuz gün içinde kaydedilmeleri zorunluluğunu getirdi. Gayrimeşru çocukların kaydedilmesi ise yasaklanmıştı. Yasal bir evlilikte dünyaya gelen tüm çocuklar meşru statüdeydi. Bu çocuklar babalarının *patria potestas*'ı altındaydılar ve babalarının yasal mirasçıları olarak kabul edilirdi. Bununla birlikte Roma dünyasında evlilikle sonuçlanmayan kalıcı birliktelikler de oldukça yaygındı. Bu tür birlikteliklerden doğan çocuklar ise gayrimeşru statüdeydi ve kanun önünde babasızdı. Aneleri onlar üzerinde *potestas* sahibi değildi ve miras alma hakları yoktu.⁵⁰

Yeni doğan çocukları öldürmek ya da ölüme terk etmek de Roma'da başvurulan yollardandı. Roma hukukuna göre böyle bir eylemi gerçekleştirebilecek tek kişi *pater familias* idi. Çünkü *patria potestas* yetkisi *pater familias*'a böyle bir hakkı veriyordu. Yeni doğan çocukların boğazlanması, suda boğulması ya da çöle bırakılması sık görülen olaylardı. Ölüme terk etme ya da mirastan men etme sadece babanın yetkisindeydi.⁵¹ Pek çok durumda annenin de rızası alınırđı. Ancak bir kadın, çocuğunu kocasının rızasını almadan ölüme terk ederse kocası tarafından cezalandırılırdı.⁵² Bununla birlikte pek çok yazıt ve antik kaynak, babası

⁴⁸ Berki, 1957, s. 116-117.

⁴⁹ *Dig. L.*, 1.3;

⁵⁰ Gardner, 1986, s. 142-144.

⁵¹ *Dig. Paul. XXVIII*, 2.11: “*In suis heredibus evidentius apparet continuationem domini eo rem perducere, ut nulla videatur hereditas fuisse, quasi olim hi domini essent, qui etiam vivo patre quodammodo domini existimantur. unde etiam filius familias appellatur sicut pater familias, sola nota hac adiecta, per quam distinguitur genitor ab eo qui genitus sit. itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur. hac ex causa licet non sint heredes instituti, domini sunt: nec obstat, quod licet eos exheredare, quod et occidere licebat.*”;

Gardner, 1986, s. 155; Nicholas, 1970, s. 789.

⁵² Gardner, 1986, s. 156.

tarafından öldürülen çocuklar için annelerinin ne kadar üzüldüğünden bahseder. Hatta Roma’da bazı kadınlar kızlarının ölümüne terkedilmesini önlemek için onları erkek çocuğu gibi yetiştiriyordu.⁵³

Pater familias’ın görevlerinden biri çocuğuna iyi bir eğitim vermektir.⁵⁴ Çocukları disipline etmek için aile içinde çocuğa atılan dayak, çocuğun eğitiminde normal karşılanıyordu. Bu durum, babanın sahip olduğu *patria potestas*’ın bir sonucu olarak çocuk üzerinde kurduğu otoriteyle açıklanabilir.⁵⁵ Hakimiyet ilişkisine dayanan Roma ailesinde çocukların kendilerine ait bir malvarlığı bulunmuyordu. Bununla birlikte ailedeki çocukların nispi malvarlığından söz edilebilir. *Patria potestas* altında olan kişilerin bağımsız olarak idare edebileceği bu malvarlığına *peculium* denilmekteydi.⁵⁶ Ancak *patria potestas* altındaki kişilerin mülk edinme hakkı olmadığı için *peculium* da hukuken *pater familias*’a aitti.⁵⁷

Peculium özel mülkiyet veya sermaye gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁸ Efendinin kölesine ya da *pater familias*’ın *filius familias*’a kullanması için verdiği bir miktar para, ekonomik değer taşıyan bir hak, ticari bir işletme, bir hayvan, bir tarla ya da bir bina olabilirdi.⁵⁹ Hukuki olarak *pater familias*, *peculium* olarak verdiği malların mülkiyetine sahip olmaya devam ederdi. Kendisine *peculium* verilmiş olan *filius familias* söz konusu para ve malların sahibi değil işletmecisi olurdu. *Pater familias*, *peculium* olarak verdiği malları istediği an geri alabilirdi ve bu malların her türlü sorumluluğu da kendisine aitti. Aileye ait haklara ve borçlara ehil olan tek kişi *pater familias*’tı. Böylece aile evlatları, üçüncü kişilerle yaptıkları hukuki işlemlerden doğan haklara sahip olamazlardı.⁶⁰ Roma İmparatorluk döneminde *peculium*’un içeriği değişti ve idaresi tamamen *filius familias*’a bırakıldı. *Pater familias*’ın *peculium*’u istediği zaman geri alabilme hakkı

⁵³ *ILS*, 1660; *CIL*, VI, 8517; Gardner–Wiedemann, 1991, s. 98-99; *Ov. met.* IX, 679-680; “*Inventus mando: pietas, ignosce necetur. Dixerat, et lacrimis vultus lavere profusus.*”

⁵⁴ *Plin. epist.* VIII, 14.6: “*Suus cuique parens pro magistro...*”

⁵⁵ Poynton, 1934, s. 1; Bonner, 1977, s. 12; Gardner–Wiedemann, 1991, s. 113; Gardner, 1990, s. 398.

⁵⁶ Nicholas, 1970, s. 789.

⁵⁷ *Suet. Tib.* 15; Koschaker–Ayiter, 1977, s. 279; Nicholas, 1970, s. 789; Johnson, 2007, s. 99.

⁵⁸ *Dig. Ulp.* XV, 1, 5, 3: “*Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum.*”; Finley, 1970, s. 793; Lewis-Short, 1958, s. 1322.

⁵⁹ *Dig. Pompon.* XV, 1.4: “*Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam a servi rationem discernens: nam cum servi peculium totum adimere vel augere vel minuere dominus possit, animadvertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit.*”; Finley, 1970, s. 793.

⁶⁰ Özdemir, 2005, s. 109-110; Ayiter, 1963, s. 58.

ortadan kalktı. Böylece *filius familias*'a verilen *peculium*, onun malvarlığı olarak kabul edildi.⁶¹

Dört farklı *peculium* türü vardı. Bunlardan ilki olan *peculium profecticia*, *pater familias*'ın aile evlatlarına veya kölelerine üçüncü kişilerle yaptıkları hukuki işlemlerde kullanmaları için verdiği hak idi. Aile evlatları ya da köleler böyle bir *peculium* ile verilen malların görünürdeki sahipleriydi. Bu malların mülkiyet hakkı *pater familias*'a aitti. Diğer bir *Peculium*'un türü olan *peculium castrense* ise *filius familias*'ın askerdeyken kazandığı mallarla ilgilidir.⁶² *Peculium castrense*, aile evladının savaşta kazandığı her türlü ganimeti, askere alındığı zaman akrabaları, karıları ya da kan hısımları tarafından verilen malları ifade ederdi. Buna göre aile evladının savaşta kazandığı ya da o askerdeyken ona verilmiş olan bütün mallar bir daha geri alınmamak üzere onun oluyordu. İmparator Augustus döneminde kabul edilen bu kuralla birlikte *pater familias*'ın *peculium* üzerindeki müdahale hakkı ortadan kalkmış oluyordu.⁶³ Ancak *peculium castrense* kapsamındaki mallar *pater familias* tarafından verilmemesine rağmen, *peculium castrense* sahibi olan aile evladı eğer vasiyetname bırakmadan ölürse, bütün mallar *pater familias*'a kalırdı. Iustinianus döneminde (M.S. 527-M.S. 565) bu kural da ortadan kalkmış ve *peculium castrense*'nin vasiyetname olmadan da *pater familias*'a kalamayacağı kabul edilmiştir.⁶⁴ *Peculium*'un üçüncü şekli olan *peculium quasi castrense* ise I. Constantinus (M.S. 307-337) döneminde ortaya çıkmıştır.⁶⁵ *Filius familias*'ın devlet hizmetinde çalışırken kazanmış olduğu mallar *peculium quasi castrense* olarak adlandırılırdı. Bu *peculium* üzerinde de *filius familias*'ın serbest tasarruf hakkı vardı. *Peculium*'un son şekli olan *bona adventicia* ise diğerlerinden farklı olarak hem erkek hem de kız çocukları için geçerli idi. *Bona adventicia* aynı zamanda anne tarafından gerek miras gerekse hibe yoluyla aile evladına geçen malları da ifade ediyordu. *Pater familias*'ın *bona adventicia* üzerinde sadece kullanma hakkı vardı ve bu malları başkasına devredemezdi.⁶⁶ Bununla birlikte Roma'da *manus*'lu bir evlilik yapmış olan kadın, kocasının veya kocasının aile babasının hakimiyetine girerek kız çocuk konumunda olacağından, kocanın karısına

⁶¹ Ayiter, 1963, s. 59; Finley, 1970, s. 793.

⁶² *Dig. Ulp. XLIX, 17.5*: “*Miles filius familias a commilitone vel ab eo, quem per militiam cognovit, heres institutus et citra iussum patris suo arbitrio recte pro herede geret.*”; Finley, 1970, s. 793.

⁶³ Finley, 1970, s. 793.

⁶⁴ Finley, 1970, s. 793; Berki, 1957, s. 117-118.

⁶⁵ Nicholas, 1970, s. 789.

⁶⁶ Berki, 1957, s. 118-119.

vereceği bir *peculium*'dan da söz edilebilir. Ancak böyle bir durumda kadının yaptığı bütün hukuki işlemlerden koca sorumlu tutuluyordu.⁶⁷

Patria potestas altında bulunmayan kişiler için bir *tutor* (=vasi) tayin edilirdi.⁶⁸ Bu uygulama Roma'da *sui iuris* olan *impubes*'ler, yani *patria potestas* altında bulunmayan ve henüz ergenlik çağına gelmemiş olan (14 yaşından küçük) Roma vatandaşları ve *sui iuris* olan kadınlar için geçerliydi.⁶⁹ *Impubes*'ler, *patria potestas* altında bulunmadığı zaman vesayete ihtiyaç duyulurdu. Çünkü ergen hale gelmemiş çocuğun malvarlığının korunması gerekirdi. Böyle durumlarda *tutor* üç şekilde belirlenebilirdi. Birincisi, *pater familias*'ın ölmeden önce vasiyetnamesinde çocuğa vasi olmasını istediği kişiyi belirlemesiydi. İkincisi, eğer vasiyetnamede böyle bir düzenleme yoksa çocuğun en yakın kanuni mirasçısının *tutor* olmasıydı. Üçüncüsü ise diğer iki kişinin olmaması durumunda *preator*'un *tutor*'u bizzat atmasıydı. Vasinin, vesayet altında bulunan çocuk üzerindeki hakları önceleri *patria potestas* gibiydi.⁷⁰ Daha sonraki dönemlerde ise bu hakkın vesayet altındaki çocuğun himayesi ve eğitilmesine ilişkin olduğu fikri yerleşti. *Tutor*, *impubes*'in malvarlığı üzerinde her türlü tasarrufta bulunma hakkına sahipti ve çocuğun malvarlığını idare edebileceğine dair bir teminat vermek ve çocuk ergenlik çağına geldikten sonra idare ettiği malları çocuğa devretmek zorundaydı.⁷¹

Sui iuris olan yani *patria potestas* altında bulunmayan veya *manus*'lu bir evlilik yapmamış olan kadınlar vesayet altında bulunurlardı. Bu durumda olan kadınların Roma'da bir vasisi bulunurdu. Bu vasi, çocuklar üzerindeki vesayet şekillerindeki gibi atanırdı. Kadın bu vasi aracılığıyla mülkiyetle ilgili tüm işlemleri yapabilir ve dava edebilirdi.⁷² Bu vesayetin amacı, kadının malvarlığının aile yararına korunmasıdır. Bu kadınların, vasilerinin izni olmadan tek başlarına yaptıkları hukuki işlemler geçerli sayılmıyordu. Daha geç dönemlerde kadınların vasilerini bizzat seçebilecekleri ve kendi hukuki işlemlerini bizzat kendilerinin

⁶⁷ *Dig. Paul.*, XV, 1, 47, 6: “*Quae diximus in emptore et venditore, eadem sunt et si alio quovis genere dominium mutatum sit, ut legato, dotis datione, quia quasi patrimonium liberi hominis peculium servi intellegitur, ubicumque esset.*”

⁶⁸ *Suet.*, *Tit.* 6: “*Neque ex eo destitit participem atque etiam tutorem imperii agere.*”; Akıncı, 1999, s. 245.

⁶⁹ O'Keeffe, 2004, s. 26; Tahiroğlu-Erdoğan, 2012, s. 162.

⁷⁰ *Dig. Paul.*, XXVI, 1.1: “*Tutela est, ut servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa.*”; Tahiroğlu-Erdoğan, 2012, s. 162-163.

⁷¹ *Xen.*, *rep. Lac.*, 2; Erdoğan, 1995, s. 127-128.

⁷² O'Keeffe, 2004, s. 26.

gerçekleştirebileceği hükmü kabul edilmiştir.⁷³ Kadınlar üzerindeki vesayet ancak M.S. 3. yüzyılda ortadan kalkmıştır.⁷⁴

Roma'da bir kişinin mirasçı olabilmesi için kendisine mirasçılık hakkının tanınması gerekiyordu. Kişiye mirasçılık sıfatının verilmesi de ya vasiyet ya da kanuni mirasçılık yoluyla gerçekleşiyordu. Eğer mirası bırakan kişi vasiyetinde bir mirasçı belirlemişse bu vasiyet yoluyla miras olurdu. Burada Roma hukuk sistemi *patria potestas*'ın bir sonucu olarak *pater familias*'a büyük bir hareket serbestliği vermiştir. Ölen kişi eğer vasiyet yoluyla bir mirasçı belirlememişse, onun en yakın akrabası mirasçı olurdu. Buna kanuni mirasçılık denilirdi. Vasiyete dayanan mirasçılık kural, kanuni mirasçılık ise istisnaydı.⁷⁵ Roma miras hukukuna göre vasiyete dayanan mirasçılık mevcut olduğu sürece, kanuni mirasçılığa başvurulamazdı. Kanuni mirasçılık, ancak ölen kişinin bir vasiyeti bulunmadığı, yaptığı vasiyetin geçersiz olduğu veya mirasçılar mirasçı olmadığı ya da olmadığı takdirde söz konusu olabilirdi. Nitekim Roma'da ailenin halefini belirleme hakkı öncelikle *pater familias*'a aitti. *Pater familias*'ın bu hakkı XII Levha Kanunları'nda da açıkça belirtilmiştir.⁷⁶

Roma Hukukuna göre *testamentum* (=vasiyet hakkı) sadece *pater familias*'a aitti ve kişinin son iradesini ortaya koyan tek taraflı hukuki bir işlemdi.⁷⁷ Vasiyet ölüme bağlı bir işlem olduğu için ölüm anına kadar vasiyetçi tarafından değiştirilebilirdi.⁷⁸ Vasiyet yapan kişinin, vasiyet yapma ehliyetine sahip olması gerekirdi. Bu da vasiyet yapan kişinin Roma vatandaşı ve bir *pater familias* olmasıyla mümkündü. *Pater familias* bu

⁷³ Gaius. *inst.* I, 190: “*Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur: Nam quae vulgo creditur, quin levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur.*”

⁷⁴ Erdoğan, 1995, s. 128-129.

⁷⁵ Önder, 1944, s. 11; Küçükgüngör, 1996, s. 505.

⁷⁶ XII Levha Kanunları'nda (*Lex Duodecim Tabularum*) tarım, arazi, sürülerin korunması, aile, komşular arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin hükümler bulunur. (Tahiroğlu-Erdoğan, 2012, s.44; Küçükgüngör, 1996, s. 506.

⁷⁷ *Dig. Ulp.*, XXIX, 6.1: “*Qui dum captat hereditatem legitimam vel ex testamento, prohibuit testamentarium introire volente eo facere testamentum vel mutare, divus hadrianus constituit denegari ei debere actiones denegatisque ei actionibus fisco locum fore.*”; Gell. XII, 12, 1; Cic. *Mil.* 18, 48; Cic. *Cluent.* 11, 31; Tahiroğlu-Erdoğan, 2012, s. 47.

⁷⁸ *Dig. Mod.*, XXVIII, 1.1: “*Testamentum est voluntatis nostrae iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit.*”

işlem için bir *testator* (=vasiyetçi) seçmek zorundaydı.⁷⁹ Seçtiği bu testator aracılığıyla ölümünden sonra bile *pater familias*'ın servetinin aile bireyleri arasında dağılımı üzerinde bir miktar kontrolü vardı.⁸⁰ *Filius familias*, kadınlar, reşit olmayanlar ve yabancılar vasiyet yapamazdı. Roma Hukuku'nda vasiyet, malvarlığının bütününe ilişkin bir tasarruf olarak kabul edildiği için, mirası bırakan kişi sadece tek bir vasiyet ile mirasçı tayin edebilirdi. Bundan dolayı, ikinci bir vasiyetin yapılması, birinci vasiyetin bütünüyle ortadan kaldırıldığı anlamına gelirdi.⁸¹

Hereditas kelimesiyle karşılanan mirasçılık; bir kişinin miras bırakanın hukuki durumuna halef olması demektir.⁸² Bu durumda mirasçı, miras bırakan kişinin borçları da dahil olmak üzere tüm malvarlığına sahip olmuş oluyordu.⁸³ Vasiyet yapan kişinin vasiyet yapabilme ehliyetine sahip olması gerektiği gibi, mirasçının da mirasçılık ehliyetine sahip olması gerekirdi. Mirasçı olabilmek için ölüm cezasına mahkum edilmeyi gerektiren bir suç işlememek ve yabancı olmamak gerekiyordu. Mirasçının miras yoluyla elde ettiği mallar, aile babasının malvarlığına dahil oluyordu. Mirasçı *patria potestas* altında bulunduğundan miras yoluyla elde ettiği malları sadece *pater familias*'ın izniyle kullanabiliyordu. Iustinianus döneminde (M.S. 527-M.S. 565) bu konuya ilişkin olarak yapılan bir değişiklikle *filius familias*'ların mirası kendi adlarına da kabul edebilmelerinin yolu açılmıştır.⁸⁴

Patria potestas'ı sona erdiren sebepler ölüm, *capitis deminutio* ve *emancipatio*'dur. Ölüm halinde *patria potestas* kendiliğinden sona ererdi.⁸⁵ *Pater familias* ölünce karısı ve çocukları *sui iuris* duruma geçerler ve *patria potestas*'tan çıkarırlardı.⁸⁶ *Patria potestas*'ı sona erdiren bir diğer durum olan *capitis deminutio*, aile reisi olan *pater familias*'ın savaşta esir düşmesi veya sürgün cezasına çarptırılması durumunda gerçekleşirdi.⁸⁷ Nitekim hür

⁷⁹ *Dig. Pap.*, XXVIII, 3.17: “*Filio praeterito qui fuit in patris potestate neque libertates competunt neque legata praestantur, si praeteritus fratribus partem hereditatis avocavit: quod si bonis se patris abstinuit, licet suptilitas iuris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur.*”; Suet. Nero. 17.

⁸⁰ O’Keeffe, 2004, s. 26.

⁸¹ Küçükgüngör, 1996, s. 508; Önder, 1944, s. 14-15

⁸² *Dig. Gaius.*, L, 16, 24: “*Nihil est aliud "hereditas" quam successio in universum ius quod defunctus habuit.*”

⁸³ Cic., *dom.*, 13.35; Cic., *top.*, 6.29: “*...Hereditas est pecunia quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure...*”

⁸⁴ Günal, 1995, s. 425-426.

⁸⁵ O’Keeffe, 2004, s. 26.

⁸⁶ Johnson, 2007, s. 99; O’Keeffe, 2004, s. 26; Leonhard, 1905, s. 2477.

⁸⁷ Gaius., *inst.*, I, 132: “*Minima est capitis diminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae*

olmayan ve hakimiyet ehliyeti bulunmayan biri *patria potestas*'a sahip olamazdı. Ancak savaşta esir düşen *pater familias* Roma'ya döndüğü zaman bütün eski haklarını sanki hiç kaybetmemiş gibi geri kazanırdı. Aile evlatlarından birinin rahip olması veya yüksek bir mertebeye ulaşması da *capitis deminutio* kapsamında *patria potestas*'ı sona erdiren bir durumdu. Roma'da kız çocukları da dini hizmetler görebilir ve rahibe olabiliyorlardı. Bir kız çocuğunun rahibe olması, *patria potestas* altından çıkması için yeterliydi. Iustinianus döneminde babasından kötü muamele gören çocuğun üzerindeki *patria potestas*'ın da sona ereceği kabul edilmiştir.⁸⁸

Hakimiyetten çıkarma anlamına gelen *emancipatio* ise *pater familias*'ın kendi iradesi ile *patria potestas*'ı sona erdirmesi demektir.⁸⁹ *Emancipatio*'nun uygulanması XII Levha Kanunları'nın “*aile oğlunun üç defa, aile kızının bir defa satılması ile patria potestas'ın sona ereceği*” hakkındaki hükmüne dayandırılmıştır.⁹⁰ Buna göre *pater familias* güvendiği bir kişiye erkek çocuğunu üç defa *mancipatio* ile satardı. Bu kişi her *mancipatio*'dan sonra çocuğu azat ederdi. Üçüncü *mancipatio*'dan sonra çocuk *patria potestas*'tan kurtulmuş olurdu. Kız çocuğunun bir kere satılması ve bir kere azat edilmesi, *patria potestas*'tan kurtulması için yeterliydi.⁹¹ Hakimiyetten çıkarılan kişinin aile ile olan tüm bağı ortadan kalkardı. Bu kişi *sui iuris* hale gelir ve hak ehliyetini elde ederdi. *Emancipatio* ile *patria potestas*'tan kurtulan çocuk, ailesinden gelecek olan miras hakkını da kaybediyordu. Ancak *pater familias*, *emancipatio* ile hakimiyetinden çıkardığı çocuğuna hayatını idame ettirebileceği kadar bir sermaye vermek zorundaydı. Baba hakimiyetinden çıkarılan çocuk *adoptio* yoluyla tekrar hakimiyet altına girebilirdi.⁹² Evli kadının *manus* altından çıkarılması isteniyorsa, kadını *manus* altına sokan işlemlerin tersi yapılırdı. Böylece kadın da *patria potestas*'tan çıkmış olurdu.⁹³

coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite diminuat.”

⁸⁸ Liv., XXXIX, 19.5; Ayiter, 1963, s. 62; Erdoğan, 1995, s. 126; Adcock, 1945, s. 2.

⁸⁹ Gaius. *inst.*, I, 132: “*Praeterea emancipatione desinunt liberi in potestate parentum esse...*”; *Dig. Pap.*, L, 17, 77: “*Mi, qui non recipiunt diem vel condicionem, veluti emancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis vel condicionis adiectionem.*”; Leonhard, 1905, s. 2477.

⁹⁰ Gönenç, 2010, s. 47.

⁹¹ Gönenç, 2010, s. 47.

⁹² *Dig. Ulp.* I, 7.12: “*Qui liberatus est patria potestate, is postea in potestatem honeste reverti non potest nisi adoptione.*”

⁹³ Ayiter, 1963, s. 64; Erdoğan, 1995, s. 126.

KAYNAKÇA

- Adcock, F.E. (1945). "Women in Roman Life and Letters". *Greece & Rome*. vol. 14. no: 40. Cambridge University Press. ss. 1-11.
- Akıncı, Ş. (1999). *Roma Hukuku Dersleri*. Nobel Yayınları. Ankara.
- Aubert, J. (1994). *Business Managers in Ancient Rome, A Social and Economic Study of Institores, 200 B.C-A.D. 250*. Leiden.
- Ayiter, K. (1963). *Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku*. Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara.
- Berki, Ş. (1957). "Roma'da Aile Hukuku". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. c. XIV. sayı: 1-4. Ankara. ss. 111-121.
- Bonner, S.F. (1977). *Education in Ancient Rome*. University Printing House. Cambridge.
- Cicero. *Pro A Cluentio*. Edited by C. D. Yonge. London. 1856.
- Cicero. *De Domo Sua*. Edited by G. Peterson. Oxford Classical Texts. Clarendon Press. Oxford. 1978.
- Cicero. *Pro Milone*. Edited by Albert Curtis Clark. Oxford. 1918.
- Cicero. *Pro Sestio*. Edited by R. Gardner. Loeb Classical Library. Harvard University Press. Cambridge. 1958.
- Cicero. *Topica*. Edited by A. S. Wilkins. London. 1911.
- CIL. (Corpus Inscriptionum Latinorum)*. vol. I-XVI. Leipzig-Berlin. 1826-1843.
- Clark, G. (1981). "Roman Women". *Greece & Rome*. vol. 28. no: 2. Cambridge University Press. ss. 193-212.
- D'ambra, E. (2007). *Roman Women*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Corpus Iuris Civilis 1: Institutiones, *Digesta*. Edited by Theodor Mommsen-Paul Krueger. Berolini. 1992.
- Erdoğan, B. (1995). *Roma Hukuku*. Filiz Kitapevi. İstanbul.
- Finley, M.I. (1970). "Peculium". *The Oxford Classical Dictionary*. ed. N. G. L. Hammond-H. H. Scullard. The Clarendon Press. Oxford. s. 793.
- Frier, B.W. (1994). "Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage". *Classical Philology*. vol. 89. no: 4. The University of Chicago Press. ss. 318-333.
- Gaius. *The Institutes*. Translated by W.M. Gordon and O.F. Robinson. Ithaca: Cornell University Press. 1988.
- Gardner, J.F. (1986). *Women in Roman Law and Society*. British Library Publication. London.

- Gardner, J.F. (1990). "Roman Children". *The Classical Review*. New Series. vol. 40. no: 2. Cambridge University Press. ss. 397-399.
- Gardner, J.F. ve Wiedemann, T. (1991). *The Roman Household: A Sourcebook*. British Library Cataloguing in Publication. London.
- Gönenç, F. İ. (2010). *Roma Hukukunda Kadın*. On İki Levha Yayıncılık. İstanbul.
- Aulus Gellius. *Noctes Atticae*. ed. John C. Rolfe. Harvard University Press. London.
- Günel, N. (1995). "Roma Miras Hukukuna Genel Bir Bakış ve Vasiyet Yolu ile Miras". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. c. XLIV. sayı: 1-4. ss. 425-442.
- Günel, N. (2009). "Roma Hukukunun Temek Kriterleri, Kavram ve Kurumları". *Doğu Batı Dergisi: Romalılar I*. Yıl: 11. sayı: 49. ss. 11-32.
- ILS. (Inscriptiones Latinae Selectae)*. Hermann Dessau. 3 vols in 5 parts. Berlin. 1892-1916.
- Iuvenalis. *Saturae*. Edited by G. G. Ramsay & William Heinemann. London. 1918.
- Johnson, E. (2007). "Patriarchal Power in the Roman Republic: Ideologies and Realities of the Paterfamilias". *Hirundo*. vol:5. ss. 99-117.
- Kabağaç, S. ve Alova, E. (1995). *Latince Türkçe Sözlük*. Sosyal Yayınlar. İstanbul.
- Koschaker, P. ve Ayiter, K. (1977). *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Kunkel, W. (1930). "Mater Familias". *RE*. ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag. Stuttgart. ss. 2183-2184.
- Kunkel, W. (1930). "Matrimonium". *RE*. ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag. Stuttgart. ss. 2259-2286.
- Küçükgüngör, E. (1996). "Roma ve Türk Hukukunda Muayyen Mal Vasiyeti". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. c. XLV. sayı: 1-4. Ankara. ss. 505-531.
- Leonhard, R. (1905). "Emancipatio". *RE*. ed. Georg Wissowa, J. B. Metzler. Stuttgart. ss. 2476-2479.
- Lewis, C.T ve Short, C. (1958). *A Latin Dictionary*. Clarendon Press. Oxford.
- Lindsay, H. (2009). *Adoption in The Roman World*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Nicholas, B. (1970). "Patria Potestas". *The Oxford Classical Dictionary*. ed. N. G. L. Hammond–H. H. Scullard. The Clarendon Press. Oxford. s. 789.
- O’Keeffe, A.K. (2004). *Augustus as Paterfamilias*. The University of Georgia. Georgia.
- Önder, A. (1944). *Vasiyet Hukuku*. Doğu Matbaacılık. Ankara.
- Özdemir, G.T. (2005). "Roma Hukukunda Actio De Peculio". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. c. VII. sayı: 2. İzmir. ss. 103-136.
- Plinius. *Epistulae*. ed. John Bostock–H.T. Riley. Taylor and Francis. London.
- Poynton, J.B. (1934). "Roman Education". *Greece & Rome*. vol. 4. no: 10. Cambridge University Press. ss. 1-12.
- Sachers, E. (1949). "Pater Familias". *RE*. ed. Georg Wissowa–Wilhelm Kroll–Karl Mittelhaus, Alfred Druckenmüller Verlag. Stuttgart. ss. 2121-2157.
- Suetonius. *On İki Caesar’ın Yaşamı*. çev: Fafö Teletar ve Gül Özaktürk. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara. 2008.
- Tahiroğlu, B. ve Erdoğan, B. (2012). *Roma Hukuku Dersleri*. Der Yayınları: 265. İstanbul.
- Titus Livius. *Ab Urbe Condita*. Translated by B.O. Foster. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press. 1919-1953.
- Xenophon. *Respublica Lacedaemoniorum*. ed. E. C. Marchant–G. W. Bowersock. Harvard University Press. Cambridge. 1925.

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE YETKİ DEVRİ

*R. Cengiz DERDİMAN**

*Yusuf UYSAL***

ÖZET

Yetki devri, hem özel hem kamu yönetimlerinde kullanılan önemli bir yönetsel işlemdir. Ancak, Türk Kamu Yönetiminde, yetki devri mekanizması henüz istenilen etkinliğe ve verimliliğe kavuşamamıştır. Bu temel yargılardan yola çıkarak, bu çalışmada, öncelikle yetki devrinin yönetim bilimindeki yeri, faydaları ve önündeki engellerden bahsedilmiştir. Daha sonra Türk Kamu Yönetiminde yetki devri konusu, literatürdeki tartışmalar ve bürokrasideki uygulamalar açılarından incelenmiştir. Ayrıca yetki devrinin içeriği ve hukuki durumuna değinilmiş ve yetki devrinin yetki genişliği, imza devri ve yetki verme gibi kavramlarla ilişkisi ele alınmıştır. Türk Kamu Yönetimi'nde yetki devrinin merkezi yönetim, taşra yönetimi ve yerel yönetimler boyutlarında mevzuat ışığında çeşitli uygulamalarına yer verilmiştir. Son olarak, Türk Kamu Yönetiminde yetki devri ile sorumluluğun da devredilip devredilemeyeceği konusu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kamu Yönetimi, Yetki Devri, Sorumluluk devri.

ABSTRACT

Delegation in Turkish Public Administration

The delegation, in both the private and public management is an important administrative procedure. But Turkish Public Administration, delegation mechanism has not yet achieved the desired effectiveness and efficiency. Starting from these

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi rcderdیمان@uludag.edu.tr

** Öğretim Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu, yusuf.uysal@dpu.edu.tr

basic judgments, in this study, firstly, the location of the delegation in management science, benefits and obstacles are mentioned. Afterwards delegation in Turkish Public Administration, debates in the literature and practices in the bureaucracy was examined. Additionally, content and legal status of delegation was mentioned and its relationship with concepts like decentralisation of delegation, signature transfer and empowering were discussed. Various practices were addressed about delegation in Turkish Public Administration in the dimensions of centralized public administration, provincial administration and local administration considering the regulations. Finally, discussed with devolution whether transfers responsibility or not in Turkish Public Administration.

Key Words: *Turkish Public Administration, Delegation, Transferring Responsibility.*

Giriş

Günümüz özel sektör yönetimi ve yeni kamu yönetimi teknikleri arasında önemli bir yere sahip olan “yetki devri”, gerek kamu yönetimi ve gerekse idare hukuku alanında müstakil çalışmalarda hak ettiği derecede konu olmamış; sadece kamu yönetimi ve idare hukuku gibi çalışmalarda genel hatlarıyla değinilen yüzeysel bir durumda kalmıştır. Yetki devri, hem kamu yönetimi ve hem de idare hukuku ve hattâ buna yönetim bilimini de katarsak bu üç disiplinin ortak konularından birisini teşkil eden multidisipliner içeriğe sahiptir.

Bu çalışmada yetki devri konusu, yukarıda anılan üç disiplinin ortak olduğu multidisipliner içeriği göz önüne alınarak incelenmiştir. Yetki devrinin anlamı, kapsamı, fayda ve sakıncaları üzerinde durulduktan sonra Türk kamu yönetimindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Yetki devrinin benzeştiği kurumlardan farkları ele alınarak daha somut şekilde anlaşılması hedeflenmiştir. Kamu yönetimi ve bilhassa idare hukuku açısından tartışma konusu olan “yetki devrinin sorumluluğun devrine etki derecesi”, ayrıca değerlendirilmiştir. Yetki devrinin tüm boyutları, kamu yönetimi ve idare hukuku konusu olarak incelediğinden teorik bilgiler verilmesi hedeflenmiş; bu bilgiler uygulamadan örneklerle desteklenmiştir.

I- Genel Olarak Yetki Devri

A- “Yetki Devri” Kavramı ve Yönetim Bilimindeki Yeri

Yöneticilerin, kendilerine ait yetkilerin bir kısmını yardımcılara veya daha alt kademedeki yöneticilere devretmeleri, tarihte çok eskilerden beri uygulanan yöntemdir. Bir kısım yazarlar (Bozkurt ve diğerleri, 2008), yetki devrinin yönetimde insan ilişkileri okulunun yaklaşımı olduğunu, klâsik yönetim anlayışına dâhil eserlerin çoğunluğunda böyle bir kavramın

“yöneticilerin görevleri” içinde sayılmadığını belirtirler. Hâlbuki örneğin Nizam’ül Mülk’ün “*Siyasetname*”sinde, bir hükümdarın, tebaasından en akıllı, en tecrübeli ve en yetenekli olanlarla daima istişarede bulunması; ayrıca onlara, itimat, ehliyet ve liyakatlerine göre vazifelerinden bir kısmını havale etmesi gerektiği ifade edilmiştir (Adalı,1977).

Wells’e göre yetki devri, idarî karakterde bir veya birkaç anlamlı görev ya da sorumluluğun astlara verilmesidir (Wells,1993). Bir başka tanıma göre yetki devri, belli görevlerin yerine getirilmesi için, yetkinin bir yönetici veya örgütsel birimden bir diğerine verilmesi, aktarılması yahut eriştirilmesidir (Aşkun, 1970). Yetki devrini dar ve geniş anlamda ele alan ve “dar anlamda yetki devri”ni aynı şekilde tanımlayan Onaran ise, yerinden yönetimin gerçekleştirilmesi için başvuru başlıca yöntemin “geniş anlamda yetki devri” olduğuna işaret etmektedir (Onaran,1974).

Yönetimde yetki devri en önemli “zaman yönetim tekniği”dir. Yetkilerini devreden bir yönetici, örgütte geniş bir yönetme zamanına ve imkânına kavuşur. Klâsik yönetim teorisyenleri de yetki devrinin bu yararı üzerinde dururlar (Bozkurt ve diğerleri, 2008). Bunun aksine astların işlerini yapan yönetici, zamanın büyük bölümünü bununla öldüren kişidir (Özer, 2010). Çağdaş yönetim tekniklerine göre yönetici işleri kendisi yapıyorsa yönetiyor sayıl(a)maz. Yöneticilik bir koordinasyon görevidir ve bu da emir vererek işlerin yapılmasını sağlamakla oluşur (Yılmaz ve Aslan, 2002).

Hem klasik hem de modern dönemlerde “yetki devri”, yönetim bilimi ve idare hukukunun önemli konuları arasında değerlendirilmiştir. Örneğin Gulick ve Urwick, “örgütsel ilkeler” arasında, “yetki devrine önem verilmesi” ve “yetki ve sorumluluğun dengelenmesi” ilkesini de saymışlardır (Ergun ve Polatoğlu, 1984). Ayrıca Massie’nin “klasik yönetim düşüncesi”nin dayandığı genel hipotezler arasında ‘yetkinin, organizasyonun en üst kademesinde toplanarak yukarıdan aşağıya doğru devredilmesi’ ilkesi yer almıştır (Parlak, 2011).

Yönetim bilimi açısından yetki devri usûlünde şu aşamalar takip edilmektedir: 1. Yetki devri ihtiyacının ortaya çıkması, 2. Devredilen yetkinin açık bir dayanağının bulunması, 3. Devredilecek işlerin ve yetkilerin ve bunların sınırlarının belirlenmesi –görev ve yükümlülüklerin verilmesi- (Jeuschede, 1994), 4. Devredilecek astın bulunması (yetki verme), 5. Devredilen yetkinin kullanılması, 6. Denetim sisteminin kurulması - izleme, yönlendirme, değerlendirme- (Yetki Devri, 2014).

Yönetim biliminde yetki devri ve bunun hayata geçirilmesi açısından gözetilmesi gereken birçok ilke arasından, şunları zikretmek gerekir (Peker, 1991):

1. Yetki ve sorumluluk dengeli olmalıdır. Asta devredilen yetki ile ilgili olarak astın sorumsuz olması yönetimin yozlaşmasına sebep olacağı

gibi, yetki verilmeden verilen sorumluluk da işin yürütülmesi için yeterli olmayacaktır.

2. Yetki devreden üst, devrettiği bu yetki ile birlikte o yetkiyi gerektiren “görevlerin yerine getirilmesi” ile ilgili sorumluluğu devredemez. Yetki devreden denetim yetkisinin işlevselliği gereği yetki devredilen, yetkiyi devredene karşı denetime açık olmak zorundadır.

3. Yetki karmaşasına sebep olmamak ve iyi işleyen bir örgüt oluşturmak için astların hesap vereceği üst sayısı birden fazla olmamalıdır.

4. Yetki devri teşkilâtın bütünlüğüne zarar vermemelidir (Minzer, 2008).

5. Yetki devrinin idarenin gözetmesi gereken temel ilkelere de aykırı olmaması gerekmektedir.

B- Yetki Devrinin Yönetimdeki Değeri: Yetki Devrinin Faydaları ve Önündeki Engeller

Bir teşkilâta yapılmış başarılı bir yetki devrinin ilk faydası, üst'ün kendi görevlerinden bazılarını astlarına devretmekle fazla görev “yükü” altında bulunmaktan kurtulmuş olmasıdır (Onaran,1974). Yetki devri, yöneticilerin yük altında ezilmelerini önler; alınan kararların örgütün tüm kademelerine dağıtılmasını sağlar. Yetki devrinin amacı, örgütsel etkinliği her kademede en üst seviyeye çıkarmaktır (Başaran,1984). Özellikle rutin işleri devreden yönetici kendisine daha fazla zaman ayırmış olur (Minzer, 2008).

Klasik yönetim anlayışı, yetki devrinin, yöneticinin yükünü azaltıp yönetme faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmasını sağlamayı amaçladığını belirtirken; insan ilişkileri okulu, astların böylece morallerinin yükseldiği ve üst kademelere yükselmeye daha yeterli hâle geldikleri gibi faydalar üzerinde de durmaktadır (Bozkurt ve diğerleri, 2008).

Yetki devri, karar almanın ve uygulamanın hızlanmasını sağlar. Ayrıca çalışanların eğitilmesine, yeteneklerinin geliştirilmesine ve onların daha yüksek görevler için hazırlanmalarına imkân verir. Yetki devri ile çalışanların işleri sahiplenmeleri sağlanmış olur (Morgül, 2014) ve kararların kalitesi yükselir. Yetki devri motivasyonu artırır (Şahin,2010; Minzer, 2008). Yetki devri, kararlara alt kademelerin katılmasıyla bu kararların daha fazla benimsenmesini sağlayacak yönetim atmosferi oluşturur.

Lawson, yetki devrinin faydalarını yönetici, çalışan ve organizasyon açısından ayırıma tâbi tutar. Yazara göre, başarılı bir yetki devri ile işler, yönetici açısından daha kolay hale gelir; yöneticinin yapmış olduğu işlerin iyileşmesi ve amaca daha fazla uygunluğu sağlanmış olur; yöneticilerin

kendilerinden sonra gelen ve kendisinin yerine geçecek birisi olmadığı için işlerinin kötüleşmesine engel olur; stresi azaltır ve çalışanlar ile daha uyumlu ve daha güvenli ilişkiler geliştirilmesine yardımcı olur. Çalışanlar açısından yetki devri yetenekleri geliştirir, onlara kişisel memnuniyet ve başarı hissi sağlar, onların organizasyon içindeki değerlerini artırır. Organizasyon açısından ise para ve zaman tasarrufu sağlar, verimliliği ve etkinliği artırır ve takım çalışmasını destekler (Lawson,2007).

Kamu yönetiminin, teşkilât ve faaliyetleri bakımından sorunların çözülmesinde etkisiz ve hantal bir yapıda olduğu (Uygun, 2012) müşahade edilmiştir. Yetki devrinin yönetimde hantallığı gidermek için başvurulması gereken yöntemlerden olduğu da söylenebilir. Nitekim mülkiye müfettişlerinin düzenledikleri bir raporda (Tekmen ve Çetinkaya,1997) bu hantallığı giderici çözüm önerileri arasında yetki devrine önemli yer ayrılmıştır.

Bu yararları dolayısıyla yönetimde yetki devrinin, yöneticinin görevleri arasında sayılması adeta bir “gereklilik” olarak görülmelidir. Buna rağmen yöneticilerin bir kısım sebeplerle yetki devri konusunda isteksiz davrandıkları bir gerçektir. Yöneticilerin yönetimde yetkilerini menfaat elde etmek için kullanmaları ve bunun başkalarınca bilinmesini istememeleri ve/veya yetki devriyle kendilerinin emretme gücünün azalacağından endişe etmeleri, astların kendilerine verilecek yetkileri istismar edecekleri düşüncesi; astlarının yeteneklerine güvenilmemesi, devredilecek yetkileri kullanacak astların yetersiz oldukları ve konuları öğrenmelerinin zaman alacağı inancı yetki devrini engelleyen faktörler (Adalı, 1977) olarak dikkat çekmektedir. Kamu yönetiminin merkeziyetçi geleneğinin adeta değişmezliği (Aydın, 2013; Parlak ve Sobacı, 2012), yöneticilerin yetki devrettikleri konularda yapılacak işlerin sorumluluk doğuracağından endişe duymaları, yöneticilerdeki “astlar yerimi alır” korkusu, önceki yöneticileri taklit (Şahin, 2010), yöneticideki her şeye yetişebileceği inancı (Strackbein ve Strackbein, 2002), yöneticinin çağdaş bir yönetici kültürüyle donanmamış olması, yöneticinin kişiliği ve hayat hikâyesi ve yetişmiş yönetici bulma güçlüğü de yetki devrini engelleyen sorunlar olarak zikredilebilir.

Bu anlamda astlara ilişkin sorunlar olarak astların kendilerine güvenmemeleri, eleştirilerden korkup karar al(a)mayışları, devredilen yetkinin açık olmamasının oluşturabileceği tedirginlik, astların gerekli teşvikin olmadığı durumlarda yeni görevler almak istememeleri, yeni işlerle yüklerinin artacağını düşünmeleri gibi faktörler sayılabilir (YDN, 2014).

II- Türk Kamu Yönetiminde Yetki Devri

A- Yetki Devrinin İçeriği ve Hukuksal Durumu

1- Yetki Devrinin Tanımı ve Yetki Devrinde Gözetilecek Hususlar

1970’li yıllardan itibaren dünyada meydana gelmeye başlayan sosyal, ekonomik ve teknolojik değişim ve dönüşüm hareketlerinden kamu yönetimleri ciddi şekilde etkilenmiştir. Özellikle özel sektördeki etkinliğe, verimliliğe, piyasa mekanizmasına, müşteri merkezli hizmet anlayışına, performansa (Bilgiç, 2003) ve yetki devrine (Ateş, 2003) dayanan yönetim anlayışının kamu yönetimine de uygulanması şeklinde özetlenebilecek “yeni kamu yönetimi” anlayışı ile yönetim kavramından daha kapsamlı bir dizi aktörler, süreçler ve merkezî yönetimin diğer aktörlerin katılımıyla, “birlikte” yönetmesi fikrine dayanan “yönetişim” anlayışı (Rhodes, 1996) kamu yönetimini etkileyen başlıca olgular olarak belirmiştir.

Kamu yönetimleri tüm bu süreç ve gelişmelerden etkilenmekle birlikte kendine has bazı özellikleri korumasını da bilmıştır. Örneğin idare hukukunda yetki ile özel kesim yönetimindeki yetkiler farklı anlamlar içerirler. İdare hukukunda “yetki” kamu düzeni ile ilgili olduğundan (D6.D, 1977) yetkisizlik, idarî yargı mercilerince yargılamanın her aşamasında tarafların talebi ile veya doğrudan göz önünde bulundurulur (Derdiman, 2012).

Şu hâlde, kamu yönetiminde, yetkinin dışına çıkılarak yapılan işlemler hukuka aykırı olur ve iptalleri gerekir (Gözübüyük, 1996). Bir işlemin yetki unsuru bakımından sakatlığı, kişi, konu, yer ve zaman bakımından hukuka aykırı olup olmadığı göz önünde bulundurularak değerlendirilir (Derdiman, 2012).

Kamu yönetimi alanında “yetki devri”, kamu yöneticilerinin Anayasa, kanun tüzük yönetmelik ve diğer düzenleyici işlemlerden kaynaklanan yetkilerinin bir kısmını, sınırlarını yazılı olarak belirlemek kaydıyla aynı örgüt içinde alt kademelere devretmeleri olarak tanımlanabilir (Yetki devri, 2014). Yetki devrinde yöneticilerin yönetme faaliyetlerine ilişkin yetkileri içinde bulunan, karar alma ve bu kararı uygulama yetkileri devre konu olmaktadır. Bu önemli bir kıstastır. Zira aşağıda görüleceği üzere bu kıstas, yetki devrini içeriği ve sonuçları açısından imza yetkisi verme, yetki genişliği ve yetkilendirme gibi kavramlardan ayıran önemli argümanlardan birisidir.

Kamu yönetiminde, kanunların açıkça yetki vermeleri hâlinde, üstlerin astlara yetki devri yapabilmeleri kadar aynı şartlarla anayasal ilkelere uyularak merkezden yönetimin yerinden yönetim kuruluşlarına ya da bir kamu tüzel kişininin diğer bir kamu tüzel kişisine yetki devredebilmesi de

söz konusu olabilir. Kamu hizmetlerinin halka sunulmasında yerel yönetimlerin gittikçe artan rolü, merkezî yönetimler ile yerel yönetimler arasındaki yetki ve görev paylaşımını daha da önemli hâle getirmektedir (Sezer ve Vural, 2010). Meselâ, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kendi genelgesiyle, Türkiye'nin yargılama yetkisine tabi olan deniz yetki alanlarında 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümlerine uyulup uyulmadığının denetlenmesi ve idarî yaptırım kararı verme yetkisi için Denizcilik Müsteşarlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın yanında İstanbul, Kocaeli, Antalya ve Mersin Büyükşehir Belediyeleriyle, Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlıklarına yetki devri yapmıştır (Çevre Bakanlığı, 2009). Örneğin 5216 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu da, bünyesindeki büyükşehir ilçe belediyelerine bir kısım yetkilerin devrine imkân veren hükümler getirmiştir. Örneğin, bu Kanunun 7/2. maddesine göre büyükşehir belediyeleri, yolcu ve yük terminalleri, kapalı ve açık otoparklar yapmak, yaptırmak, işletmek, işlettirmek veya ruhsat vermek gibi (7/1. maddesinin l, s ve t bentlerinde sayılan) yetkilerini ve temizlik hizmetleri ve adres ve numaralandırmaya ilişkin görevlerini belediye meclisi kararı ile ilçe belediyelerine devredebilirler.

Kamu yönetiminde yetki devrinin hukuka uygun olarak yapılabilmesi için şu şartların varlığı gereklidir: 1. Yetki devri kanunla öngörülmüş olmalıdır (bakınız: D6.D, 1977). 2. Yetki devri açıkça veya üstü kapalı olarak (zımnen) yasaklanmamış olmalıdır. 3. Yetki devri yazılı (Zabunoğlu, 2012) ve kısmî olmalıdır. 4. Yetki devrinin sınırları belirli olmalıdır. 5. Yetki devri gizli kalmamalı (Zabunoğlu, 2012:324), (bilhassa) ilgililerine duyurulmalıdır (Gözler ve Kaplan, 2012). 6. Yetki, personele değil makama devredilmelidir.

İdare hukukunda, yetkinin temel haklara müdahale niteliği taşıdığı ve bir “görev”in yerine getirilmesinin gereği olduğu gözetilirse mutlaka kanunla verilmesi ve bu yetkinin, görevi yerine getirmeye yetecek oranda olması gerektiği söylenmelidir. İdare hukukunda yetkinin kaynağı yasalar ve diğer düzenleyici işlemler olduğundan yetkinin hangi (makamda bulunan) yönetici tarafından kullanılacağı yasalarda belirtilmelidir (Eryılmaz, 2012). Dolayısıyla “yetki devredilebilir yetkisi” de devredilecek yetkilerin belirtilmesi şeklinde aynı statüye tabi olmalıdır. Yetki devri için kanunda buna imkân veren açık bir hüküm aramak yerine, kanunda yetki devrinin yasaklayan bir hükmün bulunmamasını yeterli görmek, kamu hizmet ve faaliyetlerinin kanunla konulması ve bunlar için yapılacak düzenleme yetkilerinin kanuna dayanması ilkesine aykırıdır. Danıştay, yetki devrinin hukuken geçerli olabilmesi için kurumun mevzuatında “açıkça” öngörülmüş bulunması şartına bağlı olduğunu belirtmiştir (örneğin: D12.D, 2014; D5.D, 2007).

Yetki devri “karar alma ve (kararı) uygulama”, daha açık bir ifadeyle “karar alma, emir verme ve emirleri uygulamaya yetkilerini birlikte devretmiş olma” şeklinde görüldüğünden devredilen bir yetki temel haklara sınır getirebilmekte ve idarî bir görevin yerine getirilmesi için kullanılmaktadır. Bu sebeple yetki devrinin “kanunla öngörülmesi hâlinde yapılabilmesinin” dayanağını, Anayasamızın, 13. maddesindeki “temel hakların ancak kanunla sınırlandırılabilceği” yönündeki hükmü ile 123. maddesinde yer alan “idarenin görevlerinin kanunla düzenlenebileceğine” ilişkin hüküm oluşturmaktadır. Kaldı ki 1961 Anayasasının konu ile ilgili gerekçesinde dile getiriliş tarzıyla söylersek idarenin hem varlık kazanmasında, hem de görev ve yetkilerinin belirlenmesinde yasal idare ilkesi bir kanun hükmünün varlığını zorunlu kılmaktadır (Akbulut, 2013:20). Kanunun yetki vermediği hâllerde yetki devri, “işlemi tesis edecek idareyi”, yasamanın değil; Anayasaya aykırı olarak, “idarenin” belirlenmesi anlamına gelir (Akbulut, 2013:278). Anayasa ve kanun dışındaki diğer işlemlerle tanınan yetkiler de bu metinler kendi üstlerindeki metinlere aykırı olmadıkları sürece geçerlidir.

Yetki devri bir personele değil makama yapılır. Yetki devrinin bir makamdan diğer makama yapıldığı hususu göz önünde bulundurulacak olursa yetki devredilen makamdaki personelin değişmiş olması, devredilmiş olan yetkinin eski sahibine dönmelerini gerektirmez (Derdiman, 2012). Danıştay bir kararında (D5.D, 1989), kamu yöneticisinin değişmesi durumunda devredilmiş yetkinin asıl sahibine dönmeleri gerektiğini belirtmişken, karar düzeltme aşamasında bu kararını yetki devrinin makama yapılacağı ve değişikliğin yetkinin sona erme sebebi olmayacağı yönünde düzeltilmiştir. Yüksek mahkeme bu karar düzeltme aşamasında, yetki devrinin makama yapılmasının, kamu hizmetlerinde süreklilik ilkesinin doğal gereği olduğu sonucuna varmıştır.

Bu nedenle yetki devrinde devredilen yetki, açıkça geri alınmadıkça devreden tarafından kullanılamaz. Ayrıca devredilen yetki, mahiyeti ve doğurduğu hukuksal sonuçlar bakımından devreden üst makamın değil, yetkiyi kullanan hiyerarşik makamın kullandığı yetki etkisi gösterir (Akyılmaz, 2003; Maurer, 2006).

Yetki devrinde yetkinin geri alınması için ayrı bir kanun hükmüne gerek yoktur. Zira idare hukukunda “yetkide paralellik” ilkesi, işlemi yapmaya yetkili olan yerin kanunlarda açık bir başka hüküm bulunmayan durumlarda işlemi değiştirmeye ya da kaldırmaya da yetkili olması anlamına gelir. Yalnız, genel kabul bu yönde olmakla birlikte, “kanunda açık bir başka hükmün bulunmamasını” tâyin ederken yöneticiye verilen “bir işlem yapma” yetkisine ilişkin hükmün anlamı itibarıyla “aksi durumu yasaklamadığında” ikna olmak gereklidir. Meselâ, bir memuru atamak, buna paralel olarak o memurun memurluk sıfatını düşürmek gibi bir yetki vermez. Aksi durum kamu görevlerine girme ve bu görevlerde kalma hakkına açıkça aykırı olur.

2- Yetki Devri Yapılamayacak Konular

Kamu yönetiminde hangi yetkilerin devredilemeyeceği genellikle tartışma konusu olmaktadır. Kanunların açıkça belirttikleri bir makama ya da makamın görevlisine verdikleri yetkiler devre konu olamazlar. Nitekim Danıştay'a göre de: “.....Yetki unsurunun bu temel niteliğinden çıkan ilk sonuç, onu kullanacak kişinin yasa cevaz vermedikçe bunu başkasına devredememesidir. Şayet yasa belli bir konuda idari makamu değil de o kamu hizmetini yürüten kişiyi yetkili kılmuşsa yetkinin doğrudan doğruya bu kişi tarafından kullanılması gerekir... Yetkisiz kişinin yaptığı bir işleme yetkili kişiye sonradan verilen muvafakat (icazet) geçerli olmaz” (D5.D, 1990). Dolayısıyla idarenin yürüttüğü kamu hizmetleri veya diğer idari faaliyetleriyle ilgili olarak, kanunla ya da diğer alt metinlerle alt kademelere devri açıkça yasaklanan yetkiler ile bir makamdaki makam sahibine verilen yetkilerin devri mümkün değildir. Nitekim Danıştay da bir kararında (D6.D, 1977);

“(Yetki), kanun koyucu tarafından kime verilmiş ise, ancak o(nun) bu yetkiyi kullanabil (eçeğini)” belirtmiştir.

Bu doğrultuda örneğin Anayasa ve kanunlarla münhasıran bakan ve müsteşarlara verilen yetkilerin sadece bu kişiler tarafından kullanılması gerektiği, bu yetkilerin astlara devredilemeyeceği hususu da örneğin 2992 Sayılı Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkındaki Kanun'un 31. maddesinde belirtilmiştir. Aynı kanunun 1992 yılında değişik 33. maddesine göre bakan, bakanlık müşavirlerini atama yetkisi dışındaki atama yetkilerini ast makamlara devredebilecek ama müşavirlik atama yetkisini bizzat kullanacaktır.

Ayrıca devri yasak olan yetkiler, planlama, personel performansını değerlendirme, denetleme, iş bölümü yapma, örgütlendirme, yetki devredebilme ve teşkilâtı temsil yetkileri gibi yetkiler de devredilemezler (Kalabalık, 2011). Bunlar olsa olsa imza yetkisi verilmesine konu olabilirler. Diğer taraftan bir teşkilâtı denetim yetkisi, temsil etme ile ilgili yetkiler ile hesap verebilirlikten kaynaklanan yetkilerin devri mümkün değildir.

Hangi yetkiler devredilirse edilsin, denetim ve temsil yetkilerinin devredilemeyeşinin ve yetkilerin tümünün devredilemeyeceğinin sebebini Anayasanın, idarenin bütünlüğünü öngören 123. ve kamu hizmetleri ve kamu görevlilerine ilişkin hükümler koyan 128. maddesine dayandırmak mümkündür. İdarenin bütünlüğünün hiyerarşik denetim ve vesayet denetimi ile sağlanacağı düşünülürse yetki devrinde yetkileri devreden yöneticinin, devrettiği yetkilerin idarenin bütünlüğüne uygun kullanılabilmesi için bu yetkilerin nasıl kullanıldığıın “hiyerarşik denetimle” veya kamu tüzel kişisi olan bir kuruluşu “vesayet denetimiyle” denetlemesi kaçınılmazdır. Ayrıca

bir teşkilâtın, devletin diğer kurum ve kuruluşlarıyla ilişkisi ve işbirliği olarak görülebilecek “temsil görev ve yetkileri” de yönetici makamdan ayrılamaz.

Anayasanın 123. maddesi idarenin teşkilât ve görevleri açısından bir bütün olduğunu, 128. maddesi ise genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerinin memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görüleceğini hüküm altına almaktadır. Dolayısıyla kamu gücü kullanmayı gerektirecek iş ve işlemlerin ve kolluk niteliğinde olan denetimlerin özel hukuk kişilerine devri, bu kişiler kamu görevlisi addedilmeyeceklerinden dolayı Anayasanın 128. maddesine aykırı olduğu gibi, idarenin bütünlüğünü gerekli kılan bir işbirliğini sağlama perspektifini de sağlamayacağından Anayasanın 123. maddesi ile de bağdaşmaz. Nihayet bu gibi durumlarda velev ki yetki devredilmiş olsa bile özel hukuk kişilerinin yürüttükleri kamu hizmet ve faaliyetlerinin, yetki devreden idarî makamın “yakın denetim ve gözetimi” altında olması zorunluluğu, yine “idarenin bütünlüğü ve “kamu hizmetlerinin etkinliği ve sürekliliği” gibi ilkelere dayandırılabilir. Bilhassa özel hukuk kişilerine genel idarî kolluk yetkilerinin devrinde, bunlar üzerinde merkezî idarenin (veya bir kamu tüzel kişisinin) gözetim ve denetim yetkisinin devam etmesi (Dalkılıç, 2013) bir yana bu denetimin ve gözetimin daha etkin olması gerekeceği açıktır. Bunun Anayasal dayanağını da Anayasanın devlete, “toplumu huzur içinde yaşatmak” ve bu konuda engelleri kaldırmak görevini veren 5. maddesinde bulmak mümkündür. Cumhuriyetimizin Anayasanın 2. maddesinde yer alan her bir niteliğinin de devletin bu görevleri üstlenmesine dayanak teşkil ettiği söylenebilir.

Yetki devrinde yetki devredilen makamın devraldığı bu yetkiyi kendinden alt bir makama devrinin yasak olduğu hususu (Zabunoğlu, 2012; Derdiman, 2011; Gözler-Kaplan, 2012) idare hukukunda ve kamu yönetiminde benimsenen görüştür. Yine de devredilen bir yetkinin alt makamlara 2. kez ama yetkiyi devralan tarafından devredilmesi yetkiyi devreden ilk makamın uygun görüşü alındıktan sonra mümkün olabilmelidir. Bu görüş iki gerekçeye dayandırılabilir:

1. Aksi yönde bir kanun ya da kanuna dayanan düzenleyici işlem bulunmamaktadır.

2. Yetkiyi devreden makamın “denetim yetkisi”, devredilen yetkinin daha alt makamlara devredilip devredilemeyeceğini denetlemeyi de içerir.

Kendisine yetki devredilen makamın kendi makamına has yetkilerden bir kısmını aslarına devredip devredemeyeceği hususunda da yasal bir açıklık yoktur. Bu durum, hukukun böyle bir yetki devrine cevaz verdiği ama bu tasarrufun da üstlerin (denetleme yetkilerinden kaynaklanan) uygun görüşlerinin alınmasını gerekli kılabileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Hukukumuzda yetki devri yapmak isteyen yöneticilerin yetkilerini, kendi makamlarına göre sıralı ilk ast makama devretmek zorunda olduklarına ilişkin bir kural yoktur. Böyle de olsa ilk sıralı ast makam atlanarak daha ast makamlara yetki devredebilmek daha üst makamın denetim yetkisini işlevsiz hâle getireceğinden idarenin bütünlüğü ilkesine aykırı olacaktır. Hiyerarşik kademelerdeki üst makamların devredilen yetkinin yerinde kullanılıp kullanılmadığını denetleme yetkileri ise yetki devreden makamın denetim yetkisini işlevsiz hâle getirebilecektir. Bir idarî kararın sıhhatli ve geçerli olabilmesi için kararı alan irade sahibinin “ehil” olması gerekir (aynı kanaat: Günday, 2002:125). Üst makamlar, ast makamlara göre yetkiyi kullanmaya daha ehildirler. Böyle bir yetki devrinde yetki devreden ile yetki devralan arasında yer alan sıralı makamların devredilen yetkiler üzerinde denetim yapıp yapamayacakları ve devredilen yetkiden doğacak sorumluluğu yüklenip yüklenmeyeceklerinin belirsizliğinden dolayı ciddi sorunlar oluşabilecektir. Yönetim psikolojisi açısından kendisi atlanarak yetki devri yapılan ast makamının moral, motivasyon ve verimliliği olumsuz yönde etkilenebilecektir. Bu gibi sebeplerle, hiyerarşik kademelerin atlanması suretiyle ilk sıralı ast makamın altındaki makamlara yetki devri uygun değildir.

B- Yetki Devrinin Benzer Kavramlarla Mukayesesi

1- Yetki Devri ve Yetki Genişliği

Merkezden yönetimin yumuşatılmış bir şekli olan yetki genişliği, merkeze ait olan karar alma ve bu kararları uygulama yetkisinin merkez adına ve merkez tarafından atanan görevliler tarafından kullanılmasını ifade eder (Derdiman, 2011). Bir başka tanıma göre yetki genişliği, merkezî birimlerin birçok konuda kırtasiyeciliği azaltmak ve hizmetlerin daha hızlı sunulmasını sağlamak için taşradaki temsilciliklerine yetkilerini devrederek onlara geniş yetki ve çalışma alanı sağlamalarıdır (Çevik, 2010). Yönetim bilimi ve idare hukuku açısından yetki genişliğinin en önemli özelliği, belli konularda kendiliğinden karar alma ve uygulamaya imkân vermesidir (Derdiman, 1995). Yetki genişliği Anayasal olarak, 1961 Anayasasının, 115. maddesinde, illerle birlikte belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla birden çok ili içine alan çevrede kurulabilecek olan yapılanmaların yetki genişliğine sahip olduğu belirtilmiş ve yetki genişliği ilkesinden yararlanma kapsamı geniş tutulmuşken, 1982 Anayasasında sadece illerin idaresinin yetki genişliği esasına dayanacağı belirtilmiştir (Kalabalık, 1999). Ancak her iki Anayasa da yetki genişliğini bir yönetim esası olarak sadece illerin idaresi için benimsemiştir.

Yetki devri gibi yetki genişliği de “yetkiyi genişletme yollarından” birisidir (Derdiman, 2011:69). Yetki genişliği yetki devriyle merkezin yetki

genişliğine konu olan yetkiyi, genişletilmiş yetkinin sahibinin (valinin) yerine geçerek kullanamayışı (Yılmaz, 2007) bakımından benzerdir. Ancak bu iki kavram ve kurum arasında şu farklar vardır: Yetki genişliğinde ast makamların yetkileri, “yetki devri” yoluyla idarî makamların kararlarıyla genişletilmiş değildir. “Yetki genişliği” bir anayasal kavram olarak illerde valilerce, kanunlarla tanınan yetkilerin kullanımı şeklinde tezahür ederken; Anayasal bir kurum sayılamayacak olan “yetki devri”, bir yetkinin kanunlara dayanılarak üstler tarafından ast makamlara aktarılmasını içerir. Yetki genişliğinde genişletilmiş yetkilere sadece (ilde) vali sahipken yetki devrinde devredilen yetkilerle muhatap alınan bütün ast makamların yetkileri genişletilebilir. Yetki genişliği geniş bir alanı kapsayan ve anayasal ve yasal bir yöntemi gerektiren daha soyut formül niteliğindeki; yetki devri, sınırları, devredeni ve makam olarak devredilene belli ve teşkilâtta her dereceden makam ve mercie yetki aktarımına imkân veren bir formüldür (benzer görüş: Kalabalık, 2011). Alt kademedeki görevlilere karar alma yetkisini veren yetki genişliği doğal bünyesinde esasen takdir yetkisini de barındırmaktadır (Yılmaz, 2007). Yetki devrinde devre konu yetki bağlı yetki de olabilir. Son olarak yetki genişliğinde genişletilmiş yetkiler verildikten sonra idarî bir kararla geri alınmazken; yetki devrinde yetkiyi devreden devrettiği yetkiyi yeni bir (yazılı) irade beyanı ile geri alabilir.

2- Yetki Devri ve İmza Devri

Yetki devri ile imza yetkisi verilmesi konuları bakımından farklıdır (aksi görüş: Zabunoğlu, 2012). Yetki devri, yukarıda değinildiği üzere “karar alma, emir verme ve uygulatma” yetkisinin birlikte devri iken (Derdiman, 2012; D5.D, 2007) imza yetkisi verme, bir işlemi “yetki devreden adına” olmak kaydıyla imzalama gibi bir yetkilendirmeden başka bir şey değildir. İmza yetkisi verilmesinde, “idare adına irade açıklama” yetkisinin devredilmesi değil (aksi görüş: Gözler-Kaplan, 2012:310); imza yetkisi verilen astın, yetkiyi veren “üst makamın adına” (Zabunoğlu, 2012) gerekli işlemlerin yapılmasını sağlaması ve bu işlemleri imzalaması söz konusudur. İmza atmak, doğal olarak o imzaya ilişkin konunun imza aşamasına gelmesini sağlayacak uygulamaları takip etmeyi gerektirir.

Yetki devrinde karar alma yetkisi, yetkiyi devreden makamdan tamamen ayrılmakta ve devredilen makama geçmektedir (Sancaktar, 332). Bundan dolayı yetkiyi devreden makam bu yetkisini kullanmaktan yetkiyi devrettiği makam lehine çekilmiş olur (bakınız: Minzer, 2008) ve kendisi yetki devrine ilişkin işlemi kaldırmadıkça o yetkiyi kullanamaz (aksi görüş: Yıldırım, 2010). Yetkiyi devreden, devrettiği yetkiyi geri almadan kullandığında ortaya, yerine göre hükümsüzlük ya da yetki tecavüzü gibi sebeplerle hukuka aykırılık çıkar (Derdiman, 2011). Buna karşılık imza

yetkisi vermede karar alma yetkisi imza yetkisini devreden makamda kalmakta ve sadece kararın imza ile belgelendirilmesi işlemi ast makama geçmektedir (Günday, 2002; Gözübüyük, 1996; Onaran, 1974). İmza yetkisi verme nihayetinde bir “yetki verme” olduğu için üst, verdiği yetkiyi elinde de tutmuş olur; üst isterse o konuda idarî işlemlerin yerli yerince olup olmadığını takip etme, denetleme ve imzalama yetkisini, geri alma işlemine gerek duymadan da kullanabilir (Onaran, 1974).

Yetki devrinde yetki bir “makama” devredilmiştir. İmza yetkisi verilmesinde, ilişkiler şahsidir ve imza yetkisini veren ya da devralanın değişmesi hâlinde verilmiş imza yetkisi de sona erer (İğdel, 2009). Bu yönden yetki devri makama yapılan soyut; imza yetkisi ise kişilere verildiğinden somut bir nitelik taşır (Sancaktar, 332). Kamu yönetiminin işleyişine istikrar açısından imza yetkisinin de makama yapılması anlayışının benimsenmesinin faydalı olacağı görüşü (Derdiman, 1995) dikkat çekmektedir. Bir kere Anayasanın 123. maddesinde yer alan “idarenin bütünlüğü” ilkesinin en önemli sonuçlarından birisi, her bir idarî görev ya da faaliyetin ayrı bir idarî teşkilâtı gerektirmesi (Derdiman, 2011), bu idarî görevlerin de bu teşkilâtta belli bir pozisyonda olan görevliler eliyle yürütülmesidir. Dolayısıyla idarî görev ve faaliyetler idarî pozisyonlara verilmiş olup, görevli kişiler bu pozisyon ve makamlarından doğan yetkileri kullanmaktadırlar; bu makam adıyla hiyerarşik tanım ve mevki bulmaktadırlar. İşte, bu yüzden imza yetkisinin de idarî teşkilât içinde makama veya tanımlanmış pozisyonlara yapılması ya da öyle anlaşılması, idare hukuku ilkelerine daha uygun olacaktır. Kamu yönetimindeki uygulamalardan edinilen tecrübelerle bakılırsa, imza yetkisinin kişilere verildiği gözlenirse de kuruluşlarda sık sık tayinlerin yapılması yetkinin sürekli el değiştirdiği bir karmaşaya sebep olabilmektedir. Bu gibi nedenler de imza yetkisinin makama yapılması fikrini daha haklı çıkarmaktadır.

Yetki devrinde, açık bir kanunî dayanağa ihtiyaç duyulurken imza yetkisi, kanunî bir dayanağa gerek kalmadan (aksi görüş: Yaşar, 2013) verilebilmektedir. İmza yetkisi verilmesinde; işlem ve faaliyetleri takip yetkisi yetkiyi alan tarafından “yetkiyi veren makam adına” kullanıldığından, kanunda bir yasaklama olmaması yeterlidir (benzer görüş: Gözler-Kaplan, 2012). Çünkü imza yetkisi verilmesinde verilen yetki, bağımsız karar alma ve emir verme yetkisi değildir. Üst adına imza yetkisini kullanmak yeni bir “görev ve yetki” olmadığından ve bu durumun doğrudan temel hakları sınırlandıran yeni bir etkisi bulunmadığından imza yetkisi verilmesinde kanunî bir dayanak aranmaz.

Yetki devrine dayanak teşkil eden kanun hükmünün aksi bir başka ifadenin olmaması şartıyla imza yetkisi vermekle yetinmeye imkân vereceği düşünülmelidir. Zira adı üzerinde imza yetkisi vermek de “imzalama, iş

takeip etme yetkisinin devri” anlamında alınabilir. Sayıştay’ın aksi yönde yorumlanabilecek kararına (SGKK, 2007) katılmak mümkün değildir.

İmza yetkisi verilmesinde yetkiyi devralan kişinin aldığı kararlar, devreden kişi adına alınmış sayılır ve devreden üst’ün kararı gibi işleme tabi tutulur (Gözler ve Kaplan, 2012:314). Yetki devrinde ise kullanılan yetki yukarıda söylendiği gibi devralan makam adına alınmış sayılır ve bu makamın hiyerarşik statüsüne göre işlem görür.

3- Yetki Devri ve Yetki Verme (ya da Yetkilendirme)

Kamu hukukunda yetki vermenin en tipik örneklerinden birisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin(TBMM) Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi vermesidir. Doktrinde konu ile ilgili üç görüş ileri sürülmüştür. Lütfi Duran ve Burhan Kuzu’ya göre, KHK çıkarma yetkisi, yürütme organına verilmiş biraz daha genişletilmiş basit bir düzenleme yetkisidir. Ergun Özbudun tarafından savunulan diğer bir görüşe göre ise KHK çıkarma yetkisi, “yasama yetkisinin devri” niteliğindedir (Arıkan, 2011). Kemal Gözler de Özbudun ile aynı görüşü paylaşarak KHK çıkarma yetkisinin verilmesini yasama yetkisinin devri olarak değerlendirmektedir (Gözler, 2000:28). R. Cengiz Derdiman, Adnan Küçük, Server Tanilli ve Yavuz Atar tarafından savunulan üçüncü görüşe göre ise KHK çıkarma konusunda Bakanlar Kurulu’nun yetkilendirilmesi “yetki devri” değil, “yetki verme” niteliğindedir (Derdiman, 2013:346).

Anayasa Mahkemesi konu ile ilgili olarak, “...TBMM tarafından önemli, zorunlu ve ivedi durumlar dışında ve yasama yetkisinin devri niteliğinde Bakanlar Kurulu’nun yetkilendirilmemesi gerekir. Yasama yetkisinin herhangi bir nedenle ve sınırlı da olsa devri (imkânsızdır)” şeklinde karar vermiştir (AMKD, 1990). Anayasa Mahkemesine göre “...Bu nedenle, Bakanlar Kurulu’na KHK çıkarma yetkisi verilmiş olması Anayasanın 7. Maddesinde öngörülen ‘yasama yetkisinin devredilmezliği’ ilkesini ortadan kaldırmaz” (AMKD, 1992). O hâlde Anayasa Mahkemesi Bakanlar Kurulu’na TBMM tarafından verilen KHK çıkarma yetkisini “yasama yetkisinin devri” olarak değil, “yetki vermek” olarak değerlendirmektedir.

Yetki devrinin önemli bir özelliği, yetkiyi devreden devretmiş olduğu yetki konusunda hiçbir işlem yapamaması ve geri alıncaya kadar devredilen yetkiyi kullanamamasıdır. KHK çıkarma yetkisi verilmesinde ise böyle bir durum yoktur. TBMM, Bakanlar Kuruluna KHK çıkarma yetkisi vermiş olduğu bir konuda kendisi de doğrudan kanun çıkarabilir, verdiği yetkiyi geri alabilir hattâ çıkarılmış olan bir KHK’yi değiştirebilir veya kaldırabilir. İşte, yasama organının bir konuda verdiği yetkiye rağmen yetkiyi geri alma yöntemine başvurmak zorunda kalmadan bir işlem

yapabilmesi ortada “yetki devri” olduğuna değil, “bir tür yetki verme” olduğuna işaret etmektedir (Derdiman, 1996; 2013). Ayrıca bu organlara kendi adına siyasî iktidarı kullanma yetkisini kurucu iktidar sıfatıyla Millet vermiş, yetkileri kullanacak organlar ve bu yetkinin kullanılış şekli Anayasada belirtilmiştir. Bu sebeple zaten Millet adına vekâleten kullanılan bir yetkinin yine vekâletle başka birisine veya organa devri mümkün değildir (Derdiman, 1996:141; 2013:346).

4- Yetki Devri ve Vekâlet

Vekâlet, idarî bir teşkilâtta, görevlisi, geçici ya da sürekli olarak boşalmış bir makamın hukuken yetkili kılınan amir tarafından, asıl görevlisi atanana ya da görevine başlayana kadar, geçici olarak “görevlendirme”yle doldurulmasıdır. Vekil, vekâleten görevlendirildiği makamın tüm yetkilerini, o makamın asıl yetkilisiymiş gibi kullanabilir (Derdiman, 2011). Bu vekâlet döneminde, zorunlu olmadıkça idarî teşkilâtın temel politikalarını değiştirmeye kararlar almak yerine rutin işleri görmek daha doğru görünmektedir (aynı kanaat: Fındıklı ve Bilgiç, 2006). “Vekâlet vermek”de en önemli şart, makamda yetki kullanacak asıl görevlinin bulunmamasıdır. Dolayısıyla asıl yetkilinin bulunduğu yerde vekâletten söz edilemeyecektir. Yetki devrinin olabilmesi için asıl yetkilinin görevinde bulunuyor olması şart değildir. Hattâ yetki devri, devredecek makamda asaleten ya da vekâleten bir kimsenin bulunması şartıyla mümkün olur.

III- Yetki Devri ve Sorumluluk Devri İlişkisi

A- Yetki Devrinin Sorumluluk Devrine Etkisi Üzerine Değerlendirmeler

Örgütlerde sorumluluk, bir kimsenin örgütsel işleri ya da ödevleri yapma görevidir (Peker, 1991). “Kimse, kendisine yürütme yetkisi verilmeyen işlerin sonuçlarından sorumlu tutulmamalıdır” (Gerdaneri, 1972:29). Kamu yönetiminde yetki devrinin doğrudan doğruya sorumluluğun da devri anlamına gelip gelmediği tartışılmalıdır.

Bakanlıkların kuruluş ve görev esaslarını düzenleyen 3046 sayılı Kanun’un 38. maddesinde geçen, “*yetki devri, yetki devreden amirin sorumluluğunu kaldırmaz*” hükmü yetki devrinde, devreden sorumluluğunun kalkmayacağını açıkça belirtmiştir. Aynı hüküm, 14.02.1985 Tarih ve 3152 Sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunun 34. maddesi gibi, Başbakanlık ve bakanlıkların her birinin teşkilât ve görevleri ile ilgili yasal düzenlemelerde zikredilmektedir. Danıştay, 3046 sayılı Kanunun yukarıdaki hükmünü, başbakanlık ve bakanlıkların bağlı ve ilgili kuruluşu niteliğindeki yerinden yönetim

idarelerini de bağlayıcı nitelikte görmüştür (D5.D, 1990a). Bu yönden bakıldığında, bağlı ve ilgili kuruluş sayılamayacak yerel yönetimler gibi kamu tüzel kişilerinin yetki devri ile ilgili olarak ayrı yasal dayanaklar bulunmalıdır (aynı kanaat: Yıldırım, 2010).

Yetki devri ile sorumluluğun devredilmiş olup olmayacağı konusunda farklı görüşler dikkat çekmektedir:

Bazı yazarlar (örneğin: Eryılmaz, 2012), mevzuattaki hükümleri referans alarak yetki devrinin, yetki devreden amirin sorumluluğunu kaldırmayacağını beyan etmiştir. Bazı yazarlar da (örneğin: Aytürk, 2000) yetki devrinin ilkelerinden birini, “sorumluluğun devredilmezliği” ilkesi olarak saymışlardır. Aytürk’e göre yönetici görev ve yetkilerini bir astına devretmiş olsa bile o işin yapılmasından ve sonucundan, üstlerine üçüncü şahıslara ve mahkemelere karşı daima kendisi sorumludur.

Yatkın’a göre (2009) yöneticinin, gerekli gördüğü ya da daha iyi sonuçlar elde edebileceğini düşündüğü için kendisine ait olan bir hakkı veya yetkiyi geçici olarak astına devretmesi olarak tanımlanabilecek “yetki devri” kavramı, yetkiyi devreden üst’ün sorumluluğunu ortadan kaldırmayan bir uygulamadır. Çetin ve Gürcan da (2001) yetki devreden yöneticinin devrettiği yetkilerin sorumluluğundan kurtulamayacağını belirtmektedirler (benzer görüş: Peker, 1991; Gerdaneri, 1972).

Bursalıoğlu ise konuya farklı bir yorum getirmiştir. Ona göre, yönetim sistemlerinde kaçınılmaz olan yetki aktarmanın bazı koşulları bulunmaktadır. Öncelikle seferberlik veya sıkıyönetim gibi durumun kritik olduğu zamanlarda yetki, aktarılması şöyle dursun, üst makam ve mercilerde toplanır. İkincisi, aktarılacak yetkinin nasıl kullanılacağına ait politikanın saptanması gerekir. Üçüncü olarak da yönetim metinlerinde aksi belirtilmedikçe sorumluluk aktarılamaz (Bursalıoğlu, 1992).

Onaran (1974) daha farklı bir bakışla yetki devrinde devredilen yetkilerden dolayı astların sorumlu tutulmamasının söz konusu olamayacağını belirtmektedir. Ona göre “bir yönetici görev ve yetkilerinden bir kısmını astlarına devrettiği için artık o kısımdan sorumlu tutulamaz” görüşü de yanlıştır. Üst, astlarına yetki devretmekle sorumluluktan kaçınmaz. Yetki devreden yönetici, astlarına yetki devri yaptıktan sonra bu görevlerin astlar tarafından gereği gibi yerine getirilmesinden kendi üstlerine karşı sorumludur. Astlar da üstlendikleri bu görevlerin yapılmasından ve yetkilerin kullanılmasından kendi üstlerine karşı sorumludurlar.

Genel olarak yetki devrinin devreden sorumluluğunu kaldırmadığı yönündeki bu fikirlerin aksine yetki devriyle sorumluluğun karar alma yetkisini kullanan kişiye geçeceğine ilişkin ama içerikte birbirinden biraz daha farklı fikirlere de rastlanmaktadır:

Öncelikle; “Genel İdari Usul Kanun Tasarısı” (GİUKT, 2006; 2014) taslağında yetki devrinde devredilen yetkilere dayanılarak yapılan işlemler nedeniyle doğacak sorumluluğun, yetkinin devredildiği makama ait olacağı, ancak yetkiyi devreden makamın denetim yetki ve sorumluluğunun devam edeceği belirtilmiştir. Bu metin henüz kanunlaşmamıştır.

Derdiman, (1995) yetki devrinde karar alma yetkisi ve sorumluluğun yetki devredilen kişiye geçeceği yönünde düşünce beyan etmektedir. Yazar, yukarıda değinilen 3046 sayılı kanuna göre yetki devrinin, devreden sorumluluğunu kaldırmayacağından, “tam bir yetki devri” sayılamayacağını belirterek (Derdiman, 2011) kusursuz bir yetki devrinin, sorumluluğun yetkiyi devralana geçmesini öngören devir olduğunu da ihsas ettirmiş olmaktadır. Bu noktada Derdiman ile benzer düşüncüyü paylaşan Gözler ve Kaplan’a göre (2012), yetki devrinde karar alma yetkisi yetki devredilen makama geçtiğinden devredilen yetkiyle alınacak karardan doğacak sorumluluk da yetki devredilen makama ait olacaktır (ayrıca bakınız: Jeusche, 1994; Minzer, 2008; SGK, 2007). Gözler ve Kaplan (2012), kanunlarda yer alan, yetki devrinde yetkiyi devreden amirin sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağına dair hükmün, yetki devri kurumunun özüne aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hukumumuzda yetki devrinin tanımını, şeklini, sınırlarını ve sonuçlarıyla bu boyuttaki diğer hususları tam açıklığa kavuşturucu bir yasa hükmüne veya hukuk kuralına rastlanılmamaktadır (Derdiman,1995). Bu bakımdan hukuk düzeninde devralınan yetkilerin kullanılmasında belirsizlik doğmakta ve kargaşa yaşanmaktadır. Değişik bir anlatımla 3046 sayılı yasa ve diğer yasalarda belirtilmiş olan “yetki devrinin, yetkiyi devreden amirin sorumluluğunu kaldırmayacağı” hükmünde idarî, cezaî veya hukukî (malî) anlamda “sorumluluğun” hangisinden bahsedildiğinin açıklığa kavuşturulması bir zorunluluktur (Ak, 2010).

Örneğin Sami Selçuk, zikredilen maddedeki sorumluluk kavramı ile disiplin ve tazminat gibi hukukî sorumlulukların kastedildiğini ve bu madde hükmünün genel bir karine olarak alınmayıp yetkiyi devreden sorumluluğunun her bir (münferit) olayda ayrı ayrı incelenmesi ve ispat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Selçuk, cezaların şahsiliği ilkesi gereğince, devredilen yetkinin kötüye kullanılması durumunda cezaî sorumluluğun yetkiyi devredene değil, bizzat yetkiyi kullanana ait olacağını da belirtmiştir. Bu anlamda yetkiyi kullanan görevli Anayasanın 40/3. maddesi ve 129/5. maddesine göre rücu merciidir (Ak, 2010; Saran ve Tekmen, 1995). Buradan da anlaşılacağı üzere yetki devrinde kişisel olarak hukukî ve cezaî sorumluluğun, esasen ve bunların doğal nitelikleri gereği yetkiyi devralan makamda kaldığı söylenebilir (Derdiman, 2011).

Buna karşılık kamu yönetiminde, astların üstlerine ve dışarıda da yönetimin halka veya onun temsilcisi olan hâkim otoriteye hesap verebilirliği (Laurence, 2006) için;

1. Teşkilâtın temsili ve belirlenen hedeflerine uygun yönetilmesi anlamında idarî sorumluluk,

2. Üstlerin hiyerarşik denetim yetkilerine ilişkin sorumlulukları,

3. Daha çok Anayasa Hukuku ile ilgili de olsa, “fonksiyonel idare” kapsamında görülebilecek olan Bakanlar Kurulunun, Başbakanın ya da her bir bakanın idarenin iş ve işlemlerinden TBMM’ye karşı hesap vermelerini gerektiren siyasal sorumlulukları,

Yetkiyi devredenden ayrılamaz.

Sayıştay bir kararında, idarî sorumluluğun devredenden ayrılamayacağına, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanununa göre harcama sorumluluğunun devredilen yetkiyi kullananda olacağına dikkat çekmiştir (SGKK, 2007).

B- Yetki Devrinin Sorumluluğun Devrine Etkisi Konusunda Varılan Sonuç

Yukarıdaki tartışmalara bakılırsa tam bir yetki devrinin, yetki ile beraber sorumluluğun da devredenden ayrılarak yetki devredilene geçtiği durumda ortaya çıkacağı söylenebilir. Hem idare hukuku ve hem de kamu yönetimi açısından, yetkiyi devralanın devraldığı karar alma yetkisini kullanmaktan sorumlu olması, hem yetkiyi kullanma sorumluluğunu üstlenmesinin bir gereği hem de “karar alma iradesine müdahale edemeyen üst’ün, alınan kararın sorumluluğunu üstlenemeyeceği” söyleyişi ile açıklanmalıdır. Yetkiyi devreden tarafından “kullanılmayan bir yetki sebebiyle (yetki devredeninin) sorumluluğu hakkaniyete uygun düşmemektedir.” (Yıldırım, 2010: 212) Dolayısıyla yetki devrinde cezaî ve şahsî sorumluluğun devralanda olması gerektiği düşünülmelidir. Ancak denetim ve temsil yetkisinin kapsamı itibarıyla bakılacak olursa yetkinin kullanılmasından doğabilecek sonuçlar bakımından yönetme, temsil ve denetleme yetkisi kapsamına giren idarî sorumluluğun devam edeceği ve yetki devredenden ayrılmayacağı aşikârdır.

Hâl böyle olmakla birlikte hukukumuzda yer alan ve yukarıda zikredilen hükümler de nazara alınarak şu somut yargılara varılabilir (bakınız: Derdiman, 2012):

1. 3046 sayılı bakanlıkların kuruluş, görev ve yetkilerine ilişkin genel nitelikli Kanunun 38. maddesi hükmü ve başbakanlık ve bakanlıkların kuruluşlarına ilişkin diğer yasal düzenlemelerin aynı yöndeki hükümleri çerçevesinde yetki devrinin, devredeninin sorumluluğunu kaldırmayacağı

söylenbilir. Yetki devrinde kullanılan karar alma ve emir verme yetkilerinden, üst makamların da sorumlu olabilmeleri için, bu kararlardan ve verilen emirlerden önceden haberdar olmalarına rağmen devrettikleri yetkiyi geri almamış ve alınan kararı da tasvip eder şekilde davranmış ya da karara katılmış olmaları gereklidir. Bu şartların zuhuru hâlinde, yetkiyi devredenin yetkiyi devralanın eylemine ve dolayısıyla sorumluluğuna ceza hukuku, disiplin hukuku ve borçlar hukuku prensipleri çerçevesinde iştirak ettiği düşünülmelidir. Dolayısıyla yetkiyi devredenin buradaki sorumluluğu, denetim yetkisiyle ilgili sorumluluk değil; devredilen yetkinin kullanımından, kararlara iştirak sebebiyle astla birlikte cezaî, hukukî ve disiplin yönünden sorumluluktur. Bu şartların dışında üstten ayrılamayacak sorumluluk denetim yetkisini kullanmakla ilgili olan sorumluluktur.

2. Yukarıdaki izahat kapsamında da kalınmak kaydıyla, 3046 sayılı Kanunun ve diğer düzenlemelerin açık hükümleri göz önünde bulundurulduğunda, yetki devri ile sorumluluğunda da devri;

a) Özel bir kanunda, “sorumluluğun devredilip devredilmediği” açıkça belirtilmeden, sadece yetkinin devredileceğine ilişkin hükümler yetinilmesi hâlinde (aynı kanaat: Çağlayan, 2013) veya,

b) Özel bir kanunda “yetki devriyle birlikte sorumluluğun da devredilmiş olacağına” ilişkin açık bir hükmün varlığı hâlinde,

Kabul edilebilir (Derdiman, 2012).

Kanunlarda ya da kanunlara dayanılarak çıkarılan düzenleyici işlemlerde yetki devriyle birlikte sorumluluğun yetki devredilene geçeceğine açıkça yer verilmişse devreden, devredilen yetkinin kullanılmasından dolayı sorumlu olmayacaktır. Örneğin, Orman Kanununa dayanılarak hazırlanan Damga Yönetmeliğinin 9. maddesi, açıkça belli bir konuda yetkinin sorumluluğuyla birlikte devrini öngörmektedir (Akyılmaz ve diğerleri, 2009).

3. Yetki devrine imkân bulunan hâllerde, yöneticiler tüm yetkilerini alt hiyerarşik kademelere devredemezler. Aksi durum devir işlemini sakatlar (Çağlayan, 2013).

4. Sorumluluk, yetki devredilen astın, devredilen yetkileri reddetmemek yükümlülüğünü de içerir.

5. Yetki devrinde, yetkiyi devreden yöneticinin denetim ve temsil yetkilerinden kaynaklanan sorumlulukları kalkmaz. Bir idarî teşkilâta üst yöneticinin hiyerarşik denetim yetkisi teşkilâtın iç bütünlüğünü sağlamak amacına yöneliktir. Hiyerarşik denetim, teşkilâtın içinde yer alan kademelerin iş ve işlemlerini denetlemek yetkisini de kapsayan ve bu yönü ile Anayasanın 123. Maddesindeki “idarenin bütünlüğü”nü sağlayan araçlardan birisidir. Bu denetimler, idarenin halka ve diğer kurum ve

kuruluşlara karşı kanunlarda yer alan görevlerini yapmasını ve kamu hizmetlerini kesintisiz ve daha etkin görülmesini sağlar.

5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununa göre Büyükşehir Belediyelerinin bir kısım görevlerinin büyükşehir ilçe belediyelerine devri hâlinde devredilen yetkinin ayrı bir kamu tüzel kişisine geçmesi münasebetiyle kullanılan yetkinin sorumluluğunun devralan belediyede kalacağı açıktır. Bu yetkinin yerli yerince kullanılıp kullanılmamasına ilişkin olarak kanunlarda öngörülen usûllerle yapılan vesayet denetimi de idarenin bütünlüğü gereği yetki devreden sorumluluğunda olacaktır.

Sonuç

Kamu yönetiminde ve idare hukukunda yetki devri, üzerinde müstakil çalışmalar yapılamamış denecek kadar az işlenmiş bir konudur. Hâlbuki çağdaş yönetimde etkinlik, yöneticilerin ağır yüklerden kurtulmaları ve yönetme faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmalarıyla mümkün olabilecektir. Bunun için de yetki devri yönetimde etkinliği sağlayacak en önemli araçlardandır. Çünkü yetki devri, kamu yönetiminde üst makamların yetkilerinin sınırları belirli bir kısmını, kanunda açıkça yazılı olmak kaydıyla, astlarına devretmeleri anlamına gelmektedir.

Yetki devrinin faydalı olması, yöneticilerin buna bir “gereklilik” seviyesinde başvurmalarını gerektirmelidir. Yetki devri, astların motive olmasında, alınan kararların teşkilâtta daha fazla benimsenmesinde, yöneticilerin planlama, denetleme ve teşkilâtı temsil gibi görevlerine daha fazla vakit ayırabilmelerinde ve astların üst makamların işlem ve faaliyetlerini daha çabuk öğrenmelerinde çok önemli ve olumlu bir rol oynayacaktır.

Bu faydalara rağmen gereğinden fazla merkeziyetçi geleneğin zor değişebilirliği, üstlerin yetkilerini bırakmak istememeleri gibi birçok etken üstlerin yönetimde yetki devrinden kaçınmalarına neden olmaktadır.

Yetki devri, fonksiyon ve içerik itibarıyla yetki genişliği, imza yetkisi verme, yetkilendirme ve vekâlet verme ve benzerlerinden kendine özgü bir kısım özellikleri itibarıyla ayrılır. Yetki devri, “karar alma, emir verme ve uygulama yetkisinin birlikte devri” olup, somut olarak üstler tarafından yapılan ve devredilen yetkilerin devralınmadığı sürece ast tarafından kullanımına imkân veren bir işlemdir.

“Yetki genişliği” astların yetkilerinin genişletilmesi yollarından birisi olup, merkezden yönetimin taşra teşkilâtının başındaki valinin, merkeze danışmadan merkeze ait yetkiyi merkezmiş gibi kullanması şeklinde tanımlanabilir. Merkezden yönetim bu yetkinin kullanılmasından evvel haberdar olduğunda müdahale edebilmek ve kararı hiyerarşik denetime

tâbi tutarak değiştirmek gibi yetkileri kullanabilir. Yetki genişliğinde “genişletilmiş yetkiler” (sadece) valilere kanunla verilir.

“İmza yetkisi verilmesi”nde verilen yetki, üst adına sadece imza ve imza ile ilgili hususları görev sınırları içinde üst adına takip etme yetkisidir. Yetki veren bu yetkiyi devralmaya gerek görmeden doğrudan kullanabileceği gibi istediğinde müdahaleyle de yetinebilir.

“Yetki verme” de durum imza yetkisi vermeye büyük ölçüde benzer. Zira bir konuda astların yetkilendirilmeleri bir tür “yetki vermek” şeklinde olmuşsa, bu yetkinin yetki veren üst tarafından da her zaman kullanılması mümkün olmaktadır. Örneğin, TBMM’nin Bakanlar Kuruluna KHK çıkarma yetkisi vermesi Anayasa Mahkemesinin birçok kararında da belirtildiği gibi, bir “yetki verme” olarak düşünölmelidir.

“Vekâlet verme” ise bir makam ya da göreve asıl görevlisi atanana kadar o görevi geçici olarak atanan ya da görevlendiren görevlinin yürütmesi hâlidir. Bu durumda vekilin yetki kullanması yetki devrine değil; asıl görevlinin yokluğu şartına bağlıdır.

Yetki devrinde sorumluluğu yetki devredilene geçmesi genel hukuk kuralıdır. Buna karşılık kanunlarda sorumluluğu devredenden ayrılmayacağına dair hükümler, üstün de sorumluluğunun devam edeceğini gösterir. Yetki devredeninin denetimden ve temsilden kaynaklanan sorumlulukları devre konu olamaz. Ayrıca üstlerin idarî denetimine karşı hesap verme anlamındaki idarî sorumluluk ve Bakanlar Kurulu, Başbakan veya her bir bakanca TBMM’nin siyasal denetimine karşı hesap verme sorumluluğu da devredilmesi mümkün olmayan sorumluluktur. Yetkiyi devralanın sorumluluğu ise her hâlde devredilen yetkinin kullanımından doğacak disiplin sorumluluğu, hesap ve harcama sorumluluğu, hukukî ve cezaî sorumluluk olabilecektir. Devredilen yetkilerin kullanılmasından üstlerin astlarla birlikte sorumlulukları, devredilen yetki gereği alınan kararı tasvip etmeleri gibi yöntemlerle eyleme ve işleme katılmaları hâlinde söz konusu olabilecektir. Bunun dışındaki hâllerde üstlerin sorumluluğu temsil ve denetim yetkilerinden kaynaklanan sorumluluk olacaktır.

Kamu yönetiminde yetki devrinin yerli yerince kullanılması için devreden tarafından teşkilâta ve muhatap olabilecek mercilere duyurulması ve belli, objektif kriterlere oturtularak düzenlenmesi “planlı, düzenli ve güven veren idare” ilkelerinin de bir gereği olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

I- KİTAPLAR

- Ak A. (2010). Türk Kamu Yönetiminde Yetki Devri ve Karşılaşılan Sorunlar, *Başbakanlık Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Akbulut, Emre (2013). Türk İdare Hukukunda Kanuni İdare İlkesi, (1. b) İstanbul: Beta Yayınları.
- Akyılmaz, B.(2003). *İdare Hukuku*, Konya, nakleden: Aydın Bölge İdare Mahkemesinin 19.12.2007 tarihli, Aydın 1. İdare Mahkemesinin 06/11/2007 gün ve E:2007/992 sayılı kararına yapılan itirazı ret kararı.
- Akyılmaz, B-Sezginer, M.-Kaya, C. (2009). *Türk İdare Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Arıkan, C. (2011). *Türk Anayasa Hukukunda Yasama Yetkisinin Devredilmezliği*. (1. b). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ateş, H. (2003). Post Bürokratik Kamu Yönetimi. Asım Balcı ve diğerleri (der). *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*(303-333),Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Aydın, A. H. (2013). *Türk Kamu Yönetimi*. Güncelleştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Başaran, İ. E.(1984). *Yönetime Giriş*. (1.b) Ankara: Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını.
- Bilgiç, V.(2003). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı. Asım Balcı ve diğerleri(der.). *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar* (25-39). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bozkurt, Ö-Ergun, T.-Sezen, S. (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, (2.b), Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
- Çağlayan, R. (2013). *İdare Hukuku Dersleri* (1.b). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çevik, H. H. (2010). *Kamu Yönetimi*. (1 b)Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Derdiman, R. C. (2011). *İdare Hukuku* (4 b). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Derdiman, R. C. (2012).*İdari Yargının Genel Esasları*. (2 b). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Derdiman, R. C. (2013). *Anayasa Hukuku*. (3 b) Bursa: Alfa Aktüel Kitabevi.
- Ergun, T. ve Polatoğlu A. (1984) *Kamu Yönetimine Giriş*. (2 b). Ankara: TODAİE Yayınları.
- Eryılmaz, B.(2012). *Kamu Yönetimi*.(5 b).Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- Fındıklı R.&Bilgiç, V. K. (2006). *İdare Hukuku*, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Anadolu Yayıncılık.
- Gerdaneri, H. (1972). *İl Genel Yönetimi ve İçişleri Bakanlığı Merkez örgütünde Yetki Devri*. Ankara: *İç İşleri Bakanlığı İç Dizayn Yayınları*.
- Gözler, K. (2000). *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi*. (1.b). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları
- Gözler, K. ve Kaplan, G.(2012). *İdare Hukuku Dersleri* (12 b).Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, Ş. (1996). *Yönetsel Yargı* (10 b). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Günday, M. (2002). *İdare Hukuku* (5 b). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Jeuschede, G. (1994). *Grundlagen der Führung: Führungsprozess, Führungskreis, Führungsfunktion, Führungskonzeptionen - Management by Objectives- Management by Exception-Management by Delegation-Führen nach dem Regelkreismodell, Führungsstil*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Kalabalık, H. (2011). *İdare Hukukunun Temel Kavram ve Kurumları*. (1b). Konya: Seyram Yayınları.
- Laurence, E.L. (2006) *Public Manegement: Old And New* (1 b). New York: Routledge.
- Maurer, H. (2006). *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 16. Überarbeitete und ergänzte Auflage, München: Verlag C. H. Beck.
- Minzer B. (2008): *Die Delegation von Aufgaben von der Gemeindebehörde an die Gemeindeverwaltung aus betriebswirtschaftlicher und rechtlicher Sicht*. Zürich: Master Thesis am Institut für Verwaltungs-Management, Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften, Winterthur.
- Ökmen, M. ve Parlak, B. (2013). *Kuram ve Uygulamada Yerel Yönetimler* (3 b). Ankara: Orion Kitabevi.
- Parlak, B. (2011). *Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri*.(1 b)İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Parlak, B.&Sobacı, M. Z. (2012). *Ulusal ve Küresel Perspektifte Kamu Yönetimi Teori ve Pratik*. Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş 4. Baskı. Bursa: MKM Yayınları.
- Sancaktar, O. (2012). *İdare Hukuku*. (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. b). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Strackbein R.&Strackbein, D.(2002). *Ergebnisorientiert delegieren, Engagement fordern, Selbstverantwortung fördern*. Wiesbaden: Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler GmbH.

- Şahin, Y. (2010). *Yönetim Bilimi ve Türk Kamu Yönetimi*, (2 b). Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Ulvi Saran& Mustafa Tekmen (1995). *Yetki Devri*. Mülkiye Müfettişlerinin 1994-1995 Kış Dönemi İnceleme Araştırma Raporu, Ankara, 1995, s. 20, nakleden: Akın Ak, *Türk Kamu Yönetiminde Yetki Devri ve Karşılaşılan Sorunlar*. Başbakanlık Uzmanlık Tezi, 2010.Ankara, s 94
- Wells, R. G.(1993). *Yetki Devri* (1 b). İstanbul: Rota Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2010). *İdari Yargı*. (2.b). İstanbul: Beta Yayınları.
- Zabunoğlu, Y. (2012). *İdare Hukuku*, (1.b). Cilt 1, Ankara: Yetkin Yayınları

II- SÜRELİ YAYINLAR

- Aşkun, İ. C. (1970). Yönetimde Yetki Göçerimi. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 6(1), 67-99
- Aytürk, N.(2000). Yönetimde Yetki Devri ve İmza Yetkileri. *Amme İdaresi Dergisi*,33(1), 79-110
- Bursalıoğlu, Z.(1992). Görev-Yetki-Sorumluluk Üzerine. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(1),5-8
- Çetin C.ve Gürcan, G.(2001) “Yetki Devri ve Personelin Güçlendirilmesi İlişkisi Kamu ve Özel Sektörde Bir Uygulama”. *9.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri*. İstanbul: 24-26 Mayıs 2001.
- Dalkılıç, E. E. (2013): İdarenin Denetim Yetkisinin Özel Kişilere Devrine Anayasa Mahkemesi'nin Yaklaşımı. *Ankara Barosu Dergisi*, 2013/ 2, 105-123.
- Derdiman, R. C.(1995). Kamu Yönetiminde Yetki Genişliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(4), 65-80
- Derdiman, R.C.(1996). Türk Kamu Yönetimi ve Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname (1982 Anayasası'nın 91. Maddesinin Değerlendirilmesi). *AÜ. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51(1),135-164
- Güzelsarı, S.(2004). Kamu Yöntemi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları, *A.Ü.SBF-GETA Tartışma Metinleri*, 66
- İğdeler, S.(2009).Yönetim Sorumluluğu Açısından Belediyelerde Yetki ve Sorumluluk. *Türk İdare Dergisi*, 81(463-464),199-225
- Kalabalık, H. (1999). Türkiye’de Alan (Taşra) Yönetimi, İçinde Bulunduğu Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Türk İdare Dergisi*, 1999, (425), 61-103, nakleden: Yılmaz, D. (2007). Yetki Genişliği Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, 11(1-2), 1245-1254, s. 1252

- Koçdemir M. (2013). Kamusal Hesap Verebilirlik: Kavramsal Çerçeve. *Mali Klavuz Dergisi*, 59
- Anaran, O. (1974). Yetki Göçerimi (Yetki Devri). *Amme İdaresi Dergisi*, 7, 3-21
- Özer, M.A.(2010). Verimli Örgüt Yönetimi İçin Zaman yönetimi. *Çimento İşveren*,1(24) 16-35
- Peker, Ö.(1991). Yetkinin Göçerilmesi ve Kullanımı. *Amme İdaresi Dergisi*, C 24(1),39-53
- Rhodes, R.A.W, (1996) The New Governance: Governing Without Government. *Political Studies*, XLIV, 652-667
- Sezer, Ö. ve Vural, T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev paylaşımı. *Maliye Dergisi*, 59, 203-219
- Yatkın, A. (2009). Kamu Yönetiminde Bireysel Performans ve Örgütsel Verimlilik Aracı Olarak Personel Güçlendirme. *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 3, 128-141
- Yıldız, C.Y. (2011). Türkiye'nin Yönetim Yapısında Yetki paylaşımı, *İdarecinin Sesi*, 145(2), 30-35
- Yılmaz, D. (2007). Yetki Genişliği Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, 11(1-2), 1245-1254
- Yılmaz, A. Ve Aslan S. (2002) Örgütsel Zaman Yönetimi. *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 25-46

III- DİĞER KAYNAKLAR

- Adalı S. (1977). Meslekte Muvaffakiyetin Sınırları. Ankara Üniversitesi İşletme Fakültesinde Yapılan Konuşma, Ankara.
- AMKD. (1990). *Anayasa Mahkemesi Karar Dergisi*. E.1988/62, K.1990/3, Karar Tarihi: 06.02.1990, Sayı 26
- AMKD. (1992). *Anayasa Mahkemesi Karar Dergisi*. Cilt 1, E.1990/22, K.1992/6, Karar Tarihi: 05.0.21992, Sayı 29,
- Çevre Bakanlığı. (2009). *Yetki Devri Genelgesi*. Ankara: Çevre Yönetim Genel Müdürlüğü.
- Danıştay 6 Dairesinin 8.3.1977 gün ve E.1976/5366, k.1977/1112 sayılı kararı, DD. Sayı 28-29, s.406 ve devamı.
- D5.D. (1989). Danıştay 5. Dairesinin 13.12.1989 tarihli ve 1989/2266 sayılı kararı, nakleden: Çağlayan, R. (2011). *İdarî Yargılama Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 314.

- D5.D. (1990). Danıştay 5. Dairesinin 13.12.1989 gün ve E.89/2735,K.89/2286 Sayılı Kararı: Danıştay dergisi, Sayı 78-79, s 266,1990, nakleden: Şeref Gözübüyük, *Yönetmelik Yargı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s 183
- D5.D. (1990a). Danıştay 5. Dairesinin, esas: 1990/21333 sayılı kararı, Danıştay Dergisi sayı: 84-85, s. 320, nakleden: Yıldırım, T. (2010). *İdari Yargı*. (2.b). İstanbul: Beta Yayınları.
- D5.D. (2007). Danıştay 5. Dairesinin, 21.09.2007 tarihli ve esas: 2005/3947, karar: 2007/4793 sayılı kararı, <http://www.idarehukuku.net/ictihat/yetki-devri-ancak-yasanin-acik-izin-vermesi-halinde-ve-yine-acikca-izin-verdigi-konularla-sinirli-olarak-yapilabilir.html>, 27.04.2014
- D6.D. (1977). DA.6D.8.3.1977 gün ve E.1976/5366, k.1977/1112 sayılı kararı, DD. Sayı 28-29, s.406 ve devamı, nakleden: Günday, M.(2002). *İdare Hukuku* (5 b). Ankara: İmaj Yayıncılık, s. 129.
- D12.D. (2014). Danıştay 12. Dairesinin 2003/4620 E., 2006/4153 Kararı, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/> 30.01.2014.
- GIUKT (2006). Genel İdari Usul Kanun Tasarısı. http://www.bilgiedinmehakki.org/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=14, 28.04.2014
- GIUKT (2014). Genel İdari Usul Kanun Tasarısı. <http://www.idarehukuku.net/mevzuat/Genel-Idar-Usul-Kanunu-Tasarisi.html>, 27.06.2014.
- Lawson, K.(2007). How to Delegate Effectively, Series of Articles to Cultivate Truly Outstanding Leaders
- Maliye Bakanlığı (2004). Muhasebat Genel Müdürlüğü Genel Tebliği, Sıra No: 8, R. G. Tarihi: 20.02.2004 Resmi Gazete Sayısı: 25379
- Morgül, T. (2014), Delegasyon- Yetki Devri-, http://www.academia.edu/6089956/Delegasyon-Yetki_Devri,22.04.2014
- SGKK (2007). *Sayıştay Genel Kurulu Kararı*, karar tarihi: 14.06.2007, karar sayısı: 5189/1, Sayıştay Dergisi, sayı: 66-67 http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der_6667m9.pdf, 30.04.2007
- Tekmen, M. ve Çetinkaya, A. (1997). *Teftiş Kurulu Raporu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.
- Uygun O. (2012). Yeni Anayasa da Yerel ve Bölgesel Yönetim İçin öneriler, *TESEV Yayınları*, İstanbul

Yetki Devri (2014).

<http://www.igb.gov.tr/CalismaGoster.aspx?ID=1&DetailID=1>,
01.04.2014

YDN (2014). Yetki ve Yetki Devri Nedir, <http://enm.blogcu.com/yetki-ve-yetki-devri-nedir/9359791>, 21.04.2014

DİVAN ŞİİRİNE BURSA'DAN ELEŞTİREL BİR SES: MEHMED RIF'AT EFENDİ

Şamil ÇAN¹
Muammer HARDAL²

ÖZET

Türk Edebiyatı içerisinde önemli bir yeri olan Divan Edebiyatı; Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti üzerinde iyice etkisini gösteren Batılılaşma hareketleri sonucunda ortaya çıkan Tanzimat Edebiyatı döneminde büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Batı Etkisinde Gelişen Edebiyat döneminde Divan Edebiyatı'nı eleştirmek yenilikçi şairler tarafından adete bir gelenek haline gelmiştir. Bu eleştirilerin Servet-i Fünûn döneminde artarak devam ettiği ve İstanbul'dan taşraya yayıldığı görülmektedir. Bursa'da yayımlanan Feva'id gazetesinin Sermuharriri Celal Paşazade Mehmed Rif'at Efendi, Divan şiirine yönelik yaptığı eleştirilerle İstanbul'da cereyan eden eski-yeni tartışmalarına katılmıştır. Bu makalede, Mehmed Rif'at Efendi'nin Divan Edebiyatı'nı eleştiren şiir ve yazıları tespit edilmiş, eski-yeni tartışmalarının taşraya yansımaları bilim dünyasına sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Mehmed Rif'at, Feva'id, Bursa, eleştiri.

ABSTRACT

A Critical View About Divan Poetry in Bursa: Mehmed Rifat Efendi

After Tanzimat Edict showed its effect on the Westernization movements of the Ottoman Empire which resulted from movements in the period of Tanzimat literature; Divan Literature, which has an important place in Turkish Literature, was subject to great criticism. Criticizing Divan Literature by innovative poets

¹ Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Işıklar Askerî Hava Lisesi, Bursa, samilcan64@hotmail.com

² Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Işıklar Askerî Hava Lisesi, Bursa, muammerhardal@hotmail.com

became a tradition at the period of Turkish literature that was affected by West. It was seen that these criticisms continued during the period of Servet-i Fünûn and spreaded from Istanbul to the countryside. Celal Paşazade Mehmed Rif'at Efendi who was the head writer of Feva'id newspaper that was published in Bursa participated 'old-new' debate that took place in Istanbul with his Divan poetry. In this article, Mehmed Rif'at Efendi's written texts and poems criticizing Divan literature have been detected and the reflections of 'old-new' debate to the countryside is presented to the scientific world.

Key Words: Divan poetry, Mehmed Rif'at, Feva'id, Bursa, criticism.

Giriş

Edebiyat bir milleti oluşturan kültürel ürünlerin en önemlilerinden biridir. Bu ürünün toplumsal olaylardan bağımsız olması düşünülemez. Toplumun sosyal, siyasi, askerî ve ekonomik yapısı edebiyatının şekillenmesinde büyük pay sahibidir. Tarihte Türkler göçebe yaşantının bir sonucu olarak farklı kültürel etkileşimlerin içinde olmuş, din değişiklikleri yaşamış ve bu da edebiyatlarını etkilemiştir. Türkler İslamiyet'le birlikte sadece inançlarında değil dil, kültür ve sanatlarında da değişime uğramışlardır. Bunun en önemli yansıması altı asır boyunca devam eden Divan Edebiyatı'dır.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra gelişen bu edebiyat türü "İslamî Edebiyat, Havas Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Saray Edebiyatı, Enderun Edebiyatı, Klasik Edebiyat, Eski Edebiyat" gibi adlarla da anılmıştır; ama daha çok Divan Edebiyatı adıyla yaygınlaşmıştır. (Pala, 1999; s. 111) Uzun süre devam eden bu edebiyatın kendine özgü bir yapısı ortaya çıkmıştır. "*Divan Edebiyatı'nın dili, ortak İslam uygarlığının kullandığı yazılı kültür diline dayanır. Osmanlıca olarak bilinen bu dönem edebiyatının dili, Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilin karışımından meydana gelmiştir.*" (Mengi, 2000; s. 18) Bu aslında bir kültür karması (Türk, Fars ve Arap) olarak da görülebilir. İşte İslam kültürüyle birlikte ortaya çıkan bu edebî dönemin etkisi 13. asırdan 19. asra kadar sürmüştür. 19. asır, Divan edebiyatının kendini yenileyemediği ve güçlü temsilciler yetiştiremediği bir asır olmuştur. (Gariper, 2005; s.44)

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Batı'yı daha yakından takip etmeye başlamıştır. "*Batı'daki bilim ve tekniği öğrenmesi için Avrupa'ya gönderilen gençlerin oradaki edebiyatı tanınması ve ardından da bu edebiyata ait çeviriler yapmasıyla Divan şiiri, yeni bir zihniyetin ürünü olan eserlerle karşı karşıya gelir. Bu yeni şiirin yerleşmesi ve tutunması için de, Divan şiirine karşı şiddetli bir hücum başlar.*" (İlhan, 2012; s.2005) Tanzimat dönemi yazarları, yeni şiir anlayışını yükseltme

gayreti içinde oldukları için Divan şiirini yıpratma yoluna girmişlerdir. Divan şiiri asırlarca bir medeniyetin şiiri olmasından dolayı yeni şiire karşı hemen pes etmemiştir. “*Şiir, Türk Edebiyatı’nın en güçlü türü olduğu için yeni şiir akımlarına direnme de daha güçlü olmuş, en şiddetli tartışmalar şiir alanında görülmüştür. Şairler farklı bir şiirle karşılaştıklarında, bu tür edebiyatı mantıklarıyla tercih etmekle birlikte, alışkanlıklarından vazgeçememişler, eski tarzda şiir söylemeye devam etmişlerdir.*” (Enginün, 2007; s.20) Eski tarzda şiir anlayışını devam ettiren yenilikçi şairler; içerik olarak yeni, biçim olarak eski şiire bağlı kalmışlardır.

Tanzimat dönemi sanatçıları Divan şiiri ile birlikte Batı şiirini de biliyorlardı. Değişen kültür ortamının da etkisiyle Batı’yı her alanda takip eden sanatçılar Divan şiirini eleştirmeye başladılar. Divan şiirini eleştirenlere karşılık asırlar boyunca bir medeniyetin edebî ürünlerini savunanlar ve onu devam ettirmek isteyenler de olmuştur. “*Altı asırlık bir şiir geleneğinden kopmak, oluşan kültürü bir anda bir tarafa bırakarak yeni bir şeyler ortaya koymak kolay değildir. Bunun sonucu olarak 19. yüzyılda kurulan Encümen-i Şuara, Divan şairleri tarafından eski şiiri canlandırmak amacıyla oluşturulmuştur.*” (Hocaoğlu, 2012; s.704) Tanzimat’ın birinci döneminin önemli şairleri de Encümen-i Şuara şairlerinden etkilenmiştir. Ancak Encümen-i Şuara’nın gayretleri Divan şiirinin gücünü devam ettirmesini sağlayamamıştır.

Yazılı Türk Edebiyatı tarihi içerisinde en uzun süre etki gösteren Divan Edebiyatı; 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı, üzerinde iyice etkisini gösteren Batılılaşma hareketleri neticesinde ortaya çıkan Tanzimat Edebiyatı döneminde büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Tanzimat dönemine kadar aydınların nazarında değerini koruyan Divan Edebiyatı 19. asırda eski gücünü kaybetmiştir. Divan Edebiyatı, “*Bu asrın ikinci yarısında yetişen idealist, çok kabiliyetli yazarlarla şairlerin çok dinamik ve sürekli çabaları ile kırk yıl gibi kısa bir süre içinde, yerini hızla Batılı bir edebiyata bıraktı. 19. asır sona ererken, Türk Edebiyatı da Batı Edebiyatı’nın hemen bütün türlerinde büyük bir başarıya ulaşmış bulunuyordu.*” (Akyüz, 1995; s. 5)

Tanzimat Döneminde Eski Yeni Tartışması

Eski ve yerleşmiş bir geleneğimiz olan Divan şiiri 19. asrın başından itibaren büyük ustaların taklidi seviyesinde görülmüş, Namık Kemal’den itibaren de ağır eleştirilere maruz kalarak gitgide unutulmaya başlamıştır. Divan şiirini devam ettirenler bazen yenileşen ve Batılı bir karakter kazanan şiir anlayışına paralel olarak bazı değişikliklerle devam etmiştir. (Okay, 1992; s. 290) Tanzimat döneminde Türk şiiri içerik olarak değişmesine rağmen, şekil bakımından eskinin etkisinden tamamen kurtulamamıştır.

Divan Edebiyatı'nın nazım şekilleri kullanılmış, dönemin ünlü şairleri eski kalıplarla yeni ürünler ortaya koymuşlardır.

Osmanlı'nın son döneminde yetişen aydınlar, eski kültüre aşına olmakla birlikte bu hengâmeli dönemde Batı sanatını da takip ediyorlardı. Toplumsal hassasiyet; ferdi ıstırapları, çileleri, buhranları ağır bir şekilde yaşıyor ve eserlere sirayet ediyordu. (Eğri 2010: s.144) Yenilikçi şairlerinin eskiyi kötulemelerinde dönemin buhranlı havasının ve karmaşasının da etkisinin olduğu açıktır. Her yenilik kendinden öncekileri eleştirerek gelir. Eski, yeni ile beraber varlığını devam ettiremez. Nitekim bu durum Türk şiiri için de böyle olmuştur.

19. asır edebiyatımız açısından değişimlerin dönemidir. Tanzimat'tan sonra Batı'ya yüzünü çeviren aydınlarımız ve sanatçılarımız, Batı'nın edebiyat ve sanatından etkilenmişlerdir. Her değişim gibi bu da kolay olmamıştır. Tanzimat'la başlayan eski-yeni çekişmesi uzun yıllar devam etmiş, her geçen gün bizi Batı'ya daha da yaklaştırmış ve Batı'ya takip etmek gerekli hâle gelmiştir. *“Yeni Türk şiirini kurmak için Divan şiirini yıkmak gerektiğini düşünen Tanzimat sanatçıları, tenkit oklarını Divan şiiri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bununla birlikte Tanzimat edipleri, estetik zemini çok sağlam olan bu şiiri ne tam olarak yıkabilmişler, ne de tam anlamıyla Divan şiirinden kopuk bir şiir ortaya koyabilmişlerdir. Bu sebeple edebiyatımızın bu devresinde düalizm (ikilik) hâkimdir. Bu dönemde arayışların peşinde olan Türk şairi, Divan şiirinin etkisinden de bir türlü kurtulamamıştır.”* (Tonga, 2007; s. 772) Edebiyatımızın bu dönemi Doğu ile Batı medeniyetinin karşı karşıya gelmesi şeklinde de değerlendirilebilir. Batı medeniyetini yakından takip eden yazarlar, Doğu kültürü içinde yetişmelerine rağmen onun edebiyatını değiştirme gayreti içinde olmuşlardır. Tamamen Batı edebiyatına geçilemeyip Divan Edebiyatı'nın etkisiyle yazılan şiirler, yenilikçilerin kendi iç dünyalarında da ikilik yaşatmıştır. Edebiyatımızdaki bu ikilik belli bir müddet devam etmiştir.

Bu ikiliğin yaşandığı dönemde, Divan şiirine yönelik eleştiriler de üst perdeden dillendirilmeye başlanmıştır. Ziya Paşa, *“Şiir ve İnşa”*³ adlı makalesinde Divan Edebiyatı'nı sert bir dille eleştirmiştir. *“Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necâtî ve Bâkî ve Nef'î divanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezceden mahbûn ve muhbis kasâid ve gazaliyât ve kıt'aât ve mesneviyât mıdır? Yoksa Hâce ve İtrî gibi mûsikîşînâsânın rabt-ı makamat*

³ “Şiir ve İnşa” makalesi Tanzimat döneminde oluşan Divan Edebiyatı'na karşı eleştirilerin somutlaştığı ilk çarpıcı örnek olması bakımından önemlidir. Bu makalede Divan Edebiyatı'nın milli olmayışı, Arap ve Fars edebiyatını taklitten öteye geçemeyişi ağır bir dille eleştirilmiştir. Divan Edebiyatı şairlerinden örnekler verilerek bu durum ispata çalışılmıştır.

ettikleri Nedîm ve Vâsîf şarkuları mıdır? Hayır bunların hiç birisi Osmanlı şiiri değildir. Zira görüldüğü ki, bu nazımlarda Osmanlı şâirleri şuarâ-yı İran'a ve şuarâ-yı İran dahi Araplara taklîd ile melez bir şey yapmışlardır.” (Kaplan ve ark., 1993; s.45)

Tanzimat ve Servet-i Fünûn döneminde Divan Edebiyatı, insanî duyguları yansıtmadığı, toplumsal yaşantıdan ayrı, gerçekten uzak, aşırı kuralcı, İran ve Arap edebiyatlarının taklidi olduğu için millî olmadığı... gibi noktalar esas alınarak eleştirilmiştir. “*Tanzimat'ın birinci dönem şairlerine göre, 'son derece kaideci, sanatçının kişiliğini boğan, söz oyunlarını ön plânda tutan; duyguları, hayal ve düşünceleri, ifade unsurları ile klişeleşmiş, hayatla ve gerçekle ilgisiz, devrini tamamlamış ve skolastik karakterdeki eski edebiyat, ortadan kaldırılmalı, sosyal fayda, hakikat ve tabiata uygunluk, yeni bir dil ve üslûp' sıfatlarını taşıyacak yeni bir edebiyat kurulmalıdır. Bu açıdan Tanzimatçılar, edebiyat anlayışlarını ve faaliyetlerini başlıca iki prensip etrafında gerçekleştirirler: Eskinin reddi ve yeninin yaratılması”.* (Ercilasun, 1994; s. 35) Eskiye eleştirip Batılı tarzda şiirler yazan yenilikçiler, değişen kültür ortamıyla birlikte şiirlerini farklı mecmualarda yayınlamaya ve gençleri etkilemeye başlamıştır. Bir bakıma yeni, eskiye üstünlüğünü kabul ettirmek için atılım yapmıştır. Bu üstünlük çabası Servet-i Fünûn şairleriyle kendini daha çok hissettirmiştir. Avrupa'daki şiiri iyi bilen Servet-i Fünûn şairleri yeni tarz şiirleriyle edebî mecmualarda şiir neşretmeye ve topluma ulaşmaya başlamıştır. Zamanla bu gelişme ve tartışmalar İstanbul'un sınırlarını aşmıştır.

Mehmed Rıf'at Efendi'nin Divan Şiiri Eleştirileri

Mehmed Rıf'at Efendi⁴, doktor ve kendisi gibi yazar olan Celal Paşa'nın oğludur. İyi bir eğitim almıştır. Batı edebiyatını ve Fransızca'yı bilmektedir. Mehmed Rıfat Efendi⁵, şair, hikâye yazarı, editör ve gazeteci kimliğiyle 19. asır Bursa kültür tarihinin önemli kişilerinden birisidir.

Murad Emrî Efendi, *Feva'id* ismiyle Bursa'nın ilk edebî nitelikli mecmuasını çıkarmıştır. 1. sene 1. sayı 17 Kasım 1887 Perşembe günü yayımlanmıştır. Bu yayın Bursa'nın ilk sivil gazeteciliğinin de başlangıcı

⁴ Mehmed Rıf'at Efendi'nin şiirleri hakkında daha geniş bilgi almak için bkz: Muammer Hardal (2013), Mehmed Rıf'at Efendi'nin Şiirleri ve Edebî Kişiliği, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.

⁵ Mehmed Rıf'at Efendi, Celal Paşazâde olarak bilinmektedir. İsmail Safâ, *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınladığı “Bürûdâdnâme” adlı şiirini Mehmed Rıf'at Efendi'ye hediye eder ve şiirin sonuna “*Burusa'da Feva'id risâlesi sermu-harriri Celal Paşazâde Rıf'at Bey'e*” notunu düşer. Mehmed Rıf'at Efendi'nin *Ma'ârif* dergisinde yayınlanan bir şiirin başında “*Doktor saadetli Celal Paşa Hazretlerinin necl-i necibleri Mehmed Rıf'at Beyefendi biraderimizindir.*” notu düşülmüştür.

olmuştur. Gazete üçüncü sayısından itibaren yayın hayatına ara verir. *Feva'id*'in 4. sene 1. nüshası büyük değişikliklerle 15 Kasım 1896'da çıkar. Gazete artık pazar günleri çıkmaktadır. Bu yıldan itibaren *Feva'id*'in başyazarlığına Mehmed Rıf'at Efendi getirilir. (Öztahtalı, 2012; s. 272)

Her alanda Batı'nın taklit edildiği Tanzimat döneminde, şiirimiz de değişime uğramıştır. Bu değişimin merkezi İstanbul'dur. İstanbul'a yakınlığı ve önemli bir kültürel geçmişi olan Bursa da bu değişimden payını almıştır. Bursa'daki şair ve yazarlar İstanbul'daki gelişmeleri yakından takip etmeye ve edebî sahadaki gelişmelere ayak uydurmaya başlamıştır.

Tanzimat Edebiyatı'ndan sonra yenilikçilerin bir dergi etrafında toplanmasıyla oluşan Servet-i Fünûn edebiyatı yenilikçilerin kalesi olmuştur. Bu dergide yazan şairler ve güçlü yazarlar yeni şiir anlayışını bu dergi vesilesiyle okuyuculara iletmiştir. Zamanla okuyucu kitlesi ve derginin etkisi İstanbul sınırlarını aşmıştır. Bursa'da yayımlanan *Feva'id*⁶ gazetesinin Sermuharriri Celal Paşazade Mehmed Rıf'at Efendi böyle bir ortamda eserlerini vermiştir. Servet-i Fünûn yazarları ile etkileşim içinde olan Mehmed Rıf'at Efendi, onların görüşlerini yazılarıyla desteklemiştir. Mehmed Rıf'at Efendi Divan şiirini iyi bilmekle beraber Servet-i Fünûn'a taraftar olduğunu açık bir dille belirtmiştir. *Feva'id*'e sermuharrir olduktan sonra derginin çehresi değişmiş, daha önceki sayılarda şiirleri bulunmayan İstanbul'un yenilikçi şairlerinin şiirleri dergide yayımlanmaya başlamıştır. Mehmed Rıf'at Efendi, derginin sermuharriri olduktan sonraki "İfade-i Mahsusa" adlı ilk yazısında Servet-i Fünûn şiirini övdükten sonra, "*Şu temhid etmeden (Feva'id risalesini tarz-ı atike dair eserler kabul edilmeyecek) gibi bir fikir çıkarılmasın.*" demiştir. Bu durum onun eskiye karşı tamamen kapalı olmadığını da göstermiştir.

Mehmed Rıf'at Efendi, *Feva'id* gazetesindeki yazılarıyla eski-yeni tartışmalarına müdahil olmuş, edebî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Mehmed Rıf'at Efendi, Divan şairlerinden bazılarının İran edebiyatına körü körüne bağlı kalıp onun içindeki güzellikleri bırakarak taklit etmelerini eleştirmiştir.

"Acem edebiyatına güya nass-ı kâti imiş gibi dört elle sarılmışlar ve hayfa ki 'Acem-i âlem edebiyatının birer neyyir-i rahşânı olan bazı kasâ'id-i ulviyedeki:

Büzürk üst ki ber hâk hemçü sâye-i ebr

⁶ *Feva'id*'e ait birkaç ciltlik bir koleksiyon Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde numara: 4571'de ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu 0580, 0234 numaralarda kayıtlıdır.

Çinân-reved ki dil-i mur-râ neyâzâred⁷

gibi hakimane sözleri terk ile:

Dirahthây-ı bâr-ver çü üstürân bâr ber

Hemi zi-püş-t-i yek-diger keşide sâf-ı katârâhâ⁸

veya:

Dü zülf-i müşk bâr o be-çeşm-i eşk-bâr-i men

Çü çeşme-i ki enderûn şinâ künend mâr-hâ⁹

gibi insanı edebiyata ikrah ettirecek iğrenç hayalleri iktidâya kalkışarak elmaslı, incili, zümrütlü, yakutlu sağarlardan mahbuplardan testi testi rakılardan şaraplardan bayıla bayıla bahsetmişler.

Zehi tensib-i hakikât ber-endâzâne!

Her biri bir âlim edip itlâkına şayan olan o fazıl zatları böyle mekrde makbûh vadilerde idare-i kelâma sevk eden sebep acaba ne gibi bir sebebi?

Bu hakikatleri bizden evvel keşfeyleyen Nedim:

Erbâb-ı dilin ekserisi civâna meftun oldu. Şuarâ-yı zaman biki olduğu için şiirlerinde taze mazmun kullanmıyorlar. Sözleriyle muasırını tenkit etmek istemiş ve fakat:

(Meydandan haber sordum dedi ol gözleri ahu)

Lâ-edri

gibi bî-edebâne sözlerden vazgeçilmediğini görerek hâh ve nâ-hâh o tarikde hâme-rân olmaya mecburiyet hissetmişti.¹⁰

Mehmed Rıf'at, şairlerimizin İran şiirindeki hikmetli sözleri bırakıp insanı edebiyattan nefret ettirecek kadar iğrenç hayalleri şiirimize kattıkları için eleştirdiğini belirtmiştir. Divan şiirindeki mazmunlar, hayaller çoğunlukla İran edebiyatından girmiştir. Mehmed Rıf'at Efendi, şairlerimizin bu hayalleri olduğu gibi şiirimize katarak yanlış yaptıklarını savunmuştur.

İran edebiyatının her yönüyle taklit edilmesini eleştiren Mehmed Rıf'at, sade bir Türkçe ile şiir yazan şairleri de hoş karşılamamıştır. Halk

⁷ Büyük insan, toprağın üzerinden geçen bulutun gölgesi gibidir, öyle geçer ki karıncayı bile incitmez.

⁸ Meyve dolu ağaçlar birbirinin arkasında dizilmiş yük taşıyan develere benzer (kervan gibidir).

⁹ Onun mis gibi kokan ve yüzünün iki yanından sarkan saçları benim ağlar gözümde, pınarın içinde süzülen yılanlar gibidir.

¹⁰ Fevâ'id, 4. sene, 1. nüsha, s. 2.

şiiiri Mehmed Rıf'at'ın beğendiği bir şiir değildir. “*Meydandan haber sordum dedi ol gözleri ahu*” mısraının edebî bir söz olmadığını belirtmiştir.

Mehmed Rıf'at, “*Bendenizin bahs etmek istediğim şey edebiyat-ı atikanın sanâyi-i kelâmîye veya ilm-i lügate ait kısımları değil hayale taalluk eden cihetidir.*”¹¹ diyerek Divan Edebiyatı'nı kullandığı kelimelerden dolayı değil hayallerden dolayı eleştirdiğini dile getirmiştir. Mehmed Rıf'at Efendi'nin Divan şiirini dil yönünden eleştirmesi kendi şiirlerini de eleştirmesi anlamına geleceği için bu konuya değinmemiştir. Kendi şiirlerini de sade bir dille yazmamıştır. Servet-i Fünûn şairleri ile aynı tarzda eserler veren sanatçı, avam tabakanının anlayamayacağı bir dille şiir yazmıştır. Kendisi bu durumu “lisan-ı edeb başka, lisan-ı avam başkadır.” diyerek açıklamıştır.

Divan şiiri asırlar boyunca belli kurallar durumu çerçevesinde devam eden bir edebiyattır. Bu kurallar asırlardır değişmemiştir. “*Divan Edebiyatı kaideci bir edebiyattır.*” (Levend, 1943; s.7) Mehmed Rıf'at Efendi bu durumdan şikâyetçidir:

“*Durur mu kaide altında hiss-i insani?*

Dururdu hissimiz olmuş olaydı cismâni”¹²

mısralarıyla Divan şiirinin katı kurallarını eleştirmektedir. Divan edebiyatında belirli mazmunların her şair tarafından farklı ifadelerle tekrar edilmesi söz konusudur. Mehmed Rıf'at, bu kuralcılığı eleştirmiş ve insanın hislerini istediği gibi anlatması gerektiğini belirtmiştir. Mehmed Rıf'at, sanatçıların kendilerini ve çevresindekileri anlatırken kalıplardan kurtulması gerektiğini savunmuştur.

Divan şiiri biçim güzelliğinin yanında sanatlı anlatıma da önem vermiştir. “*Divan şiirinde, sanatsız bir beyit hemen hemen yok gibidir. Divan şairleri sanat yapmaya (tasannu) çok düşkün olduklarından, bir beyit içinde birkaç sanatı iç içe kullanmışlardır.*” (Dilçin, 1999; s.405) Divan şiirindeki yoğun sanat kullanımı da Mehmed Rıf'at Efendi'nin eleştiri oklarından kurtulamamıştır.

Dönemin önde gelen yenilikçi isimlerinden biri olan “*Recaizade, Divan şairlerini ve onların yazdıklarını tenkit ederken, aşırı taklitçiliği, yapmacık sözleri ve sanatları yadırgar. Çünkü Divan şairlerimizin büyük bir kısmı, ilgili ya da ilgisiz olduğuna bakmaksızın sırf sanat olsun diye, bir yığın söz unsurunu şiire sokmaktan kaçınmamışlardır.*” (Aytaş, 2012; s.65) Bu konuda Recaizade Mahmud Ekrem, “Filhakika şa'iriyetten meram münasebetli, münasebetsiz cinash sözler söylemekten gül müll.. kakül

¹¹ Fevâ'id, 4. sene, 3. nüsha, s. 40.

¹² Fevâ'id, 4. Sene, 8. Nüsha, s. 116.

üsünbül da'ire-i mahdudesi içinde devran etmek üzere çekilir çekilmez teşbihler yapmaktan ve bir de sözü Acemane ve acemiyane iğrakta boğmaktan inaret ise faziletli mütekaddimane icra ile müte'ahhirinin afvlerini dilemekten başka yapacak bir şey kalmaz"¹³ diyerek taklitçiliği ve edebî sanatlara aşırı düşkünlüğü tenkit eder. Mehmed Rıf'at Efendi'nin eleştirileri Recaizade'nin eleştirilerinden geri kalmaz. Mehmed Rıf'at Efendi, şairlerin sanatlı kullanışlarını şöyle eleştirir:

*“O leff ü neşr-i müretteble bahs-ı tecnisi
O tard ü 'aks u kinâye, usûl-i tahmisi
Bırak kuzum bize onlar yabancı şeylerdir
Değerli cevhere benzer yalancı şeylerdir”*¹⁴

Şair “Matbaada” adlı manzumesinde şiir anlayışını açıkça ifade etmekte ve Divan şiirini sert bir dille eleştirmektedir. Şair, “*Usandık o eski şeylerden*” diyerek Divan şiirinden başka şiirlere yönelmek gerektiğini belirtmiştir.

MATBAADA

- *Bırak düşünme artık!*
- *Dokunma, vaktim yok.*
- *Senin hâline bilmem ne oldu? Kaç gündür
Gören diyor ki: zavallı cihana küskündür.*
- *Ne yapmalı?*
- *Yazı yazsan?*
- *Onunla meşgulüm.*
Düşünmeden yazı yazmak olur mu? Mecburum.
Ne yazmalı? Yazacak şey bulunmuyor.
- *Pek çok.*
- *Gazel nazire.*
- *Usandık o eski şeylerden,
Nevâ-yi neyle zümürürü kadehte meylerden.
Kaside, kut'a, muhammes makâl hiçâ hiç,
Müfâ'ilen, fâ'ilen mâ'il hiçâ hiç.*
- *Evet, fakat bu da bir başka zevke aittir.*
Hayır! Hayır! Bu da batıl bu sözde zâ'iddir.

¹³ Pejmurde (Şiir- nesir), Alem Matbaası, İstanbul, 1311, s.98.

¹⁴ Fevâ'id, 4. Sene, 8. Nüsha, s. 116.

*Durur mu kaide altında hiss-i insani?
Dururdu hissimiz olmuş olaydı cismâni.
O hissimiz ki mehâsin içinde tâ'irdir,
Mezâhiri, melekûti, hemîşe zâ'irdir.
Uçar semaya, iner bir de ka'r-ı nâ-yâba.
Gehi girer zulûmâta, derûn hizâba.
Güzar güzar bu mehâsin içinde, bir dâne,
Seçer, bu şevk ile başlar o hissini ityâne.
Bu yolda her ne yazılsa güzel olur elbet.
Gören bulur o eserde kemâl ü ulviyet.
- Evet, bu doğru.
- Şu hâlde o tarz-ı merdide,
Uyuyup geçirmeyin artık zamanı beyhûde.
- Müzeyyinâtı, sanayi değil mi her anın?
Gece revnâkı artar o hiss-i uryânın.
- Edip olan onu saymaz cihanda bir hiçe.
Sığar mı hiss-i hakikiye böyle bâziçe?
O leff ü neşr-i müretteple bahs-ı tecnisi,
O tard ü aks ü kinaye, usul-i tahmisi,
Bırak kuzum bize onlar yabancı şeylerdir.
Değerli cevhere benzer yalancı şeylerdir.
- Fakat bu doğru değildir.
- Sen öyle zan eyle.
Geçir zamanını daim nida-yı heyheyle.*

Bu manzume, Divan şiirine Mehmed Rıf'at Efendi'nin nasıl baktığı anlaşılmaktadır. Divan şiirini de bilen şairlerin, Divan şiirini sert bir üslupla eleştirmesi o dönemde sık rastlanan olaylardandır. Mehmed Rıf'at Efendi, Divan şiirini farklı yönlerden eleştirmiştir. Divan şiirinde sıkça görülen kadeh, mey vb. motiflerden; kaside, kıta, muhammes gibi nazım şekillerinden ve aruz ölçüsünden usandığını dile getirmiş; Divan şiirinin insanın hislerini, duygularını sınırladığını belirtmiştir. Söz sanatlarının bize yabancı olduğunu ve değerli cevhere benzeyen yalancı şeyler olduğunu ifade etmiştir. Mehmed Rıf'at şiirini konuşma tarzında yazmıştır. Arkadaşının eleştirilere katılmamasına kızan sanatçı, arkadaşına hitaben "*Geçir zamanını daim nida-yı heyheyle.*" demiştir. Burada geçen "*nida-yı heyhey*" kelimesinin Divan şiirini ifade etmek için kullanılması, sanatçının Divan şiirine bakışını açıkça göstermektedir.

Kültür ortamının değişmesi sanatçıların da düşüncelerini değiştirir. Divan Edebiyatı hakkında, “*Divan Edebiyatı Türk şiirinin has bahçesidir. Bu iklimde her his ve her fikir bir çiçek edasıyla koklanır, klasik bir zevkle duyulur, süslü bir üslupla yazılır ve üstadane bir nefesle söylenir.*” (Pala, 2010; s.3) ifadeleri Mehmed Rıf’at Efendi’de ve onun döneminde pek rağbet görmemiştir. Divan şiiri içinde bulunan Arapça ve Farsça sözcükler dolayısıyla gayrimillî bir şiir olarak algılanmıştır. Divan şiiri halktan kopuk ve kaideci bir şiir olarak görülmüş ve bu durum dönemin şairlerinin Divan şiirine cephe almasına neden olmuştur.

Mehmed Rıf’at Efendi’nin Divan şairlerine olan eleştirileri başka yazılarında da devam eder. *Feva’id*’de yazdığı “Cevap”¹⁵ adlı yazısında Divan şiirini şu sözlerle eleştirir:

“(O zamanın modası öyle imiş de öyle yazılmışlar bu cihetle mazurdurlar.) diyorsunuz. Malum-ı âliniz moda nev-i beşerin sarf-ı ihtiyâcât-ı cesimâniyesine taalluk eder bir şey olduğundan bir kanuna arz-ı inkiyâd eder gibi efrâd-ı beşer modaya mecburi olarak teb’iyyet edemez. Bu surf arzu ve hevâiye tâbidir. Mesela efendimizle bendenize ‘bu senenin modası berehne-ser gezmehtir.’ deseler kabul eder miyiz? Elbette etmeyiz. Etmediğimiz hâlde de bizi o modayı taklide cebr eder bir kuvvet bulunamaz. Reyimizde muhtar kalırız. (Örf ve âdet-i beldeye riayet etmişler.) sözü de bendenize pek muğlâk pek muakkad görünüyor.

Zan-ı âlileri gibi kudemâ örf ve âdet-i beldeye tâbi olmuş olsalardı (Tazarruât-ı Sinan Paşa) vesair buna mümasil Türklüğe, Türklere yakışır surette yazılmış olan asâr-ı ber-güzidenin revîş ifadesini taklit eylemeleri lazımdır.”

Mehmed Rıf’at Efendi, Divan şairlerinin o dönemin modası öyle olduğu için Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun olarak kullandıklarını söyleyenlere katılmamıştır. Bu durumun şairlerin kendi istekleriyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Buldukları coğrafyanın gelenek ve göreneklerine göre şiir yazdıklarını savunanlara Sinan Paşa’nın *Tazarruât* adlı eseriyle cevap veren Mehmed Rıf’at, bu şairlerin neden Sinan Paşa’yı örnek almadıklarını sormuştur. Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve farklı medeniyetler ile etkileşim içine girmiştir. Edebiyatımız bu etkileşimden payını almıştır. Özellikle şiirimiz İran edebiyatının etkisinde kalmıştır. Mehmed Rıf’at Efendi, Divan şiirini millî unsurlardan ziyade farklı medeniyetlere ait unsurları içermesinden dolayı eleştirmiştir.

“*Hâlâ buna elde bulunan divanlar bunun aksini ispat ediyor. Yani Acemlerin örf ve âdetlerine tâbi olduklarını gösteriyor. Hülâsa modanın*

¹⁵ Fevâ'id, 4. sene, 3. nüsha, s. 40.

lisan hakkında pek tesiri olamaz zannındayım. Birinci şukká yani tezyinat-ı cismâniyeye nazara herkesin istediği modayı taklide salâhiyeti olabilir. Fakat öyle ahlâk-ı milliyemize menâfi bir lisan modasını taklitte ısrar ile bir kavmin lisanını bozarcasına taassuplar göstermiş olan kudemâya (lisan hulusunda müsamaha etmişler) demek hatâ değildir zannındayım.”

Divan şiirinin İran gelenek ve görenekleriyle dolu olduğunu söyleyen Mehmed Rıf'at, millî ahlakımıza ters bir tarzda Farsçayı taklitte ısrar eden şairlerimizi eleştirmiştir. Divan edebiyatımız dil bakımından aralarında hiçbir yakınlık bulunmayan, zaman itibariyle aynı çağ içinde muayyen fasılalarla oluşmuş iki edebiyatın Arap ve Fars edebiyatlarının kuvvetli tesirleri altında ortak medeniyetin son büyük halkası olarak meydana gelmiştir. (Tanpınar, 2001: s.1) *“Eski şiir Fars edebiyatından yalnız kelime zevkini ve hayal sistemini almaz; onun yarı tarihi ve çok İslamlaşmış mitolojisini, imparatorluğun şartları ve tarihi ile biraz daha genişleyen coğrafyasını da alır.”* (Tanpınar, 2001: s.4) İran edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki büyük etkisi Servet-i Fünûn döneminde Mehmed Rıf'at Efendi tarafından şiddetlice eleştirilmiştir.

Mehmed Rıf'at Efendi, Divan şiirinin mazmunlarını, yoğun şekilde kullanılan edebî sanatlarını ve Divan şiirinin İran şiirini taklit etmesini beğenmemekte ve eleştirmektedir. Kaşların kılıca, saçların yılana benzetilmesini, sevgilinin saçındaki parça parça gönülleri ve bunlar gibi Divan şiirinde kullanılan onlarca ifadeye şiir demeye hayâ ettiğini söylemektedir. Bu eleştirilerin bir benzeri dönemin önde gelen isimlerinden Rezaizade Mahmud Ekrem'de de görülmüştür. Dönemin yenilikçileri Divan şiirini beğenmediklerini her fırsatta dile getirmişlerdir.

“Yine tekrar edeyim. Biz o faziletleri değerli zatların asârını yalnız sanayi-i kelâmîye öğrenmek için okumaya muhtacız. Bu malum fakat hayâlât-i acibelerini taklit ile neşrimizde; (mezbur tûde-i mezbeleden bir kabza hâk alıp kef ü dest-i mübârekile mâlide ve derhâl birkâç dâne küfe sâhte ve derûn kâseye endâhte edip) gibi garipler ve şiirimizde dağlı lâlelerden, yakası yırtık güllerden, feleğe benzer nilüferlerden, kıl kadar billurdan yılan gibi saçlardan, serv kadar uzun (Gül beyâbânı gibi) buylardan, kılıç kaşlardan ok gibi kirpiklerden, hançer gibi gamzelerden, beneşe veyahut zümürüt gibi bıyıklardan, su kenarında bitmiş çemen gibi sakallardan, hiç yok ağızlardan, tuzlu dudaklardan, kuyu gibi çene çukurlarından, üzerlerine pamuk yapışmış iğrenç yaralardan, sihirbaz kalemlerden, batmanla şarap içer sarhoşlardan, tımarhaneden boşanmış gibi sokaklarda göğsünü döven âşıklardan, bir dilberin saçına tarak olmuş parça parça gönüllerden bahs ile şiir yazmak demeye hayâ ederiz.”

Mehmed Rıf'at Efendi'nin bu sözlerin benzerini Rezaizade Mahmud Ekrem de dile getirmiştir. *“Yılan saçlı, ok kirpikli, kıl kadar belli, ağzı yok,*

çenesi kuyulu, çadurlarla-mücevharâta müstağrak müzerkeş ve bukalemun-
renk libaslarla mülebbes-çarşamba karısı sıfatlı, kara konculus kıyafetli
mahlûklar da karışırlar. Garibdir ki veya daha doğrusu garip değildir ki
bunları beğenenler bunları sevenler de bulunur. Meşrebden bahs olunmaz
ya!”¹⁶ Recaizade Mahmud Ekrem’in Divan şiiri hakkındaki düşüncelerinin
Mehmed Rıf’at Efendi ile örtüşmesi, bu sanatçıların dönemlerinde ortak bir
anlayışta olduklarını gösterir. Mehmed Rıf’at Efendi, *Fevaid* gazetesinde
kaleme aldığı yazılarında Recaizade’den “üstadım” diye bahsetmektedir.
Recaizade Mahmud Ekrem Mekteb-i Mülkiye ve Galatasaray Sultanîsi’nde
öğretmenliğe devam etmesinin yanında yenilikçi gençlere de yol gösterir.
Yenilikçilerin *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplanmasında da
Recaizade’nin rolü büyüktür. Mehmed Rıf’at’ın yenilikçilerin önde gelen
isimlerinden birisiyle aynı fikirde olması ve aynı şeyleri eleştirmesi
normaldir.

Mehmed Rıf’at Efendi, “Biz Dekadanlar” adlı makalesinde dönemin
tartışma konularından biri olan “Kafiye göz için mi? Kulak için mi?”
konusunda da fikirlerini belirtmiştir. Kendisinin Recaizade Mahmud
Ekrem’in görüşünün yanında olduğunu şu sözlerle anlatmıştır: “*Kafiyenin
lütü sem’a aittir nazariyesi, her zemin ve zamanda düstur-ı hakikattir.*”¹⁷
Mehmed Rıf’at Efendi, hem şekil, hem de içerik olarak Divan şiirini
eleştirmiştir. “Eski-yeni” tartışmalarına müdahil olup şiir ve yazılarıyla
yeninin yanında olduğunu göstermiştir. Kafiye meselesinde de kafiyenin göz
için değil kulak için olduğunu ifade ederek “abes-muktebes” tartışması
olarak da bilinen bu tartışmada yenilikçilerin safındaki yerini almıştır.

Mehmed Rıf’at Efendi’nin Divan şiirine yönelik eleştirileri genel
anlamıyla hayale ve mazmunlara aittir. Ayrıca Divan şiirinin millî bir
kimlikten uzaklaştığı ve kaideci yapısı eleştirilerden nasibini almıştır.
Mehmed Rıf’at, *Servet-i Fünûn* şiirinin insanın hislerine tercüman olduğunu
fakat Divan şiirinde sanatçının kuralların içine sıkışıp hislerini
anlatamadığını belirtir. İran edebiyatının her yönüyle taklit edildiğini belirten
Mehmed Rıf’at, bu durumun yanlışlığını örneklerle anlatma yoluna gider.
Hikmetli sözleri içeren Farsça birkaç beyit yazdıktan sonra Divan şiirinde de
sıkça rastlanan hayalleri içeren bir beyiti de örnek olarak verir. Hikmetli
sözleri bırakıp değişik hayalleri, mazmunları içeren şiirleri örnek alan
şairlerimizi eleştirir. İran edebiyatının bu kadar taklit edilmesini gayrimillilik
olarak niteler. Bu eleştirilerin nazma dökülmüş hali olan “Matbaada” adlı
manzumesinde söz sanatlarından, kuralcılıktan, nazım şekillerinden, aruz

¹⁶ Takdir-i Elhan, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1302, s.41.

¹⁷ Fevâ'id, 4. Sene, 12. Nüsha, s. 187.

ölçüsünden usandığını belirtir. Bu eleştiriler o dönemin yenilikçilerinin Divan şiirine baş kaldırışı olarak değerlendirilebilir.

İstanbul’da ortaya çıkan edebî tartışmalara yenilikçilerin safında yer alarak Bursa’da devam eden Mehmed Rıf’at, Servet-i Fünûn şiirine ve sanatçılarına yönelik eleştirilere Anadolu’dan cevap verir. “Dekadanlar” makalesinin yazarı Ahmed Mithat Efendi’yi “Biz Dekadanlar” adlı makalesiyle eleştiren yazar, Servet-i Fünûn sanatçılarını her fırsatta savunur. Mehmed Rıf’at, yenilikçileri savunurken Divan şiirini değişik yönlerinden dolayı eleştirmeye devam eder. Bu eleştiriler Türk şiirinin günümüze kadar hangi merhalelerden geçtiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç

Tanzimat’la birlikte Osmanlı Devleti’nde, siyasal, sosyal ve kültürel sahada birçok değişiklik yaşanmıştır. Bu değişikliklerden edebiyatımız da etkilenmiştir. Asırlar boyunca Osmanlı medeniyeti içinde gelişen Divan Edebiyatı yenilikçi yazarlar tarafından eleştirilerin odağı olmuştur. Bu eleştiriler ilerleyen dönemlerde İstanbul’un sınırlarını aşarak Anadolu’ya yayılmıştır.

Bursa’da yayımlanan *Feva'id* gazetesinin Sermuharriri Celal Paşazade Mehmed Rıf’at Efendi, yeniliğe açık bir şair olarak dönemin gazete ve dergilerinde şiirlerini yayınlamıştır. Şiirleri, yeni şiir anlayışın çerçevesindedir. Dönemin hâkim anlayışından o da etkilenmiştir. İstanbul’daki şair ve yazarlarla etkileşim içinde olan Mehmed Rıf’at Efendi, onların etkisiyle ve dönemin hakim anlayışıyla yönünü Batı’ya dönmüştür. Mehmed Rıf’at Efendi, *Feva'id*’e sermuharrir olarak geldikten sonra *Feva'id*’de birtakım değişimler meydana gelmiş, *Feva'id*’de yayımlanan şiirler ve yazılar değişmeye başlamış ve Mehmed Rıf’at Efendi’nin yenilikçi kimliği dergiye yansımıştır.

Mehmed Rıf’at Efendi dönemin edebî mecmualarına şiirlerini göndermiş, İstanbul ile yakın ilişki içinde olmuş ve devrinin büyük şairleriyle temas halinde olmuştur. Tefvik Fikret, Cenap Şahabettin, Süleyman Nesip gibi şairlerin şiirleri onun sermuharrir olmasından sonra *Feva'id*’de yayımlanmıştır. Bu durum Mehmed Rıf’at Efendi’nin dönemin şairleriyle iyi bir iletişim içinde olduğunu gösterir. *Maârif*, *Mekteb* ve *Malûmât* dergilerinde şiirleri ve nesirleri yayımlanan Mehmed Rıf’at Efendi, dönemin edebî tartışmaları hakkında yazılar yazmış ve yeni şiir anlayışından yana tavır almıştır. Çalkantılı bir dönemde yaşayan yazar Bursa ile İstanbul arasında köprü görevi görmüştür.

Mehmed Rıf’at Efendi’nin yazıları ve şiirleri, eski-yeni tartışmalarında yenilikçi bir ses olarak İstanbul’daki tartışmaları Anadolu’da devam ettirmiş; Divan şiiri eleştirileri ve yeni tarzdaki şiirleriyle Bursa’da

yenilikçilerin temsilcilerinden biri olmuştur. Görüldüğü gibi Servet-i Fünûn döneminde Divan Edebiyatı'na yönelik artan eleştiriler Mehmed Rıf'at Efendi sayesinde Anadolu'ya taşınmıştır.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1995). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aytaş, G. (2012). Rezaizade Mahmut Ekrem'in Divan Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Din ve Kültür Hakkındaki Görüşleri. İdil Dergisi. Cilt 1. Sayı 2, 60-75.
- Dilçin, C. (1999). Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Eğri S. (2010). "Parçalanmış Zamanın Şairlerinden Doktor Ziya Ahmed Kaya: (Sisli) Yollar ve (Garip) İzler". Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 11, Sayı: 18, 2010/1, 143-156.
- Enginün, İ. (2007). Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923). Dergâh yayınları.
- Ercilasun, B. (1994). Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit. İstanbul: MEB Yayınları.
- Feva'id. 4. Sene Nüşhaları (1312-1313). Bursa: Matbaa-i Emrî.
- Gariper, C. (2005). "Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri", Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı, (Editör: Ramazan Korkmaz) Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hocaoğlu, K. (2012). Tanzimat'ın Birinci Dönem Şairlerinin Divan Şiiri Hakkındaki Görüşlerinin Eserlerindeki Yansımaları. The Journal of Academic Social Science Studies. Volume 5, Issue 8, 701-720.
- İlhan, N. (2012). Yeninin İçinde Eski: Tanzimat Dönemi Romanlarına Divan Şiirinin Yansıması. ANKARA. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, 2003-2017.
- Kaplan M., Enginün İ., Emil B.(1993). Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Levend, A.S. (1943). Divan Edebiyatı Kelimeler Ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Mengi, M. (2000). Eski Türk Edebiyatı Tarihi. (6.b.). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Okay, M.O. (1992). Türk Şiiri Özel Sayısı IV (Çağdaş Türk Şiiri). Türk Dil Kurumu. Sayı 481-482. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Öztahtalı İ. İ. (2012). “XIX. Yüzyıl Bursa Kültür Hayatında Önemli Bir Dönemeç: Feva'id”. Ankara. TÜBAR, S. 32, 269-284.
- Pala, İ.(1999). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. (6.b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Pala, İ. (2010). Divan Edebiyatı. Ankara: Kapı Yayınları.
- Pejmürde (Şiir- nesir) (1311). İstanbul: Âlem Matbaası.
- Takdir-i Elhan (1302). İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Tanpınar, A. H. (1988). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. (9.b.). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tonga, N.(2007). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan Şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma. Turkish Studies International Periodical For the Language. Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 2/4, 771-782.

۴۳ (فولاد)

بزرگی ازادیسر مودیه جوردی اولوق
 نیستایممن ووسرفارزوی وحالیق
 تاپیرا .

مشلا اندمیریه بدکره . و سندنمت
 مودیس رهجه سر کرسکر . دیمنمت
 تبول اهری ۹ الفه ایتیرا .

اینتیقامر حالدهده زری اولوسورین
 قلدوه چر ایدر روفوت ولدهمارا [آیزده
 عتار یازور .

[حرف و عادت بندیه رعایت ایشدر]
 سزودور بدکره مک معلق بی مک معاد
 کوروتور .

عن ظریفی کی ضما عرف و عادت
 الله نام اولوش اولده زری [نصیحتات
 سان باشا] و سائر ویکاهل رکنکه
 ترکاره یابیشسور سوومه بلارش اولان
 ائر رکیزمک ووش اولدمسنی تغذیلر
 ایلموی لزوم کیوردی .

حال بوک الله اولان دو اولو بول
 عکسی ایات ایبور . بی کفرک عرف
 و عادت نابع اولسه قورین کوسورور .
 خلاصه . و سونک الله خدقه بی کفایری
 اولدهمار غلظدم . رخس ششمین تزینات
 جسمانیه نظر هرکانتیشتموی مودین
 خلدوه سلاسلق هرکانتیشلیر . غده اوله
 اختلاقی بلعزمه مابق برسان مودسنی
 قلدوده اصرار ایله عوامک اللهان برار جدمه

۳ لوسر

تغصیر کوشوش اولان قدایه : [سان
 خوستده سناوه ایشدر] دوه ف خدا
 دکدر بندهام .

بینه تکرار ایدیم ! و اولضانتلی .
 دکری خاتارک ائزین بلانک سابع کلامیه
 اولزکن ایسون اولدمه سناجر .
 و معلوم . هغه حالات قیبرلوق تقلید
 ایه تیرمرد :

[میرو تودا مرید نه رکنده خاک
 اول تک دودت بار کلامیه و در حال
 رواج داه اوله سناوه و درون کلامیه
 انداخته اهور] کی شربور شمرمرد :

[دغل ۱۹۰۷] دهلیمه یوق کلورن
 دانه بکر نیلورون . قبل قبل بیلون
 اولو کی سناجرن . سرورد اولون
 اولو یازارکی [ایچون دلیغ چشون
 اولو کی کیزکارن . صحرای کوزلورن]
 بنده و خوسود زمره کی یوزون . سو
 کانه . نقش چرمی صفارون . هیچ
 یوق ایلورون . اولور دودانورون . یوق
 کی چکه چولورون . دودانورون یوق
 بییش کیرج ایلورون . صحرانیلورون .
 اطماله شراب ائیر سرخولورون تینار
 خالنه بوشاشن ائیر سوقلوده کسکین
 دوکن باشکلورن رولورک سناجه طراق
 اولوش بارچه اولور کوزلورن [کت ایله
 شرب یازور دونه حیا ایلور .

۸ لوسر (فولاد)

کوردو هروده روضه طالع دکر
 پوروسرت کریم اشتانده
 ملان اولور سرتک لوح ذی الله
 کسکی کور اولوق فکس بقک ایدر
 * .

نظر کجهده باع اولور وجود یازر
 کاتک کسکی ایزاک انصفا
 یوسل و دجابه هران اولور سرود یازر
 * .

پوروق مقامی کزنده عرفش اعل
 عتقنده حقیقتا سید شاهر
 حقیقتده کال انشاید سید شاهر
 ق ۱۷ : تشریح کال سنه ۱۲۷۷
 مقدمه

براق مدشوقی ارق . . .
 شوخته . . . و موی ا . . .
 سندنه سناوه یلم اولدی . . .
 کورن دوزک : زوالی جباه کوسور .
 عیالی . . .
 یازی یزماک . . .
 آکنه مشفق . . .
 مدشوقین دوزانلارین اولومس . . .
 ایزامل . . . براقش نی یوللور . . .
 کت چوق . . .
 غزل . . . نظریه . . .

— وصالق اولسک شیارون !
 نوا ییله زمره قدومه میران !
 قصده . . . غنل مثل جیبا هیچ !
 مغان . . . حلال مال جیبا هیچ !
 — اوت حفظ . . . بودیرباشقه زوجه اندور!
 — شازارخار بودیمل . . . بوسوزده اندور!
 علوروسن قدده آنتده حس اسال . . .
 طلورودری . . . حسرتاش اولدی حسال . . .
 اوسرکده کلنک ایچنده طایرون .
 مزاری . . . مکتوب همیشه زازور !
 اوجار سناه . . . دیرون خیزه !
 کسکی کوز طلمناه . . . ایچون خیزه !
 کدر کدر و حاشین ایدره . . . دونه
 سحر . . . بوشوق ایه باشرا اوستی اوله !
 بودوله مره یازله کورن اولور الب !
 کورن بولور اولورده کال و عولت !
 — اوت بولورغور . . .
 — شوخنده . . . اولورن مروده . . .
 اولوب کیمه کسکانتی . . . بودله . . .
 — مزیالی . . . سناوه . . . کسکی هر کاه
 کجه روقی آرزو اوستی هر بلک . . .
 — ادب اولان ای سابع جباه دیرجه
 سیمارسی حس حقیق بولور باریج . . .
 الف و وشر مرتبه بیخت کیمس .
 اولور دکسک دکتابه . . . اصول کیمس
 براق قوروم . . . بزه اولور یاقکی شیارون!

هر اولو کسک بر شتر اولورون فی اول رسالده

۱۵۹۰ لوسر

پیش هرودی : محمد دومت
 صاحب امتیاز : امری

فولاد

دولت بر عینت عدلت غلظتینالی

لذاتنا هر ایزاک انصفا

شیخ و شاعر عارف ایلر صاحب هرکون هرمان
 کله مشی . کز کینه بر شکایت ای شمس جهان
 طوفینک کون نیله آکورد اکچون . فدایا
 بند کاک ایلور کسکرتار ای حقن دعا

روسم . ملاف مدیرکتک رسالده صحیف اولمشور
 ۱۲۱۵

معارف سربیت بر سناک معصنیر

روسم
 حکومت جاده سنه ۱۵۹۰ لوسر اولمشور (امری) دوه طبع اولمشور
 ۱۲۱۵

۸ لوسر (فولاد)

پیش هرودی : محمد دومت
 صاحب امتیاز : امری

فولاد

دولت بر عینت عدلت غلظتینالی

لذاتنا هر ایزاک انصفا

شیخ و شاعر عارف ایلر صاحب هرکون هرمان
 کله مشی . کز کینه بر شکایت ای شمس جهان
 طوفینک کون نیله آکورد اکچون . فدایا
 بند کاک ایلور کسکرتار ای حقن دعا

روسم . ملاف مدیرکتک رسالده صحیف اولمشور
 ۱۲۱۵

معارف سربیت بر سناک معصنیر

روسم
 حکومت جاده سنه ۱۵۹۰ لوسر اولمشور (امری) دوه طبع اولمشور
 ۱۲۱۵

هر اولو کسک بر شتر اولورون فی اول رسالده

۱۵۹۰ لوسر

پیش هرودی : محمد دومت
 صاحب امتیاز : امری

فولاد

دولت بر عینت عدلت غلظتینالی

لذاتنا هر ایزاک انصفا

شیخ و شاعر عارف ایلر صاحب هرکون هرمان
 کله مشی . کز کینه بر شکایت ای شمس جهان
 طوفینک کون نیله آکورد اکچون . فدایا
 بند کاک ایلور کسکرتار ای حقن دعا

روسم . ملاف مدیرکتک رسالده صحیف اولمشور
 ۱۲۱۵

معارف سربیت بر سناک معصنیر

روسم
 حکومت جاده سنه ۱۵۹۰ لوسر اولمشور (امری) دوه طبع اولمشور
 ۱۲۱۵

۸ لوسر (فولاد)

پیش هرودی : محمد دومت
 صاحب امتیاز : امری

فولاد

دولت بر عینت عدلت غلظتینالی

لذاتنا هر ایزاک انصفا

شیخ و شاعر عارف ایلر صاحب هرکون هرمان
 کله مشی . کز کینه بر شکایت ای شمس جهان
 طوفینک کون نیله آکورد اکچون . فدایا
 بند کاک ایلور کسکرتار ای حقن دعا

روسم . ملاف مدیرکتک رسالده صحیف اولمشور
 ۱۲۱۵

معارف سربیت بر سناک معصنیر

روسم
 حکومت جاده سنه ۱۵۹۰ لوسر اولمشور (امری) دوه طبع اولمشور
 ۱۲۱۵

KÜLTÜR VARLIĞI ALGISI VE TAHRİBAT Bursa Yenişehir Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme*

*Belgin AKSOY**
Ayşın ÖZÜGÜL****

ÖZET

Türkiye’de kültürel mirasın korunması güncelliğini yitirmeyen bir sorundur. Gerek tarımsal, gerekse endüstriyel bakımdan sadece bölgesel değil, aynı zamanda ülke çapında bir öneme sahip olan Bursa’da bu konu sıkça gündeme gelmektedir. Özellikle prehistorik yerleşim alanları, makinalı tarımın görece daha eski bir geçmişe uzandığı ilimizde daha büyük bir tehdit altındadır. Bu bölgedeki prehistorik sit alanlarını, kayıt altına alındıkları 60’lı yıllardan bugüne yeniden değerlendirecek olursak, tahribatın büyüklüğü daha somut olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür varlıklarının korunmasında yöre halkının çözüm arayışına dahil edilmesi bir gerekliliktir. Bu nedenle günlük hayatları koruma konusu olan alanların çevresinde geçen halkın, gerek bu alanlarla gerekse genel olarak geçmiş kavramı ile ilişkilerinin sorgulanması gerekir. Yenişehir’deki Marmaracık ve Koyunhisar köylerinde dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Her ne kadar sosyo-kültürel geri plan önemli bir rol oynuyor ise de, esasen Osmanlı Dönemi üzerinden mekân ile bir bağ oluşturmuş insanların daha eski dönemlerle ilişkili kültür varlıklarına yönelik olarak belli bir hassasiyete sahip oldukları anlaşılmıştır. Özellikle çevresi ve kendi geçmişi (dolayısıyla da kendi kimliği) arasında somut bir bağ oluşturamamış göçmenlerde hassasiyetin o kadar güçlü olmadığı anlaşılmıştır. Bu alanların korunması her şeyden önce yöre sakinlerine bağlıdır. Bu nedenle de eğitime yönelik konseptler geliştirilmesi önemlidir. Özellikle defne amaçlı kaçak kazıların engellenebilmesi her şeyden önce kazandırılacak olan bu bilinçle ilgilidir.

***Anahtar Kelimeler:** Kültürel miras, prehistorik yerleşimler, geçmiş algısı, Bursa, Yenişehir.*

* Araştırma Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi Araştırma Merkezi (KETAM) tarafından desteklenmiştir.

** Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü

*** Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü

ABSTRACT

Cultural Assets and Corruption Perception

The preservation of cultural heritage is an acute problem in Turkey. In Bursa, both the industrialization and intensive agriculture are playing an important role, not only for the economy of the region but also for that of the whole country. The prehistoric sites are particularly endangered by the rapid development. If one looks today, the sites, which are already mentioned in the sixties, one can see the dimension of destruction. This means also irreversible lost of the scientific information. Considering the fact, that the preservation of the sites requires a solution, in which the inhabitants should be involved, it is important to notice the awareness and perception of those, who spend their daily life in the immediate vicinity. The problem is not only related to faulty and insufficient planning, but also closely related social and cultural perceptions. In case of two chosen villages in Yenişehir it is obvious that people with a concrete relation with place, which is defined as part of identity are much more aware than those who immigrated. Awareness of Ottoman past contributes also to the awareness to non-Turkish past. But still the prehistoric past very abstract for the majority of the people. Preservation of these sites depends the inhabitants. For this reason it is necessary to figure out educational concepts. This is very essential for preventing illegal excavations.

Key Words: *Cultural heritage, prehistoric sites, perception of past, Bursa, Yenişehir.*

GİRİŞ

Türkiye’de arkeolojik eserler ve yerleşim alanları daimi bir tahribat tehdidi ile karşı karşıyadır. Kalkınmaya yönelik olarak belirlenmiş hedeflere uygun olarak sürdürülmekte olan bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde, gerek büyük gerekse küçük ölçekte yapılan planlamaların uzun vadedeki etkilerini gözlemlemek çoğu kez mümkün olmamaktadır. Yenişehir ve çevresi, bu duruma ilişkin uzun ve orta vadedeki sonuçları gözlemlemek için uygun bir yer olduğunu ortaya koymaktadır. Burada 1960’lı yıllarda ilk yayınları yapılmış olan yerleşim yerleri, ancak 90’larda kayıt altında alınarak sit alanı statüsüne kavuşmuşlardır. Çoğu höyük tipinde olan bu yerleşim yerlerinin geçmiş kayıtlarına bakarak, aradan geçen zaman içinde nasıl bir tahribat sürecine girdiklerini görmek mümkündür.

Bursa’nın geçtiğimiz asırdan itibaren gösterdiği gelişim özellikle çevre boyutunda ele alındığında büyük değişimlere neden olmuştur. Bu çevrenin bir parçası olarak kültür varlıklarının da bundan etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. Ancak Bursa coğrafi konumu nedeniyle, örneğin

Anadolu'daki birçok bölgeye göre pek de perifer kabul edilemez. Bu nedenle bölgenin daha 30'lu yıllardan itibaren arkeologlar tarafından araştırma amaçlı ziyaret edilmiş olması şaşırtıcı değildir (Bittel ve Otto 1939; Mellaart 1955; Cullberg 1964-65; French 1967; 1969). Ancak 30'lu yıllardan beri bilinmekte olan ve 60'lı yıllarda görece sistematik olarak araştırılmış olan yerleşimlerin, yayınlarının yapılmış olmasına rağmen, ancak 90'lı yıllarda kayıtlar altına alınmış olması da bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır.

Aşağıda söz konusu bölge ve yerleşim yerlerinin kısa bir tanıtımı yer almaktadır. Bu mevcut durum çerçevesinde gerek doğal, gerekse toplumsal koşullar bağlamında yaptığımız gözlemler üzerinden değerlendirme ve öneriler yapılacaktır. Çalışmalar sırasında denk koşulların bir araya getirilmesi son derece zor olmuştur; zira yaz ve kış mevsimlerinde köylerde nüfus yapısı değişmekte ve bunlar üzerinde anlamlı bir istatistiki zemin oluşmamaktadır. Ancak yapılan bire bir görüşme ve söyleşilerle, halkın algısı hakkında fikir edinmek mümkün olmuştur.

Tarih Öncesinde İznik ve Yenişehir Havzaları

Yukarıda da belirtildiği üzere, bölgede 30'lu yıllara kadar uzanan arkeolojik araştırmalara 1980'li yıllardan itibaren eklenen yeni araştırma ve incelemeler, bilimsel anlamda önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Orta Doğu'da ortaya çıkmış olan tarım ve hayvancılığın Anadolu üzerinden yayılarak Avrupa'ya ulaşması konusunda anahtar bir rol oynadığı açık olan Marmara Bölgesi'nde (Özdoğan 1999) Bursa sınırları içerisinde yer alan yerleşimler *Ilıpınar* (Roodenberg 1995; Roodenberg ve Alpaslan-Roodenberg 2008; Roodenberg ve Alpaslan-Roodenberg 2008), *Aktopraklık* (Karul ve Avcı 2011; Karul ve Avcı 2013), *Barçın* (Roodenberg ve diğ. 2008; Gerritsen ve diğ. 2010) ve *Menteşe*'de (Alpaslan-Roodenberg 1999; 2001; Roodenberg, 1999; Roodenberg ve diğ. 2003) İÖ 7. bine kadar uzanan bir yerleşim geçmişi kazılarla belgelenmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesi'nin doğusunda kendini gösteren "Fikirtepe Kültürü"nü mimari, seramik ve ekonomik yapıları ile ilgili en kapsamlı verilere bu yerleşimlerde ulaşılması mümkün olmuştur.

Başta *Ege Gübre* (Sağlamtimur 2012), *Yeşilova* (Derin 2007; 2012) ve *Çukuriçi* (Horejs 2012) olmak üzere, Türkiye'nin batısında son zamanlarda incelenen yerleşimlerde olduğu gibi, Bursa'da da Neolitik kültür görece gelişmiş bir seviyede ortaya çıkmış olmasıyla dikkat çeker. Marmara Bölgesi'nde ve bu arada özellikle Bursa'daki havza ovalarında Anadolu menşeli tarımcı toplulukların zamanla buradaki koşullara adapte oldukları görüşü yaygındır (Özdoğan 1999; 2007).

Bölgede yerleşim sürekliliği İÖ 2. bine kadar devam etmiştir. Anadolu kronolojisinde merkezileşme ve şehirleşme süreçlerinin yaşandığı,

genel olarak İÖ 3. bin ile sınırlandırılan Erken Tunç Çağına uzanan zaman aralığındaki seyir, Anadolu'nun diğer bölgelerinde karşılaşılandan daha farklı değildir. Çoğu kez Geç Kalkolitik ile bunu izleyen Erken Tunç Çağının erken dönemleri arasında keskin bir fark tanımlamak zordur. Bölgedeki yerleşim yerlerini sınıflandırmada en önemli ve hatta tek ölçüt seramiktir. Erken Tunç Çağının ilk yarısı için tipik kabul edilen “Troy I İznik Type” malının (French 1967; 1969), son yıllarda Barçın Höyük Geç Kalkolitik tabakalarında ortaya çıkarılan mal grupları ile ilişkisi üzerinde henüz bir etüd yoktur¹, Bu nedenle Erken Tunç Çağının başlangıcına yönelik kesin bir tanım yapmak, bölge için mümkün görünmemektedir. Ancak yerleşim devamlılığı açısından değerlendirme yapacak olursak, asıl büyük dönüşümün İÖ 3. bin ortalarından itibaren gerçekleştiği açıktır. Bölgedeki yerleşim sayısında bu dönemde gözle görülür bir artış olduğu dikkat çeker.

Yerleşim sayısındaki artışın bir göç hareketi ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Bu dönemi tanımlamadaki en önemli kriter “Yenişehir black topped ware”in varlığıdır (French1967). Ancak daha sonraları Demircihüyük'te yapılan kazılar neticesinde bu malzemenin Eskişehir Bölgesi'nde Erken Tunç Çağının başlarına uzanan bir tarihi olduğu anlaşılmıştır (Efe 1988). Bu durum ise Yenişehir'de ETÇ ortalarından itibaren kendini gösteren yerleşim sayısındaki sıçramanın yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bölgenin Eskişehir ile yakın ilişkisinin niteliği hakkında ancak fikir yürütebiliriz. Buna göre ETÇ II'de Eskişehir'den bu bölgeye yönelik bir göç olabilir².

Bölgenin Anadolu tarih öncesi ve erken tarihi araştırmaları çerçevesindeki önemine değinmek gerekirse, başta tarım ve hayvancılık olmak üzere, Orta Doğu'da gelişen metal üretimi ve şehirleşme gibi önemli gelişimlerin Avrupa'ya doğru ilerlemesinde Marmara Bölgesi'nin olası köprü rolünün en iyi ortaya konabileceği bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle erken döneme; Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait buluntu yerleri genel olarak daha iyi araştırılmış olmakla birlikte, İlk, Orta yahut Son Tunç Çağı ile ilgili henüz hiçbir detaylı ve stratigrafik etüde dayanmış çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bu durum elbette çıkarımların

¹ Barçın için henüz böyle bir çalışma gerçekleştirilmemekle birlikte, Seehar (1987,74) bu malın kökeninin kalkolitikte uzanabildiğine işaret etmiştir.

² Seramiğin doğrudan insan topluluklarının hareketi ile ilişkilendirilmesi esasen arkeolojide tartışmalı bir konudur (Skibo 1999). Ancak örneğimizdeki söz konusu yerleşimlerin daha erken döneme tarihlenen malzeme vermemiş olması, burayı kuranların beraberlerinde “black topped ware”i getirdiklerini düşündürür. Bunların ithal olup olmadıkları hususunda arkeometrik çalışma yapılmamış olmakla birlikte, bir ticaret yolunun varlığı tartışmaya açıktır (Aksoy 2013).

varsayımsal bir düzlemde kalmasına neden olmaktadır. Fakat öte yandan, buradan sağlıklı bilgi edinebilme şansı da her geçen gün daha azalmaktadır.

Tahribat ve Görünürlük

Yenişehir ve çevresindeki tarih öncesi sit alanları iki istisna dışında ovada bulunan açık yerleşimlerdir. İnegöl yolu üzerinde bulunan Bağlar bir tarafa bırakılırsa, hepsi alüvyondan oluşan zeminler üzerinde kurulmuşlardır. Marmara Bölgesi için verilen en erken yerleşim tarihlerinin Yenişehir çevresindeki höyüklerden geldiği düşünülürse, yaklaşık sekiz bin yılı bulan bir yerleşim ve tarım geçmişi vardır.

Bu yerleşimler höyük olarak nitelendirilmelerine karşın günümüzde kolayca gözle fark edilebilir durumda değildirler. Bu durum kısmen Marmara Bölgesi'nde tarih öncesi yerleşim yerlerinde yaygın olan mimari gelenekle açıklanabilmektedir; yaygın ahşap kullanımı nedeniyle, höyükleşmenin Orta Anadolu gibi kerpiç mimarinin tercih edildiği bölgelere göre daha yavaş gerçekleştiği düşünülebilir. Ancak Marmara Bölgesi'nin özellikle de eski bir başkent olan Bursa'nın tarihi dönemlerde de yoğun bir yerleşime uğradığı düşünülmelidir. Dolayısıyla bizim bugün tarih öncesi yerleşim yeri olarak gördüğümüz alanlar gerçekte var olanın sadece bir kısmını temsil ediyor olabilir.

Coğrafi koşullar ele alındığında da tarih öncesi yerleşim yerlerinin görünürlüğünün etkilendiği görülmektedir. Bu ovada holosenden bu yana türlü şekilde jeomorfolojik hareketler gerçekleşmiştir (Kayan 1988); havza ovasının bir göl iken giderek kuruması; buna bağlı olarak kıyı çizgilerinin değişmesi; tepelerden aşağıya doğru inen akarsuların beraberlerinde getirdiği malzemenin birikmesi; yamaçlardaki bitki örtüsünün degradasyonunun erozyonu hızlandırması bunlardan ilk akla gelenlerdir. Ancak ovanın kuzey ve güneyi arasında kimi farklar olduğu anlaşılmaktadır. Güneydeki yerleşimler 3. bine, yani İlk Tunç Çağına tarihlenmektedir. Bunlar akarsuya yakın konumdadır. Bölgenin en eski malzeme veren höyükleri ise kuzeydedir (Barcın, Marmaracık, Menteşe). Bunlar olasılıkla daha önce burada bulunan göle yakın bir konumda yer almaktaydı. Bu dağılım kendi içinde arazi kullanım biçimiyle ilgili görünmektedir; Neolitik dönemde sulama ve sapanın bilinmemesinden ötürü, daha çok nemi içinde barındıran topraklarda tarım gerçekleştirilmiştir³. Bu gün karşımıza daha çok tarım için kısıtlayıcı bir etken olarak çıkan drenaj sorununun prehistorik dönemin çiftçileri tarafından başka türlü algılanmış olması mümkündür. Ovanın güneyinde, akarsu yakınında bulunan ve ETÇ'ye tarihlenen yerleşimler için

³ Tarımdaki keşiflerin etkisi ve ilgili kaynakça için Sherrat 1981.

bu durum farklı olmalıdır. Hatta bu konum tercihinde sulamalı tarımın önemli bir rol oynadığı düşünülmelidir. Ancak bu konum akarsuya yakın yerleşimlerin aşınmasında önemli bir rol de oynamış olabilir. Bunun yanı sıra pek çok küçük yerleşimin birikintiler tarafından kapatıldığı ve ova tabanının altında kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun daha çok kuzeydeki yerleşimler için söz konusu olduğu söylenebilir.

8000 yıl içerisinde kendini gösteren bu doğal süreçlerden çok daha etkili olarak insani müdahalelerin bu yerleşim yerlerine etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle 1960'lı yıllardaki verilerle karşılaştırıldığında bu gün karşımıza çıkan yerleşim yerlerinin yarım asır içinde neredeyse tamamen ortadan kalkmış olması doğal bir süreçle açıklanamaz. Karasil 1 ve Karasil II⁴, bu gün neredeyse tamamen görünürlüklerini yitirmişleridir. Nitekim yerleşim yerleri ya tamamen ya da kısmen tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Bu durumda kültür tabakalarının günümüze intikalinde bu alanlarda ekimi yapılan ürünlerin niteliğinden, ekimde hangi tekniğin kullanıldığına kadar bir dizi etken rol oynamaktadır. Yenişehir'de ekilen ürünler değişkenlik göstermekle birlikte tahıl ve ayçiçeği tercihi ağır basmaktadır. Bu bitkiler ağaçlarla karşılaştırıldığında daha az zarar veren bitkiler olsa da, hasat ve ekim zamanlarında makinelerin tercih edilmesi daha ağır etkiler bırakabilmektedir.

Halk Algılaması

Tahribatın en geri dönülmez biçimi yol yahut drenaj kanalları açılması gibi faaliyetlerde kendini göstermektedir. 1950'lerden sonra köylerin yerlerinin değiştirildiği söylenmektedir. Yeni tarım alanlarının ovada açılması ile yerleşim dağılımları değişmiştir. Bölge sakinlerinin ifadelerine göre Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet ile birlikte bölgedeki nüfus yapısı da ciddi değişiklikler göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında itibaren başlayan göç olgusu bu bölgenin bugün de güncelliğini yitirmeyen bir gerçeğidir. İnsanların tarihi çevrelerini algılamasında bunun önemli bir etkisi olduğu da anlaşılmıştır.

Bölgede görece “yeni” kabul edilebilecek köylerde, geçmişle kurulan ilişki diğerlerine göre farklılık arz etmektedir. Marmaracık ve Koyunhisar örnekleri bu konuda bir izlenim vermektedir. Marmaracık büyük ölçüde Osmanlı sonrasındaki göç dalgası ile gelen insanlardan oluşmaktadır. “Eski” ile olan ilişkilerinde defincilik ve bununla ilgili söylentilerin büyük yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

⁴ Her iki yerleşim yeri de French (1967, 53) iki metre yükseklikteki halleriyle kaydedilmiştir.

Bölge halkının sosyokültürel geri planı Türkiye'deki yaygın profilden bu konuda çok farklı değildir: Müzeye en fazla okul yıllarında gittiklerini belirtmişler, aralarında bazıları çoğunlukla gençler bunu kendi kendilerine bir yahut iki defa tekrar ettiklerini söylemişlerdir. “Geçmiş” konusu en fazla aile ya da geriye götürülebildiği kadarıyla köy geçmişinden ibarettir. Prehistorik yerleşimler için belirttiğimiz “binlerce yıllık geçmiş” kavramı istisnasız şartırcı bulunmuştur.

Bu durum Osmanlı tarihinde adı geçen yerlerden birisi olan Koyunhisar için daha farklı görünmektedir. Özellikle Osmanlı geçmişi üzerinden geçmiş ile daha “gerçek” bir ilişki söz konusudur. Ancak Osmanlı geçmişinin bu konuda daha fazla duyarlılığı da tetiklediği anlaşılmaktadır. Çok daha farklı bir zaman dilimine ait olsa da, buradaki insanlar kendi köyleri içinde kalan tarih öncesi yerleşimin farkındadırlar ve koruma konusunda daha hassas bir tavır sergilemektedirler. Oysa Marmaracık halkının zihni bu konuda daha bulanıktır. Ancak bu tek başına sebep olmak için yeterli değildir. Koyunhisar Marmaracık'a göre daha büyük ve daha çeşitli bir nüfus yapısı sergilemektedir. Her iki grup insan da bu konuda yeterince aydınlatılmadıklarını düşünmektedirler. Uzun zamandır bilinen bir yerleşim yeri olan Marmaracık, birkaç defa bilimsel heyetlerin ziyaretine uğramış olmakla birlikte bu heyetlerin insanlarla bir iletişime geçmediği görülmüştür. Daha da ilginç olan, görece iyi incelenmiş bu bölgede, özellikle yakın zamanda iki önemli prehistorik kazının gerçekleştirilmiş olmasına karşın, insanların bunlardan pek de haberdar olmamalarıdır. Halkın bilgileneleme arzusu daha çok definecilik çerçevesinde belirlenmiş gibidir. Bu durum olasılıkla bölgede inceleme yapan arkeologların defineciliğe sebebiyet vermeme adına halkla ilişkilerini etkilemiş olmalıdır.

Bunun dışında halkın kültür varlıkları ile ilgili algısı turizm tarafından da etkilenmektedir. Ancak bu özellikle prehistorik yerleşim alanları için çok da mümkün değildir.

Sorunlar ve Öneriler

Bursa ve çevresi cumhuriyetin başından beri büyük bir kalkınma dinamizmine sahiptir. Ancak son yıllarda bu dinamizm daha da artmış, bu arada bölgenin turizm ile ilgili potansiyeli de büyük ilgi görmeye başlamıştır. Şu an bu iki unsur arasındaki uyumsuzluk kentin geleceğini çok derinden etkileyecektir. Kültür varlıkları şayet kentsel/bölgesel kimlik içinde önemli bir parçayı teşkil ediyorsa, -ki öyle olması gerekir, kültür varlıklarının geleceği açısından hem eğitsel açıdan hem de her türlü planlamada problem tespitleri ve çözüm önerileri geliştirilmelidir.

Tahribat sadece tarih öncesi sit alanları ile ilgili bir mesele değildir. Ancak tarih öncesi buluntu yerleri fark edilememeleri dolayısıyla tahribata

daha açıktırlar. “Kültürel çevre” bilinci insanların bulunduğu yere kök salmış olmaları ya da en azından bunun duygusuyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle milli eğitim müfredatı gereği yapılan müze gezilerinin herhangi bir kalıcı anlayış değişikliğine yol açtığını sanmak yanlıştır. Bu bağlamda yapılacak bilgilendirme çalışmalarının yüzeysel kalma tehlikesi büyüktür. Kısa vadeye yayılan tedbirlerle bu konuda herhangi bir değişiklik gerçekleştirmek zordur. Özellikle eğitim kurumlarında ve öğretmen yetiştirilmesinde yapılması gereken çok şey vardır. Ayrıca müzeciliğin rutinleri de gözden geçirilmelidir. Bu ise kurumlar arasında koordinasyon gerektirmektedir. Geliştirilecek konsept üzerinde bir mutabakat olmalıdır.

Benzer durum devlet ya da bireyler eliyle yapılan bayındırlık faaliyetleri için de geçerlidir. Çok uzun zamandır bilinen, hatta 1980’lerde dahi araştırılan (Özdoğan 1986) yerleşim yerlerinin sit alanı statüsüne geçişinde çok geç kalındığı aşıkardır. Burada sit alanlarında turizme yönelik büyük bir beklentiye girmek yanlıştır. Prehistorik yerleşim alanları örneğin bir Yunan-Roma öreni ile karşılaştırıldığında görsel açıdan çok cezbedici değildir. Ancak buradaki bilginin halka sunulabilmesi için konseptler düşünülmelidir. Zamana karşı giderek daha fazla şey yitirmekteyiz. Önlenmeyen tahribat ile birlikte her şeyden önce geri dönüş olmayan bir şekilde bir bilgi kaybolmaktadır. Buralarda yapılan bilimsel çalışmaların teşviki bu kaybedilenlerin en azından kayıt altına alınmasına vesile olacaktır. Ama en önemlisi, bu alanların öncelikle yöre sakinleri tarafından sahip çıkılıp korunması gereken yerler olduğu ve bunun içinde bilgilendirmenin gerekli olduğudur. Sit alanlarında çalışmalara izin veren ve bunları değerlendiren kurum olarak Kültür ve Turizme Bakanlığı yetkilidir. Yürütülmekte ya da yürütülecek olan çalışmalar sırasında halka yönelik çalışmaların bu ekiplerin rutininde yer alması hususunda bu kurumun düzenlemelerde bulunması yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, B. (2013): *Eine raumbezogene Untersuchung vorgeschichtlicher Siedlungen im Raum Bursa (Nordwesttürkei)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften, Freie Universität.
- ALPASLAN- ROODENBERG, S. (1999). Human Skeletons from Mentеше Höyük near Yenişehir *Anatolica XXV*, 37-52.
- ALPASLAN- ROODENBERG, S. (2001). Newly Found Human Remains from Mentеше in the Yenişehir Plain. The Season of 2000. *Anatolica XXVII*, 1-14.
- Bittel, K., Otto, H. (1939). *Demircihöyük*. Berlin: Archäologisches Institut des Deutschen Reiches.

- CULLBERG, C. (1964-65). 10 Tells aux Environs de Bursa. *Meddelanden tran Luns Universitet Historika Museum*; 132-180.
- DERİN, Z. (2007). Yeşilova Höyük. M. Özdoğan, N. Başgelen (der.). *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (ss 377-233). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DERİN, Z. (2012). Yeşilova Höyük. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (der), *The Neolithic in Turkey, Western Turkey* (ss. 177-195). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- EFE, T. (1988). *Demircihüyük III, 2. Die Frühbronzezeitliche Keramik der jüngeren Phasen*. Mainz am Rhein: Zabern.
- FRENCH, D.H. (1967). Prehistoric Sites in Northwest Anatolia. I The İznik Area. *Anatolian Studies* 17, 49-100.
- FRENCH, D.H. (1969). *Anatolia and Aegean in the Third Millennium BC*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Cambridge University.
- GERRITSEN F, ÖZBAL, R. THISSEN, L. ÖZBAL, H. GALIK, A. (2010). The Late Chalkolithic Settlement of Barcın Höyük. *Anatolica XXXVI*, 197-225.
- HOREJS, B. (2012). Çukuriçi Höyük: A Neolithic and Bronze Age Settlement in the Region of Ephesos. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (der.). *The Neolithic in Turkey: Western Turkey* (ss. 117-131). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KARUL, N., AVCI, M.B. 2011: “Neolithic communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C. *Anatolica XXXVII*, 1-15.
- KARUL, N. AVCI, M.B. (2013). Aktopraklık. Özdoğan, M., Başgelen, N. Kuniholm, P. *The Neolithic in Turkey, Northwestern Turkey and İstanbul* (ss. 45-68). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KAYAN, İ. (1988). Arkeolojik Jeomorfoloji Açısından Yenişehir ve İznik Havzalarının Çevre Özellikleri. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II* (211-219).
- MELLAART, J. (1955). Some Prehistorical Sites in North-Western Anatolia. *Istanbul Mitteilungen* 6, 53-88.
- ÖZDOĞAN, M. (1986): 1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları. *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss. 409-420). Kültür Bakanlığı: Ankara.
- ÖZDOĞAN, M. (1999). Northwestern Turkey: Neolithic Cultures between Balkans and Anatolia. N. Başgelen, M. Özdoğan (der), *Neolithic in Turkey*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları (ss. 203-229).
- ÖZDOĞAN, M. (2007): Bazı Genellemeler ve Öngörüler. M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (ss. 441-458). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- ROODENBERG, J. (1999). Investigations at Menteşe Höyük in the Yenişehir Basin (1996-1997). *Anatolica XXV*; 21-36.
- ROODENBERG, J. (der) (1995). *The Ilipinar Excavations I*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul.
- ROODENBERG, J. ALPASLAN-ROODENBERG, S. (der.). (2008): *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia. The Ilipinar Excavations III* Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten: Leiden.
- ROODENBERG J., van AS, A. ALPASLAN- ROODENBERG, S. (2008). Barcın Höyük in the Plain of Yenişehir (2005-2006) A preliminary note on the fieldwork, pottery and human remains of the prehistoric levels. *Anatolica XXXIV*, 53-66.
- ROODENBERG, J., van AS, A. JACOBS, L. WIJNEN, M.H. (2003). Early Settlement in the Plain of Yenişehir (NW Anatolia): The Basal Occupation Layers at Menteşe. *Anatolica XXIX*, 17-59.
- ROODENBERG, J. THISSEN, L.C. (der.) (2001). *The Ilipinar Excavations II*. Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten; 257-278.
- SAĞLAMTİMUR, H. 2012: The Neolithic Settlement of Ege Gübre, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (der.). *The Neolithic in Turkey, Western Turkey* (ss. 197-226). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SKIBO, J.M. (1999). Pottery and people. J.M. Skibo, G.M. Feinman (der.). *Pottery and People: A Dynamic Interaction* (ss. 1-8). Salt Lake City: University of Utah Press.
- SEEHER, J. (1987). *Demircihüyük III,1. A Die neolithische und chalkolithische Keramik. B. Die frühbronzezeitliche Keramik der älteren Phasen*. Mainz am Rhein: Zabern.
- SHERATT, A. (1981). Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution. I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond (der.). *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke*. Cambridge University Press: Cambridge, S. 261–305.

HAKİMİYET-İ MİLLİYE SAYFALARINDAN İŞGAL ALTINDAKİ ANTEP

*Alev Sınar UĞURLU**

ÖZET

15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edildikten sonra 5 Kasım 1919'da Fransız işgaline terk edilen Antep'in işgal süreci 9 Şubat 1921'e kadar sürmüştür. Antep'e "Gazi" ünvanı verilmesine vesile olan büyük bir direnişin yaşandığı bu süreç türkü, şiir, makale gibi sanat ve düşünce eserlerine de yansımıştır. Bu çalışmada Ankara Hükümeti'nin resmi gazetesi olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinde işgal altındaki Antep ile ilgili yayımlanan yazılar değerlendirilecektir. Bu yazılar içinde en çarpıcı olan, Antep'e "Gazi" unvanı verilmesi münasebetiyle Türkçülük mefkûresine gönülden bağlı bir yazar olan Müfide Ferit Tek'in 7 Şubat 1921 tarihinde yayımlanan "Gazi Antep" adlı yazısıdır.

Anahtar Sözcükler: Antep, Hakimiyet-i Milliye, Müfide Ferit Tek, işgal.

ABSTRACT

Antep under Occupation from the Pages of Hakimiyet-I Milliye Newspaper

*The occupation process of Antep, occupied by the English on the 15th January 1919 and then left under the occupation by the French on the 5th November 1919, continued until the 9th February 1921. This process, during which a great resistance was lived and upon this Antep was given the title 'gazi' (meaning **veteran**), was reflected in the works of art and thought, such as folksongs, poems, and articles, as well. In this study, the writings on Antep under occupation published in Hakimiyet-i Milliye newspaper, an official newspaper of the Ankara government,*

* Prof. Dr. Alev Sınar, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

will be taken under discussion. The most remarkable of these is the writing entitled 'Gazi Antep', penned upon Antep's being given the title 'Gazi' by Müfide Ferit Tek, committed most willingly to the thought of Turkism, and published on the 7th February 1921.

Key Words: *Antep, Hakimiyet-i Milliye, Müfide Ferit Tek, occupation.*

Silahları olmayan milletlerin edebiyatları vardır. Savaş literatürü de eninde sonunda edebiyatın kendisine sunduğu malzemeyi kullanmak durumundadır. İnsanları belirli bir dava için seferber etmenin etkili yollarından biri de edebiyatın sunduğu malzemenin şartların gerektirdiği biçimde ve yine edebiyatın sunduğu bir üslup düzeyinde o davanın muhataplarına tatbik edilmesidir. Burada önemli olan yalnızca edebiyatın sunduğu metaforlar ve kavramlar değildir. Bu kavramların sunulma biçimidir. Bu sunulma tarzını edebiyatın o toplumdaki gelişmişlik düzeyi belirler. Aşağıdaki metinde bu temel varsayımlara ipuçları sağlayacak bir tarihî vak'adan söz edeceğim.

Mondros Mütarekesinden sonra özellikle İstanbul'un işgali üzerine "İstanbul basını" işgal kuvvetlerinin denetimine geçince Anadolu'daki özgürlük içinde yayım yapan gazeteler, dikkatlerin Anadolu basını üzerinde toplanmasını sağlamıştır. Anadolu'da yayımlanan süreli yayınlar Milli Mücadele lehinde bir kamuoyu oluşturma görevini üstlenmiş ve halka millî bilinç telkin etmiştir. Anadolu basını sayesinde "yeni oluşan devletin millî politikası halka anlatılmış, milletin topyekûn savaşa hazırlanması sağlanmış, düşmanların kimler olduğu ve amaçlarının neler olduğu konusunda halk bilgilendirilmiş, çeşitli halk tabakaları arasındaki ayrılıkların kaldırılmasına çalışılmış, millet, vatan, bayrak ve kahramanlık duyguları devamlı geliştirilmiş; toplum, gelişmeleri, siyasî cereyanları izleyebilmiş ve nasıl hareket edeceği konusunda gereken bilgileri edinebilmiş, halkın psikolojik yapısını takviye için de gerekli propaganda önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir" (Özçelik 2005: V).

1919-1921 yılları arasında Anadolu basını içinde dört süreli yayın ön plana çıkar: *Açıksöz Gazetesi* (1919-1932), *Albayrak Gazetesi* (1913-1921), *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* (1920-1922), *İrade-i Milliye Gazetesi* (1919-1922)

Bu gazetelerden adını Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği *Hakimiyet-i Milliye*, Ankara hükümetinin resmi yayın organıdır. İşgal altındaki bir milletin sesini duyurma vazifesini üstlenen bu gazete "Güney cephesi ile ilgili haber ve yorumlara geniş yer vermiş, işgallerin haksızlığını her fırsatta kınamış ve protesto telgraflarını sayfalarında yayınlamıştır (Özçelik 2005:16).

15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edildikten sonra 5 Kasım 1919'da Fransız işgaline terk edilen Antep'in işgal süreci 9 Şubat 1921'e kadar sürmüştür. Bu çalışmada 1920-1922 yılları arasında çıkan *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesinde yayımlanmış Antep ile ilgili haberler değerlendirilecektir.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Antep için yazılan yazıları üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. İşgalin Protestosu ve Antep'teki Büyük Direniş
2. Antep'in Kurtarılacağına Dair İnanç
3. Antep'in Kahramanca Direnişini Taltif

1. İşgalin Protestosu ve Antep'teki Büyük Direniş:

Yazıların çoğunluğu Fransızların Antep'teki mezalimini ve şehrin bu mezalim karşısındaki büyük direnişini anlatmakta ve işgali protesto etmektedir. İşgal altındaki Antep'in sesini tüm yurda ve İtilaf Devletlerine duyurmayı hedefleyen yazılar, direnişe katılan bütün Antepliler için de manevi güç anlamını taşımaktadır.

Bu yazılar okunduğunda bölgedeki kargaşa açıkça ortadır. Ancak bu kargaşaya rağmen halk en son Antepli ölene kadar mücadele etmeye kararlıdır.

11 Şubat 1920 tarihli "Antep'te Bir Hadise" (*Hakimiyet-i Milliye*, 11 Şubat 1920, S.8; Özçelik, 2005: 199-200)¹ adını taşıyan yazıda "mukadderât-ı İslâmiyeye tecavüz eden" dört sarhoş Fransız'ı ikaz eden genç bir Müslüman'ın şehit edildiği haberi verilir. Bu olay üzerine halk galeyana gelmiş, sarhoş Fransızların sığındığı fırına hücum etmek istemiştir. Fransız kumandanı "katilin" idamı için harekete geçildiğini, bir daha bu gibi hadiselerin tekrarlanmaması için gereken tüm tedbirlerin alınacağını söyleyerek halkı sakinleştirmeye çalışmıştır. Bu yazı halkın sabrının tamamen taşıtığını, sınırların son derece gergin olduğunu ve Antep halkının hep birlikte harekete geçmek için hazır olduğunu göstermektedir.

¹ 11 Şubat tarihinde gazete sütunlarına yansıyan bu olay Antep halkının sabrını taşımıştır. 21 Ocak 1920 günü akşama doğru bugünkü İnönü Caddesinde, askeri fırın önünde 10-12 yaşlarında oğlu Mehmet Kamil ile geçmekte olan bir Türk kadınına fırındaki Fransızlardan iki sarhoş asker sarkıntılık ederek peçesini açmak istemişlerdi. Mehmet Kamil anasını savunmak için Fransızlara taşla hücum etmiş ve iki Fransız askeri tarafından hemen orada süngülenerek şehit edilmişti. Bu olay üzerine dükkânlar günlerce kapalı kaldı. Bir kısım gençler Fransızlara hücum edilmesini istiyorlardı. Heyet-i Merkeziye'nin: "Henüz vakit gelmedi, biraz sabırlı olunuz, her şey yapılacaktır", yolunda tavsiyeleri ve Fransızların oyalayıcı, yumuşak tutumu ile normal hayata geçilebilmiştir.

16 Şubat 1920’de yayımlanan “Antep’te Heyecan” (*Hakimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1920, S.9; Özçelik, 2005:200-201) başlıklı yazıda Antep halkının kararlı direnişi anlatılır. Halkın teyakkuz halinde olduğu bu yazıdan da anlaşılmaktadır. Fransızların Müslüman halka “*Afrika vahşilerine tatbik edilmeyecek*” muamelede bulunmaları sabrı tamamen taşırılmıştır. Halk, Kilis-Antep yolu üzerinden geçen Fransız araçlarına, Fransız kafilelerine saldırmaktadır. Bu yazıyla verilen mesaj, Antep’te Fransız işgali devam ettikçe halkı zapt edecek hiçbir kuvvetin olmadığıdır².

Antep ahalisinin Büyük Millet Meclisi delâletiyle İtilaf Devletlerine ve tarafsız hükümetlere gönderdiği protesto 8 Kanun-ı Evvel 1920 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesinde yayınlanmıştır. “Ayıntablıların Protestosu” (*Hakimiyet-i Milliye*, nr.8, 8 Kanun-ı evvel 1336/ 1920; Kaplan, 1992:403-404) başlıklı bu protesto Fransızların uluslar arası hukuk ve insan haklarını ayaklar altına almaktan zevk aldıklarını belirterek başlar. İşgal 9. ayına ulaşmıştır. Antep, Türklüğün “*meşum bir makberi*” hâline gelmiştir. Masum insanların kanlarının dökülmesine, Fransızların on beşlik toplarıyla yıktıkları hanelere, yaptıkları zulme insanlık adına isyan edilir. En iptidai milletler bile ibadethanelere, kutsal değerlere hürmet gösterirlerken Fransızlar Antep’teki mabed ve mescitlerin en güzidelerinin dörtte üçünü mahvetmişlerdir. Yazıda “*asar-ı kadime-i nefisden olan*” bu mekânların adları sayılır: Alaüddevle Bey, Hacı Nasır, Hamra-yı Cedid, Hüseyin Paşa, Mahmud Paşa, Ali Nacar, Çınarlı, Âmâ Şeyh, Bostancı, Küçük Debbaghane, Dilber Bey, Tahtalı, Sâmîfiye, Kozanlı, Şeyh Camileri.

Bu mezalimin tek sebebi olarak Antep halkının Türk ve Müslüman olması gösterilir. Antep’in asla Fransız idaresine tâbi olmayacağı ve Fransızların Antep’te hiçbir haklarının olmadığı haykırılır. Fransız mandası reddedilir: ““*Manda*” kelimesinin “*mim*”ini kabul etmiyoruz. Dokuz aylık müdafaa ve merdâne musâraalarımız da hep onun içindir. Çünkü “*manda*”nın kabulü bizim için ölüme müsavidir. Şerefli bir ölüm bundan bin kere hayırlıdır”³.

² Gazetede Antep’i savunanların dâhil oldukları hadiseler dile getirildiği gibi halkın faili olmadığı ancak onlara isnad edilen hadiselerle ilgileri olmadığı da açığa kavuşturulur. Örnek olarak 21 Şubat 1920 tarihli “Antep ve Urfa’da Vaziyet” adlı yazıda bir Ermeni çetesinin Amerikalıların içinde bulunduğu bir araca saldırması ve Amerikalıların öldürülmesi “şeni hadise” ifadesi ile kınanır. Kuva-yı Milliye’nin bu hadise ile ilgisinin olmadığı belirtilir (*Hakimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1920, S.10; Özçelik, 2005: 56-58).

³ Mustafa Kemal Atatürk de aynı düşüncüyü *Nutuk*’ta “*Ya istiklâl ya ölüm*” parolasını zikretmeden hemen önce şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Esas Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak istiklâl-i tamme malikiyetle temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet beşeriyet-i mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesb-i liyakat edemez. (...) Halbuki Türkün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır.*” (Atatürk, 1986:18)

Namus ve vatan için şehit düşen Antep'li "güle güle mezarlara defn" edilmektedir. Geride kalan Antep'li de kanlarının son damlasına kadar mücadeleye devam edeceklerdir. Medenî olduklarını ifade eden milletlerin Antep'e tarafsız bir heyet göndererek yaşanan facianın yerinde tetkik edilmesi istenir. Protesto şu sözlerle biter: "*Şecaâtine, vatanına, ırkına ebediyen merbût olan Ayıntab her ne olursa olsun haksız bir kararı kanyla silecek ve ebediyen Türk ve Osmanlı olarak kalacaktır. Bâlâdaki mesrûdâtımızın nazar-ı itibara alınarak bu fecâyii nihayete erdirilmesi için delâlet-i insaniyetkârânelerini rica ederiz.*" (Kaplan, 1992:404)

Ekim 1920 tarihli "Antep Kahramanları" (*Hakimiyet-i Milliye*, Ekim 1920; Özçelik, 2005: 203-204) adlı yazı Antep'te direnen kahraman halkı selamlayarak başlar. Kartaca'dan beri bu kadar şanlı direniş gösteren halk kitlesi görülmediği ifade edilir. Antep müdafaasının işgal altındaki diğer bölgelerden farklı tarafının düzenli bir ordu mevcut olmadığı hâlde sadece halk kitlelerinin karşı koymasındır. Silahsız, yiyeceksiz, başlarında bir kumandan olmadan, sadece vicdanlarından gelen emirle kendilerini, topraklarını savunan kadınlar, erkekler ve çocuklar kahramanca mücadele etmektedir. Fransızların amacı bütün teknik imkânlarını kullanarak "*Antep'i gömmek*"tir. Fakat karşılarında tek yürek olmuş bir halk kitlesi vardır. Babalar düşerse çocuklar kalkmakta, erkekler ölürse kadınlar ayaklanmakta, oğullar durursa kızlar yürümektedir. Yani Antep ayaktadır ve ölümü, yok olmayı reddetmektedir.

2. Antep'in Kurtarılacağına Dair İnanç:

Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanan Antep ile ilgili yazılarda Antep'in düşman işgalinden mutlaka kurtulacağına tam bir inanç vardır. Bu konuyla ilgili dikkat çekici ilk metin "Ayıntab'a Selâm" (*Hakimiyet-i Milliye*, nr.60, 2 Eylül 1336/ 1920; Kaplan, 1992:337) adlı manzumudur. İshak Refet imzasını taşıyan bu manzumede Antep, "*zemini çiçekli nur*", "*seması ilham yıldızı ile işlenen büyüdü belde*" olarak vasıflandırılır. Ancak işgal altındaki Antep semaları harap bir hâldedir. İlkbahar, yaz geçmiş, sonbahar gelmiştir. Gündüzler gece, geceler gündüz olmuştur. Ama hâlâ Antep işgal altındadır. Antep'liyi teselli edecek hiçbir şey olmasa da mutlaka bu kara günlerin geçeceğine, Antep'in kurtulacağına duyulan inanç şu mısralarla ifade edilir:

*Ayıntab, ey benim güzel yurdum,
Sana binlerce mahmidet ve selâm;*

*Gececektir bu leyl-i gam, uçurum,
Hepsi bir gün hayal olur; o zalâm*

*Dağılır; son beşûş, hande-nüma
Yine ak nasiyenle parlarsın;
Biz de sinende pür-necât ü rehâ
Yaşarız... Şayet ölmüş olsak da
Sürünüp, aç kalıp boğulsak da
Bir teselli yeter ki sen varsın...*

“Milli Düşüncelerden: Türk Eserleri” (*Hakimiyet-i Milliye*, nr.91, 30 Kanun-ı Evvel 1336/ 1920; Kaplan, 1992:407-409) adlı yazıda dokuz aydır düşmanla mücadele eden Antep “*gaza-yı İslâm’ın en müthiş ve en azametli bir yeri, timsali, bir abide-i ulüvv-i şâni*” olarak vasıflandırılır. Büyük Millet Meclisinde Antep için yapılan görüşmeler, konuşmalar hatırlatılır. “*Son nefese, son çareye, son dakikaya kadar mukavemet kararı verildiği*” (Kaplan, 1992: s. 407) Büyük Millet Meclisi kürsüsünden açıklanmıştır.

Antep’in acı macerası tarih sayfalarında elbette yerini bulacaktır. Ancak tarih sayfalarının ötesinde Antep “*Müslüman yüreği, Müslüman vicdanının o hiçbir şeye benzemeyen, o her şeyin fevkinde bir iman taşıyan makamında*” mukayettir. Antep ahalişi bütün gücünü “hiç hayalî olmayan bir kuvvet ve kudret”ten almaktadır. Bu yazıda da hem bütün vatanın hem de Antep’in kurtulacağına ve yine “o pâk ve dırahşan nasiyesi ile” parlayacağına inanç tamdır. Bu inanç “*vatan duygusu, milliyet duygusu, din ve iman duygusu görmek isteyenler Ayıntab müdâfilerini ziyaret etsinler, bu kâfidir...*” (Kaplan, 1992: s.408) cümlesi ile ifade edilir.

3. Antep’in Kahramanca Direnişini Taltif:

Antep’in Fransız işgaline karşı muazzam direnişi *Hakimiyet-i Milliye* sütunlarında sitayiş ile ifade edilmiş ve böylesine kararlı bir direniş gösteren Antep’in tüm ülke tarafından taltif edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

“Milli Düşüncelerden: Türk Eserleri” adlı yazıda böylesine büyük şerefli bir mücadele veren Antep’in tüm vatan şehirleri arasındaki manevî imtiyazını anlatan bir unvana sahip olması istenir:

“Memleketin farklı, biri diğerinden üstün menâkıb-ı şehâmetini kaydeden vicdân-ı millî Ayıntab için fevkâlâde bir şey düşünmelidir.

Mesela böyle büyük himmetler, büyük şecaatlerle beşeriyetin âciz kalacağı zannolunan derecelere kadar çıkan sabit fikirli, bir tek niyetli yiğit kitlelere bir şeref, bir unvan verilmelidir.” (s. 408) “*Ayıntablara nişane-i takdir ve şükran olarak bir mertebe-i fahr u iclâl tayini, mensup olduğu milletin onu hakkıyla tanıdığını göstereceğinden lüzûmsuz addolunmasa gerektir.*” (Kaplan, 1992: s. 408)

Antep'e verilecek bir unvanın Antep'in "böyle fahrlara" ihtiyacı olduğundan değil, bu kadirşinaslığı hak ettiği ve arzuladığı için gerekli olduğu inancı ile bu yazı kaleme alınmıştır.

Antep'in direnişini taltif ve takdir eden en çarpıcı, en unutulmaz yazı Türkçülük mefkûresini benimsemiş yazarlardan biri olan Müfide Ferit Tek'in "Gazi Antep" (*Hakimiyet-i Milliye*, nr. 102, 7 Şubat 1337/1921; Kaplan, 1992:460-462) adlı yazısıdır. Bu yazı Antep'e "Gazi" unvanı verilmesi münasebetiyle kaleme alınmıştır. Müfide Ferit, yazıda tarihî bilgi vermez. Bunun yerine o devrin havasına uygun olarak ruhları coşturacak, harekete geçirecek bir üslûpla manevî güç telkini söz konusudur. Yazıda Antep'in her türlü teknik imkâna sahip olan Fransızlar karşısında kahramanca direnişi Türklük ve İslâmiyet'in Antep halkına verdiği büyük güçle açıklanır. Gösterdiği dayanma gücü ve düşmanı alt etmesiyle Antep'in Türk milletinin haklı mücadelesinin simgesi hâline geldiği fikri savunulur. Müfide Ferit'i Antep ve Antepliler için özel yapan bu yazı "*Türkler, hürmetle eğiliniz, Antep karşısındasınız!*" cümlesi ile başlar. Müfide Ferit, bütün Anteplileri selamladıktan sonra Antep'in dokuz ay boyunca verdiği olağanüstü mücadeleyi ve Anteplilerin kanlarıyla yazdıkları zafer destanını anlatır. Sevr Anlaşmasından aldıkları güçle Antep'i işgal eden Fransız ordusu, güçsüz, savunmasız zannettiği Antep üzerine neşe içinde, "*gezmeğe gider gibi*" yürümüş, Antep halkının kendilerini görür görmez "*önlerinde hemen rükû edeceğini*" sanmışlardır. Karşılaştıkları ilk direnişi "*Kemalîlerin hafif bir eşkiya çetesi olacak*" zannıyla hafife almışlardır. Antep karşısında olduklarını fark etmeleri, nasıl bir direnişle karşı karşıya kaldıklarını gördükleri zaman olmuştur. Küçük bir kasaba olan Antep, dokuz ay boyunca "*dibi olmayan bir fıçı gibi*" üstlerine "*kafile kafile*", "*akın akın*" gelen Fransız askerlerine boyun eğmemiştir. Müfide Ferit bu direniş sırasında Anteplilerin başlarında kumandan olmadığı gibi doğru dürüst topları, zırhları, silahlarının da olmadığını belirtir. Yazar bu sözleriyle ordusu terhis edilmiş bir milletin, buna rağmen istiklâl için verdiği mücadeleye dikkat çekmek istemiştir. Kılıç Ali, Şahin Bey gibi kumandanlar yerine Antep'in sivil halkını ön plana çıkarmayı tercih etmiştir.

Antep'i ezmek için ne mümkünse yapan Fransızlar şehri muhasara etmiş, demir tellerle çevirmiş, ahaliyi açlık tehlikesi ile karşı karşıya bırakmışlardır. Müfide Ferit'in ifadesiyle bahçelerindeki fıstıklarla karnını doyuran Antep halkı bu fıstıkların dallarını silah yaparak kendilerini savunmuş, buranın Türk toprağı olduğunu göstermişlerdir. Müfide Ferit, edebiyatın gücünü kullanarak fıstık dallarını silah yapan bir halktan söz etmek suretiyle buradaki mücadelenin gerçekten son derece çetin koşullar altında yapıldığını okuyucuya hissettirir. Müfide Ferit'e göre Fransa'nın doğu sınırındaki Verdun, Epinal, Belford ne ise bizim güney sınırimızdaki Antep, Urfa, Mardin odur. Ancak bu şehirlerle güney sınırimızı savunan

şehirler özellikle de Antep arasındaki fark, Antep'in adı geçen şehirler gibi teçhizata sahip olmamasıdır. Bu bölge ahalisi tüm direnme gücünü göğüslerindeki Türk vatanperverliği ve İslâm imanından almıştır.

Artık “Gazi” unvanını almış olan Antep sadece güney sınırlarımızı müdafaa vazifesini yerine getirmekle kalmayıp Türkiye'nin güneydeki hukukunu da tespit etme vazifesini üstlenmiştir. Fransızların Şark sulhunu istemelerine, İngilizleri bu konuda ikna etmelerine de yine Antep'in direnişi vesile olmuştur. Antep'in direnişi yeniden istiklâl hakkımızı kazanacağımız hususunda tüm ülke için ümit ışığı yakmıştır.

Müfide Ferit Antep'i ikinci bir Plevne, ikinci bir Çanakkale olarak görür. Tıpkı Plevne ya da Çanakkale gibi Antep de Türk'ün yaradılıştan gelen büyüklüğünün ve kahramanlığının ebedî olduğunu bir kere daha tüm dünyaya kanıtlamıştır. Avrupa'nın çelikleşmiş ve donmuş ruhunu gevşetmeyi başarmış, bağımsızlık mücadelesi veren diğer şehirlerimize buradan bir ümit ışığı yanmıştır.

Müfide Ferit yazısını “Gazi” unvanını alan Antep karşısında bütün milletin huşu ve şükran ile eğildiğini ifade ederek sonlandırır. Dünyada en son Türk kalana kadar Gaziantep ismi mukaddes tanınacak, dünya durdukça Gaziantep Türklüğün ebedî bir timsali olacaktır.

“Büyük Millet Meclisinde” (*Hakimiyet-i Milliye*, nr. 125, 6 Mart 1337/ 1921; Kaplan, 1992:471-474) adlı yazı Antep'e verilen “Gazi” unvanı ile ilgili meclis görüşmelerini aktarmak amacıyla yayımlanmıştır. Bütün mebuslar Antep'in “Gazi” unvanını hak ettiği konusunda fikir birliği içindedirler. Hep birlikte Antep'i takdis ederler. Kırşehir mebusu Müfid Efendi bu unvanın yanı sıra Antep'te şehit ve gazilerine teşekkürnâme gönderilmesini, Kütahya mebusu Abdullah Azmi Bey de Antep'in gösterdiği fevkalâde fedakârlığın ajanslarla her tarafa duyurulmasını teklif ederler. Yine Kütahya mebusu olan Besim Atalay, Müfide Ferit'in duygu ve düşüncelerini paylaşarak Hulefa-yı Râşidin devrinden beri, Hititlerden, İskitlerden beri Türk olan Antep'in dünya durdukça Türk olarak kalmaya devam edeceğini ifade eder. Antep'ilerin verdiği mücadelenin niçin önemli olduğunu anlatır. “*Çiçekleriyle, ağaçlarıyla şairâne bir yer*” olan Antep'in düşman istilası karşısında her ferdi ile “*metin bir kale*” hâline geldiğini, Antep'ilerin yıkılan evlerden geriye kalan harabelerin üstüne bile al bayrağımızı dikmekten vazgeçemediklerini belirtir⁴.

⁴ 6 Şubat 1921 tarihinde “Gazi” unvanı alan Antep'in büyük direnişi Antep'i işgal eden Fransızları da hayran bırakmıştır. Antep'teki Fransız işgal kuvvetlerinin komutanlarından Abadie, Müfide Ferit gibi Gaziantep savunmasını I. Dünya Savaşı'nda (Şubat-Aralık 1916) Fransızların büyük bir Alman saldırısını püskürttükları Verdün savunmasına benzetmiş ve Türkçeye *Türk Verdünü Gazi Antep'in Dört Muhasarası* adıyla çeviren

Görüldüğü gibi Antep'in kararlı direnişini *Hakimiyet-i Milliye* sütunlarından takip etmek mümkündür. Bu gazetede yayımlanan Antep ile ilgili bütün yazılara Milli Mücadele'yi bize kazandıran ruh hâkimdir. Teknik açıdan her türlü imkâna sahip olan Fransızların karşısında Antep'in başarısını sağlayan bu ruhtur. İmanın, inancın her türlü maddî imkândan üstün olduğunu ve sosyal saadet olmadan ferdî saadetin olamayacağını Antep'liler bir kere daha kanıtlamışlardır. Eğer Antep mücadelesi başarılı olmuşsa bu başarının arkasında teknolojik silahlar yoktur. Antep'in mensubu olduğu milletin değer yargıları, kültür birikimi ve bu milli varlığın içinde edebî birikimi vardır. Hiç şüphesiz bu birikim başka toplumlar için de söz konusu olabileceği gibi bizim birikimimiz de kendi toplumumuzun temel değerlerini içinde taşır. Müfide Ferit'in yazısı bunun paradigmatik örneğidir. Yalnızca belli bir dönem için örneği değildir. Bundan sonra dünya yüzünde gerçekleşebilecek muhtemel kurtuluş mücadeleleri için de bir örnektir. Antep'in direnişi de bize silahları olmayan sivil halk kitlelerinin edebiyatın gücü ile nasıl silahlanıp edebiyatı bir silah olarak kullandıklarını göstermesi bakımından anlamlıdır.

KAYNAKÇA

ATATÜRK Mustafa Kemal (1986) *Nutuk*, CI, Ankara, TTK Basımevi.

Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman, CI, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZÇELİK İsmail (2005) *Milli Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

kitabında (Dersaadet Matbaası, İstanbul, 1923) Antep'liler'e duyduğu hayranlığı dile getirmiştir. Milli Mücadele yıllarında edebiyat eleştirileri ile tanınan Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) *Yeni Mecmua*'da bu kitabı değerlendiren kısa bir yazı yazmış, zaferin büyüklüğüne dikkat çekmiş ve “*Fakat gariptir ki milli hamâsetin bu şanlı safhasını da Türk kalemlerinden evvel düşman kadirşinâslığı tespit ve neşretmiş bulunuyor*” cümlesiyle bu muazzam zaferin Türkler tarafından yazıya aktarılmamasını kınamıştır (*Yeni Mecmua*, 1 Mart 1339 (1923), C. 4, S. 71, s.90). Fevzi Lütfi Erkân-ı Harbiye yüzbaşısı Necmeddin Bey tarafından Türkçeye çevrilen bu kitabın okunmasını tavsiye eder.

ALAN DİLİ SÖZ VARLIĞININ GENEL DİLDEKİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE: SPOR TERİMLERİ ÖRNEĞİ*

Şermin KALAFAT*

ÖZET

Terimler dil sistemi içinde alan dili olarak adlandırılan alt birimlerin üyeleridir. Her dilde mevcut olan bilim, teknik ve sanat alanındaki kelimeler terim niteliği kazanarak alan dilinin söz varlığını oluşturur. Bu söz varlığının oluşmasında toplumsal algının ve dilin yetkinliğinin etkisi önemli rol oynamaktadır. Nitekim dil içindeki herhangi bir sözlük birim karşımıza terim olarak çıkabilmektedir. Terimlerin kavram alanı kesin ve açık nitelikte olup anlam alanları sınırlıdır. Zaman içinde alan dilinin söz varlığına ait bazı terim birimlerin genel dilde yaygınlaştığı ve birden fazla anlamı karşıladığı görülebilmektedir. Dildeki birimler arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durum genel dilden alan diline ve zamanla alan dilinden genel dile doğru bir yöneliş göstermektedir. Bu yönelişler esnasında alan dilindeki terim birimler terim olma özelliklerini kaybedebildikleri gibi, farklı bir kavramı karşılayan yeni bir terim olarak da görülebilmektedirler. Terimlerin genel dilde yaygınlaşması Türkçede kendini daha çok kalıp söz/deyim haline gelerek göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, Genel Dil, Alan Dili, Terim, Deyimleşme, Spor Terimleri.

* Bu makale 19-22 Aralık 2012 tarihinde Pamukkale Üniversitesi aracılığıyla düzenlenen V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serminkalafat@gmail.com

ABSTRACT

On The Relationship of Terminological Language and the Standard Language: Using the Example of Sport Terminology

Terms are members of a sub-category of the language system called terminology. The words of natural languages related to different fields such as science, technology and art etc. acquire term characteristics and constitute the vocabulary of the terminology. For the constitution of this special vocabulary, social perception and the language competence play a decisive role. Thereby any lexical item in the language may appear as a term. Concept area of the terms is exact and clear and their meaning area is restricted. It is also possible, that some lexical items of terminology are used in the standard language prevalently by and by and correspond to more than one meaning. This case, which occurs as a result of the interactions between units of the language, shows tendencies from standard language to terminological language, and sometimes it also shows tendencies from terminological language to the standard language (by and by). During these movements, units of terminological area may lose the characteristic of being term, and they can also be used as a new term to imply a different concept. The spreading of the terms in the standard language appears in Turkish rather by becoming clichés and idioamatic expressions.

Key Words: *Vocabulary, Standard Language, Terminology, Terms, Sport Terminology.*

Giriş

Toplumun dil ile ilişkisinin açık bir örneği olan söz varlığı dilin içinde kendine özgü, devingen, birçok alt birimden oluşan bir sistemdir. Buna göre “*Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca, o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz.*” (Aksan 2006: 7) Yani söz varlığı içinde yer alan sözlük birimler, birden çok alt birimin üyesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bunlar arasında terimler, bu alt birimler içinde “alan dili” (İng.: terminology) olarak adlandırılan birimin üyeleridir.

Alan dili söz varlığını oluşturan terimler, anlamları dar ve sınırlı olmakla birlikte, bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında kısa yoldan anlaşmayı sağlayan sözlerdir (Zülfikar 1991: 21). Vardar (çev: Durak 2005: 19), “*Sözlüksel birimler, terimbütün içine girdiklerinde, yeni özgül bir içerikle, betiklerde ya da bilimsel, uygulamısal bağlamlarda kullanılır, tanımlanır olduğunda terim adını alır.*” ifadesiyle hemen her dilde görülen ve Türkçede de Dil Devrimi’nden sonra, özellikle

terimlerin özleşmesi çabaları sırasında başvuru yöntemlerinden biri olan genel dilin söz varlığından yararlanma durumuna dikkat çekmektedir.

Terimlerin özleştirilmesi aşamalarından (türetme, birleştirme, canlandırma, genel dilden yararlanma, halk ağızlarından alma, çeviri) biri olan genel dilin söz varlığından yararlanma, sıklıkla kullanılan sözlük birimlerin örnekseme yoluyla terim oluşturmada kullanıldığını göstermektedir. Örneğin, güreş terimlerimizden sarma, burgu, kılçık; dişçilik terimlerimizden köprü; coğrafya terimlerimizden kıyı, yayla, taşkın; dil bilimi terimlerimizden biçim, çatı, kök vb. gibi terimler genel dilde sıklıkla kullanılan kavramlar olarak terimlerimizde de görülmektedir (Ayrıntılı örnekler için bkz. Aksan 2006)

Şahin (2006: 124), “Söz varlığını basit bir terim şeklinde, kelimeler bütünü şeklinde anlamak ve yorumlamak da doğru değildir. Söz varlığı dili kullanan toplumun kültürünü, düşünce yapısını, dünya görüşünü yansıtan en önemli araçtır” demektedir. Nitekim söz varlığını var eden toplum ve o toplumun yarattığı kültür öğeleri ise, değişen dünya görüşü, düşünce yapıları göz önünde bulundurulduğunda söz varlığını değişmez bir yapı olarak görmek mümkün olmamaktadır. Bu, söz varlığı içindeki bütün yapıları etkileyen bir durumdur.

Dilin sistem halindeki işlerliği bozulmamakla birlikte devingenliğinin sağladığı bir durum olarak alt birimler arasında geçişler, yer değiştirmeler söz konusudur. Bunun gözle görülür örnekleri olarak karşılaşılan terimlerin genel dille olan ilişkileri bu durumu destekler niteliktedir. Terimlerin genel dille ilişkileri dildeki birimler arasındaki etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Bu durum genel dilden alan diline ve zamanla alan dilinden genel dile doğru bir yöneliş göstermektedir. Aksan (2006: 36-37), “Alan söz varlığı bir bölüm öğelerini genel söz varlığından almakta, bir bölümünü ise onun dışına taşarak kendi kavramlarıyla, yeni öğeler olarak oluşturmaktadır” demektedir. Bu açıdan bakıldığında Korkmaz (2001: 8-9), her bilim dalının dilindeki genel kavramlar dışında özel kavramların karşılığı olan bir hayli terime ihtiyacını olduğunu belirterek bilim dilini genel kültür dili+terimlerin oluşturduğu özel bir dil olarak tanımlamaktadır.

Alan dilinin söz varlığındaki bazı öğelerin genel dilde görülmesi durumu tıpkı bir sözlük birimin terimleşmesi gibi bir sürece işaret etmektedir. Bu durum şöyle ifade edilebilir, nasıl ki bir toplum sık kullandığı bir kelimeyi terim oluşturmada kullanıyorsa sık kullandığı bir terimi de genel dilin söz varlığına katarak özellikle de deyim olarak karşımıza çıkarmaktadır.

“Terimlerin dile getirdikleri kavramlar, nesnelere yaygın bir kullanım alanına kavuşur, genelleşirse terimler de yavaş yavaş terim olma

niteliklerini kaybederler” (Aksan 2006: 36). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere alan dili söz varlığının genel dile yansımadaki en önemli etken bu terimlerin yaygın bir kullanım alanına kavuşmasıdır. Şahin (2006: 126), *...dili kullanan bireylerin ilgilendikleri, yakından tanıdıkları bilim dallarına, alanlarına ait kelimelerin genel dile yansımaları oranının yüksek oluşudur. Terimlerin belli bir bilim dalı ya da alanla ilgili özel kelimeler olduğu ve alanla ilgili kişilerin daha rahat anlaşabilmesini sağlama niteliğine sahip oldukları düşünülürse genel dili kullanan insanların söz konusu alana yakın olmaları ve alanla ilgili terimleri yakından bilmelerinin yansımada konusunda büyük önem taşıdığı da rahatlıkla görülür, demektir.*

Bu çalışmada yukarıda verilen açıklamalara göre toplumda yediden yetmişe hemen her kesimin az ya da çok bilgisi dâhilinde olan “spor terimlerinin söz varlığı” dikkate alınmıştır. Spor terimleri üzerinden alan dili ve genel dil arasındaki ilişkiler terim sözlükleri, deyimler sözlüğü ve internet ortamındaki veriler taranarak elde edilen örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi terimlerin genel dildeki görünüşleri daha çok deyim şeklinde olmaktadır. Deyim, Büyük Türkçe Sözlükte “*Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.*”¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Karaağaç (2012: 685), deyimleri kalıp söz olarak nitelendirerek sözlük birimleri içerisinde söz dizimi kaynaklı sözler olarak ele alır. Ona göre bir deyim diğer kalıp sözlerde (atasözü, birleşik söz) olduğu gibi genelleşme ve nedensizleşme (meydana geldiği yapıların neden bir araya geldiğinin unutulması) süreci sözlük birimi haline gelmenin, yani genel söz varlığına geçişin bir sonucudur. Bu çalışmadaki örnekler de deyimleri içermektedir. Buna göre elde edilen terimleri üç grup halinde toplamak mümkündür.

1. Türkçe/Türkçeleşmiş Terimlerin Genel Dile Yansımaları

Türkçede söz varlığının gelişmesi için bir takım yöntemler kullanılmaktadır. *Türkçede söz varlığını geliştirmenin yolları, türetme, derleme, tarama ve birleştirmedir. (...) Deyimler, terimler vs. kelime kadrosu ise gelişimini büyük ölçüde genel söz varlığına bağlı olarak devam ettirirler. Bunların gelişmesi genel söz varlığına bağlıdır* (Şahin 2006: 125). Genel dilden bu yollarla oluşan terimler gene aynı şekilde genel dilde deyim halinde karşımıza çıkmaktadırlar.

¹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

Berabere kalmak²: Bir oyunu takımların golsüz ya da eşit sayıda gol atarak bitirmesi.

Berabere kalmak: Bir tartışmada üstünlük sağlayamama durumu: *“Tartışmalarda, ikilinin sık sık birbirlerinin sözünü kestiği, konularda ...tartışmalarda, Biden ve Ryan'ın "berabere" kaldığı yorumları ağır bastı.”*³

Minder⁴: Ar. a. 1. İçi yumuşak bir malzeme ile doldurularak dikilen, oturmaya, yaslanmaya yarar şilte: *“Derin bir düşünceyle kurulmuştu mindere / Saçlarından tutarak hemen devirdim yere”* -F. N. Çamlıbel. 2. sp. Yer alıştırmalarında ve atlamalarda, düşmelerin sertliğini gidermek için kullanılan, deri veya kauçuktan yapılmış şilte. 3. sp. Güreş karşılaşmalarının üzerinde yapıldığı, en az 10 santimetre kalınlığında, 9 metre çapında bir çember çizilmiş olan, çaprazlama köşeleri kırmızı ve mavi renklerle belirlenmiş yaygı.

Minderden kaçma⁵: Zor karşısında bilerek minder dışına çıkma.

Minderden kaçmak: "Minderden kaçarak siyaset yapılmaz."- Haberturk

(Birini) Minder dışına atmak: ortadan kaldırmak, silmek, kovmak: *“Kötü para iyi parayı kovduğu gibi kötü yazar da iyi yazarı minder dışına atmaya çabalamaktadır.”* –S. Birsel.

Pes⁶: Far. bes (I) *ünl.* Yenilgiyi kabul ettiğini belirtmek için veya birinin şaşkınlık veren davranışlarına karşılık olarak kullanılan bir söz.

Pes etme⁷: Karşısındakinin üstünlüğüne inanarak güreşi bırakma.

Pes etmek⁸: 1) Yenilgiyi kabul etmek, pes demek: *“Evliliği sırasında altı düşük daha yapacak sonunda pes edecekti.”* -A. Kulin. 2) Yenileceğini anlayıp sırtının yere gelmesini istemeyen pehlivan, yenildiğini kabul anlamına ya “pes ediyorum” demek veya hasmının kispetine eliyle vurarak işaret vermek; 3) birinin aşırı kurnazlığı karşısında ancak bu kadar

² Ayak topu Terimleri

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=berabere+kal mak>

³ <http://www.aksam.com.tr/yardimcilar-berabere-kaldi--144060h.html>

⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁵ Güreş Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=minderden+ka %E7ma>

⁶ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁷ Güreş Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=pes+etme>

⁸ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=pes+etme&hng=tam>

olur inancına varmak: “Yaklaşık 45 saniye süren hırsızlık sırasında, şahsın kameralara yansıyan rahat tavırları, "Bu kadarına da pes" dedirtiyor.”⁹

Kepaze¹⁰: Fa. (kepa:de) sf. (kepa:ze) 1. Niteliksiz, değersiz: “Hele o İspanyol nezlesi, illetlerin en kepazesidir...” -H. R. Gürpınar. 2. Utanmaz, rezil: “Bu oğlan bir kadın seviyor, çok uygunsuz, kepaze bir kadın.” -H. R. Gürpınar. 3. Gülünç. 4. a. esk. Talim yaparken kullanılan gevşek ok yayı.

Kepaze yayı, okçuluğa yeni başlayanların kas kuvvetlerinin arttırmak ve atış formunu öğrenmek için kullandıkları yaylardır. Bu yaylarla ok atılmaz, sadece boş çekiş yapılır. Kepaze (ya da kepaste) yayları ok atmak için kullanılan yaylardan çok daha zayıf yaylardır.¹¹ Yine Pakalın (1993: 242) “kolay çekilir kirişi gevşek tâlim okunun adıdır. Bunu okçuluğa yeni başlayanlar kullanırlardı” demektedir.

Kepaze etmek¹²: Utanılacak bir duruma düşürmek: “Onu kepaze etmek için bu rolü vermişlerdi.” -S.F. Abasıyanık.

Kepaze olmak¹³: gülünç veya utanılacak duruma düşmek: “Halka, gençliğe ve basına kepaze oldu” -N. F. Kısakürek.

Yerinde say¹⁴: Yer değiştirmeden yapılan tempolu yürüyüş. İng: running in place. Fr.: compter sur place.

Yerinde saymak¹⁵: 1) Yürür gibi yaparak hep aynı yerde, sürekli olarak ayağın birini kaldırıp birini basmak; 2) *mec.* İlerleyememek, gelişememek, değişememek: “Bu yerinde sayan kafamıza ne ad takmalı?” -F. R. Atay.

“Yerinde Saymak Zaten Ölmek Demektir.’ Fetih 1453'e geçen akşam eşimle beraber gitme fırsatı bulduk.”¹⁶

2. Yabancı Kaynaklı/ Çeviri Yoluyla Oluşturulan Terimlerin Genel Dile Yansıması

Her geçen gün artan bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin bir sonucu olarak yabancı terimlerin dilimize girmesi devamlı bir durum olarak görülmektedir. “Bu durum, terimlerin genel dile yansıması aşamasında

⁹ <http://www.haberler.com/sadaka-kutusunu-caldi-4153966-haberi/>

¹⁰ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹¹ Okçuluk terimi. http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=280.

¹² <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=kepaze&hng=tam>

¹³ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=kepaze&hng=tam>

¹⁴ Cimnastik Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=yerinde+say&kategori=terim&hng=md>

¹⁵ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=yerinde+say&hng=tam>

¹⁶ <http://benkizimindelişiyim.blogspot.com/.../yerinde-saymak-zaten-olmek-d...>

kendini göstermekte ve genel dile bu yabancı terimler de rahatlıkla aktarılabilir. Bir başka deyişle yabancı kelimelerden oluşan terimler, genel dile bu yabancı halleriyle geçmekte, bu yolla kullanım alanını genişletmekte ve genel söz varlığındaki yabancı kelimelerin sayısını da doğal olarak artırmaktadır.”(Şahin 2006/1 123-129)

Deplasman:¹⁷ Fr. Déplacement (yer(ini) değiştirme) *a. (1 ince okunur) sp.* 1. Dış saha. 2. *den.* Belirli bir durumda yüzen geminin teknesinin taşıdığı suyun ton olarak hacmi.

1. Ulusal ya da uluslararası karşılaşmalarda takımların karşılıklı olarak birbirlerinin kent ya da ülkelerine giderek karşılaşma yapmaları. 2. Bir takımın karşılaşma için kendi kent ya da ülkesinin dışına gitmesi. 3. Bir takımda yer alan oyuncuların oyun biçimi gereği yer değiştirmesi.¹⁸

Deplasmana gitmek¹⁹: yabancı sahaya gitmek: “Eski sevgilinin yaşadığı yere deplasmana gitmek ...-abisi ve babasının defansif yönü kuvvetli buna ne diyeceksin?”²⁰

Nakavt²¹: İng. Knock out. (oyun dışı bırakan) vuruş. *a. sp.* Boks maçında yumruk etkisiyle yere düşen ve on saniye içinde kalkıp devam edemeyen oyuncunun yenilmesi durumu.

Nakavt olmak²²: Boks maçında nakavtla yenilmek.

Nakavt olmak²³: “Yüzüm gözüm kan içinde, yarı nakavt olmuş bir vaziyetle kapaklandım.” - S. F. Abasıyanık

Nakavt etmek²⁴: Mat etmek: “Şekip Tunç’u nakavt etmişti.”-Y.Z. Ortaç.

Ofsayt²⁵: offside. Dışarıda (kalmak). *a.sp.* Futbolda hücumla geçen takımın en az bir oyuncusunun topla oynandığı anda rakip takımın kale çizgisine, o takımın en yakın oyuncusundan daha yakın bulunması durumu.

¹⁷ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹⁸ Ayaktopu Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=de%F0i%FEtirmece>

¹⁹ <http://www.turkcebilgi.com/sozluk/deplasman>

²⁰ www.uludagsozluk.com/.../eski-sevgilinin-yaşadığı-yere-deplasmana-

²¹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

²² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50b8aad68e6b55.37023513

²³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=nakavt%20olmak&cesit=2&guid=TDK.GTS.50b8aae887df08.78455551

²⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=nakavt%20etmek&cesit=1&guid=TDK.GTS.50b8aae887ddc0.05606691

²⁵ <http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=AYK&kelime=ofsayt>

Ofsayta düşmek: 1) Futbolda hücumla geçen takımın en az bir oyuncusu topla oynadığı anda rakip takımın kale çizgisine, o takımın en yakın oyuncusundan daha yakın bulunmak; 2) *mec.* İstemediği hâlde kötü bir durumda kalmak.

Ofsaytta kalmak: 1) Ofsayta düşmek; 2) *mec.* İstemediği hâlde kötü bir durum içinde kalmak.

Taç (yan dışı)²⁶: İng.: touch. sp. Yan. (Yan çizgiye dokunma).

Taç atışı, futbolda topun, sahanın yan çizgilerinden dışarı çıkmasının ardından oyunun tekrar başlaması yöntemi.²⁷

Topu taca atmak²⁸: Rakip takım oyuncuları pres yaptıklarında, defans oyuncuları ve kalecilerin riske girmemek için gerçekleştirdikleri eylemdir. *Mec.*: bir durumu geçiştirmek için yapılan eylem: “*Evrensel Gazetesi - Kadın cinayetlerinde Fatma Şahin topu taca atıyor.*”²⁹

3. Terimlerin Genel Dilin Söz Varlığında Başka Bir Alt Birime Geçişi: Argo

Argoyu Bussman (2002:85) “(1) *Rotwlesch'e denk düşen, Ortaçağ Fransız dilencilerinin ve serserilerinin özel dili.*(2) *Geniş anlamıyla sosyal bakımdan belli çerçevedeki (genellikle asosyal olarak nitelenen) grupların kullandığı, kelime hazinesi bakımından standart dilden ayrılan özel dillerin her türü. Grup dışındakiler tarafından anlaşılabilirlik amaçlandığından, genel söz varlığına alınmaları durumunda anahtar kelimelerin sürekli yenilenmesi gerekmektedir. Bunun için ya genel dildeki kelimelerin mecazî anlamlandırmaları (mesela alm. Schnee kar kokain için) ya da yabancı dillerden kelime ödünçlemesi uygulanmaktadır*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanıma göre argonun aslında toplumun belli bir kısmına ait, özellikle de asosyal bir sınıfa ait “özel bir dil” olması, günümüzde sporcu argosu hattâ bunların deyimleşmiş şekilleri için geçerli bir durum olmaktan çıkmakta ve bunlar argo tanımının dışında kalmaktadır. Nitekim çocuklardan yetişkinlere kadar çok geniş kitlelere ulaşan ve genellikle sosyal kesimin kullandığı spor terimleriyle oluşturulmuş argoya geçen deyimleri argo olarak saymak mümkün değildir.

Alan dili söz varlığı içindeki bazı terimlerin yalın yahut deyimleşerek argoda da görüldüğü gözlemlenmektedir. “*Bir bilim dalına özgü kelimeler, deyim olarak kullanılabilirlikleri gibi argoya da mal olmakta*

²⁶ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

²⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Ta%C3%A7_at%C4%B1%C5%9F%C4%B1

²⁸ www.uludagsozluk.com/k/topu-taca-atmak

²⁹ www.evrensel.net/news.php?id=28675

terim niteliğini kaybeden bu kelimeler, argonun söz varlığına dahil olabilmektedir. Argo sözlüklerine bakıldığında söz konusu yansıma durumunun argo yönünde daha ağırlıklı gerçekleştiği de rahatlıkla söylenebilir. Genel argonun yanında alan argolarında da aynı durum geçerlidir” (Şahin 2006: 127). Aşağıdaki örneklerde argoya geçen deyim halindeki terimler söz konusudur.

Çalım³⁰: Bir oyuncunun topu ayağından kaçırmadan karşısındaki oyuncuları kıvrak devinimlerle aldatıp geçmesi. (Toplu ya da topsuz olarak yapılır).

Çalım³¹: Güreşçinin takındığı gösterişli eylem.

Çalımına yanmak: Çalımlı tavrından hoşlanmak. “Çalımına yandım of aman/ Dayanamam aşkına yok zaman”.³²

Çalımını sevmek: “Coşturdu yüreği, ey kalem çalımını sevsinler, dedirtti... Eğdirtti başımı gecenin sayfasına. Sicim sicim döktürdü karanlığın kaleminden.”³³

Çalım atmak³⁴: çalımlamak.

Çalım yemek³⁵: Futbolda çalımla geçilmek.

Çalımına gelmek (getirmek)³⁶: Uygun zaman veya durumu ele geçirmek: “Sanki demek istediğim bir çalımına gelseydi seni de yüzdürürdü.” -M. Ş. Esenal. “Yıldız, çalımına getirdikçe ateş ediyordu.” - A. Gündüz

Direk³⁷: Aralarına ağın gerildiği uzun kazıklardan her biri. İng.: support, Fr.:poteau.³⁸

Direkten dönmek³⁹: Olumsuz bir durumdan kıl payı kurtulmak. “Yani işin özü sanki direktten döndüm göz göre göre araba gidiyordu.”⁴⁰

³⁰ Ayaktopu Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=%E7al%FDm&kategori=terim&hng=md>

³¹ Güreş Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=%E7al%FDm&kategori=terim&hng=md>

³² <http://sarkisozleri.sitesi.web.tr/seda-sayan/calimina-yandim.html>

³³ <http://www.edebiyatdefteri.com/siir/117916/sim-renkli-gece-yine-gel---.html>

³⁴ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=%E7al%FDm&hng=tam>

³⁵ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=%E7al%FDm&hng=tam>

³⁶ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=%E7al%FDm&hng=tam>

³⁷ <http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=direk&kategori=terim&hng=md>

³⁸ Bu terim ayaktopu sporunda “kalenin direği” için de kullanılmaktadır ve daha çok bu terime uygun olarak deyimleşme gösterdiği söylenebilir.

³⁹ <http://www.uludagsozluk.com/k/direkten-d%C3%B6nmek/>

⁴⁰ http://forum.donanimhaber.com/m_64548141/tm.htm

Doksandan⁴¹: Kalenin yan direkleri ile yere koşut olan üst direği arasındaki 90 derecelik sol-sağ iki açıdan topun tümünün kaleye girmesi durumu.

Doksandan çakmak: Bir işte başarılı olmak. Kafayla sertçe vurmak: “*Backham Tom Crusa doksandan çakmış diyorlar. ... olum ya tam tersiyse backham bu güne kadar hep ben toplara çaktım, biraz sen bana çak demişse. (bikere ?*”⁴²

“*Savcı doksandan çaktı.*”⁴³

Havlu atmak⁴⁴: 1) *sp.* çalıştırıcı, sporcusunun karşılaşmayı terk ettiğini bildirmek için ringe havlu fırlatmak; 2) başarısızlığını kabul edip mücadeleyi bırakmak, pes etmek.

Havlu atmak⁴⁵: 1) *sp.* Çalıştırıcı, sporcusunun karşılaşmayı terk ettiğini bildirmek için ringe havlu fırlatmak; 2) Başarısızlığını kabul edip mücadeleyi bırakmak, pes etmek: “*Olayın insana öeh dedirteceğini, benden bu kadar abi yeter! Tepkisi verdireceğini belirten tatlı şey.* Böylesi insana havlu attırır *benzeri: fb ezikliği...*”⁴⁶

Hizaya gelme⁴⁷: Bir jimnastik grubunun birbiri ardınca ya da yanı sıra bir çizgi üzerinde düzgün dizilmesi. Alm.: sich richten.

Hizaya gelmek: bkz. Davranışlarını düzeltmek, yola gelmek: “*Ha şöyle, dedi, içinden, adam ol da biraz hizaya gel.*” - H. Taner.

Kafakol⁴⁸: Karşı güreşçinin bir kolunu koltuk altında sıkıştırdıktan sonra öteki kolu ensesi üzerinden aşırıp, sıkıştırılan kolun koltuk altından tutma ve vücudunu kalça üzerine alarak ayaklarını yerden kestikten sonra diz çöküp sırtının üstüne yere vurma.

Kafakola almak⁴⁹: 1) *sp.* Güreşte kafa ve kolu birlikte kavrayarak rakibi çevirmek; 2) *meç.* Etkisi altına alıp kandırmak: “*Sevgiliyi kafakola almak hakkında yalan yanlış bilgiler.*”⁵⁰

⁴¹ Ayaktopu Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=doksandan>

⁴² <http://ccc.incisozluk.cc/w/backham-tom-crusa-doksandan-%C3%A7akm%C4%B1%C5%9F-diyorlar/>

⁴³ <http://www.ilkehaber.com/haber/savci-doksandan-cakti-17542.htm>

⁴⁴ Yumrukoyunu terimi. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁴⁵ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=havlu+atmak&hng=tam>

⁴⁶ www.uludagsozluk.com/k/böylesi-insana-havlu-attırır/

⁴⁷ Cimnastik Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=hizaya+gelme>

⁴⁸ Güreş Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=kafakol>

⁴⁹ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=kafakol&hng=tam>

Künde⁵¹: Far. kunde *a.* 1. *sp.* Güreşçinin, hasmını altına alıp bir elini önden, ötekini arkadan geçirerek ellerini kilitlemesi. 2. *mec.* Düzen, tuzak, oyun, hile. 3. *esk.* Suçluların ayağına bağlanan demir halka, köstek.

Künde⁵²: Ayakta, diz üstünde ya da oturur durumdayken alttaki güreşçiyi belinden, tek bacağından ya da güreş donunun şakından tutarak başının üzerinden aşırıp atmak.

Kündeden atmak⁵³: 1) Güreşçi, rakibini belinden kavrayıp kendi üzerinden aşırarak arka üzeri atmak; 2) *mec.* Aldatarak tuzağa düşürmek.

Kündeye getirmek⁵⁴: 1) Güreşçi, rakibini altına alıp bir elini önden, ötekini arkadan geçirerek kilitlemek: “*Kolunu tutup kündeye getiriyor, bir taraftan da bacağının birini ikiye büküyorum.*” -M. İzgü. 2) *mec.* oyuna Getirmek, tuzağa düşürmek: “*Plan kurar, tertip yaparlar; kendilerini kurtarmaya, yeni müdürü de kündeye getirmeye çalışırlar.*” -M. Ş. Esendal

Kündeye gelmek⁵⁵: aldatılmak, tuzağa düşmek: “*Barut yoktu. Kalenin dar kapısından çıkmak imkânı yoktu. Öyle korkunç bir kündeye gelmişlerdi ki...*” -Ö. Seyfettin.

Kündeye getirilmek⁵⁶: aldatılmak, tuzağa düşürülmek: “*Akıllı bir evlat olan Ali Harun Bey, annesinin böyle bir kündeye getirilmesini hazmedemez.*” -H. R. Gürpınar

Matrak⁵⁷: Ar. *a.* *esk.* 1. Kalın sopa, değnek. 2. *sf.* *argo* Eğlenceli, gülünç, hoş: “*Cavcav gibi matrak oğlan var mı yahu?*” -A. İlhan.

“*Matrak, üzerine deri kaplanmış başı yuvarlakça kalın değnek adıdır. Lobutla arasındaki fark, lobutun ustalar tarafından oynanan oyunda, matrakın ise acemilerin taliminde kullanılmasından ibaretti*” (Pakalın 1993: 422).

Matrak geçmek: *argo* alay etmek, eğlenmek: “*Matrak mı geçiyorsun benimle?*” -N. Cumalı.

Tuş⁵⁸: Fr. Touche. (Dokunmak). Oyun sırasında iki omzun aynı anda yere değmesiyle oluşan yenilgi.

50 www.eksisozluk.com/show.asp?t=sevgiliyi+kafakola...

51 <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

52 Güreş Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=k%FCnde>

53 <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=k%FCnde&hng=tam>

54 <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=k%FCnde&hng=tam>

55 <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=k%FCnde&hng=tam>

56 <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=k%FCnde&hng=tam>

57 <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

58 Güreş Terimi.

<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat2&s3oz5k0t=GRS&kelime=tu%FE>

Tuşa getirmek⁵⁹: 1) Güreşte hasmı sırtüstü yere sermek; 2) *mec.* Yenmek, mağlup etmek: “LPG oyunu tasarruf yapmak isteyenleri tuşa getirdi...”⁶⁰

Sonuç

Sonuç olarak örneklere bakıldığında güreş, futbol/ayaktopu ve cimnastikle ilgili spor terimlerinden oluşan deyimlerin genel dilin söz varlığında daha fazla olduğu görülmektedir. Güreşin ata sporu, cimnastiğin ise eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde “Beden Eğitimi” derslerini de kapsadığı düşünülürse yaygın olması mümkün bir durumdur. Futbol ise gerek ülkemizde gerekse dünyada kitleleri etkileyen çağın sporu durumunda olduğundan terimlerinin genel dilin söz varlığına yansımaları doğaldır.

Yapılan incelemeye göre elde edilen bulgularda özellikle futbol ve güreşle ilgili terimlerin argoda daha etkin olduğu görülmektedir. Ancak zaman içerisinde sporcu argosuyla kurulan deyimlerle birlikte bu terimler hem terim hem argo olma özelliklerini yitirerek genel dilde yer almıştır. Yine futbolla ilgili terimlerin genel dile yansırken daha çok yabancı kaynaklı/çeviri şeklinde yansıdığı ortadadır.

Öte yandan bazı deyimleşen terimlerin artık terim özelliklerini yitirdiği ve genel dilin söz varlığındaki durumlarının daha çok kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; pes etmek, yerinde saymak, hizaya gelmek gibi.

Bütün bu veriler ışığında alan dili söz varlığı ile genel dilin söz varlığı arasındaki bu döngünün birbirini çoğu zaman en baskın olan tarafa sürükleyen, kullanım sıklığının, toplumun ilgi ve alakasına göre yön değiştiren, buna göre de dili canlı tutan bir etkinlik olduğunu söylemek mümkündür. Bu etkileşimin takip edilebilir olması bize bir bakıma bu durumu kontrol etme hakimiyeti de kazandırdığından, terim çalışmalarına daha çok önem vererek Türkçe terimlerin varlığını daha da arttırmalı, en azından bu ilişki çerçevesinde yabancı kelimelerin, hele de deyimleşerek, dile girmesine engel olunmalıdır.

⁵⁹ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=tu%FEa+getirmek&hng=tam>

⁶⁰ www.demokratkocaeli.com/46-8592_Yazar-lpg-oyunu-tasarruf-yap..

Kaynakça

- Aksan Doğan (2006), Türkçenin Sözcük Sözlüğü, Ankara, Engin Yayınevi, 4. Baskı.
- Bussmann, Hadumod (2002), Lexikon der Sprachwissenschaft, Stuttgart.
- Karaağaç Günay (2012), Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara, Akçağ Yayınevi.
- Korkmaz, Zeynep (2001), “Bilim Dili ve Türkçe”, www.tdk.gov.tr, Türk Dil Kurumunda Sunulan Konferans metni, s. 1-
- Pakalın Mehmet Zeki (1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, C.II.
- Şahin Hatice (2006/1), “Terimlerin Genel Dile Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, S. 20, s.123-129.
- Vardar Berke (2005), “Terimbilim ve Yeni Sözcükleme”, Çev: Mustafa Durak, Terimden Anlama, İstanbul, Multilingual Yayınları, s.17-25.
- Zülfikar Hamza (1991), Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara, TDK Yayınları, s.20.

Online Kaynaklar

- Alpman Cemal (1969), Cimnastik Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları,
<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=bakdetay&sozid=CIM>
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK online sözlük veritabanı.
<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>
- Ayaktopu Terimleri Sözlüğü (1974), Ankara, TDK Yayınları.
<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=bakdetay&sozid=AYK>
- Büyük Türkçe Sözlük, TDK online sözlük veritabanı.
<http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Erdem Sinan (1968), Uçantop, Alantopu, Masatopu Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları.
<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=bakdetay&sozid=UCA>
- Güncel Türkçe Sözlük, TDK online sözlük veritabanı.
http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- Harmandalı İhsan (1974), Güreş Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları.
<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=bakdetay&sozid=GRS>
- İşıtman Nihat (1968), Yumrukoyunu Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları.
<http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=bakdetay&sozid=YUM>

Örnekler İçin Taranan Online Kaynaklar

<http://www.aksam.com.tr/>
<http://blogspot.com/>
<http://www.deyim.org/>
www.demokratkocaeli.com/
<http://dolusozluk.com/>
<http://www.dizifilm.com/forum/>
<http://www.edebiyatdefteri.com/siir/>
<http://www.eksisozluk.com/>
<http://www.evrensel.net/>
<http://tr-tr.facebook.com/>
<http://forum.donanimhaber.com/>
www.hepsievcil.com/forums/
<http://www.ilkehaber.com/>
<http://ccc.incisozluk.cc/>
<http://www.itusozluk.com>
<http://kariyeryolculugu.com/blog/>
<http://www.haberler.com/>
<http://sarkisozleri.sitesi.web.tr/>
<http://www.tirendaz.com/tr/>
<http://www.turkcebilgi.com/sozluk/>
<http://www.uludagsozluk.com/>
<http://tr.wikipedia.org/>
<http://tr.wiktionary.org/wiki/>

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Tel: 0 224 294 1812

Fax: 0 224 294 1899

e-mail: sbd@uludag.edu.tr

www20.uludag.edu.tr/~sbd

YAYIN İLKELERİ

1- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin sosyal bilimler bölümleri öğretim elemanlarına açıktır. Diğer fakültelerden gelecek yazılar için yayın kurulu yetkilidir.

2- Hakemli olan dergi yılda iki kez yayınlanır.

3- Dergiye gönderilecek yazılar, makale türünde hazırlanmalı, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4- Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) olabilir. Her makalede, ana başlığın altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 100 kelimeyi aşmayan, 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmış özet ve özetin hemen altında beş anahtar kelime yer almalıdır.

5- Yazılar, kaynaklar, dipnotlar ve özet dahil 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, kenarlarda en az 2,5 cm bırakılarak Word programında Times New Roman 12 ile yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol kenardan başlamak üzere yazılmalıdır.

6- Yazılar, diskete veya CD'ye kaydedilmeli ve metnin çıktısı üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, diğerlerine yazarın ad ve soyadı yazılmamalıdır

7- Resimlerin metin içinde yerleri (resim1) şeklinde belirtilmeli, resim, çizim ve tablolara ayrılan sayı 15'i geçmemelidir.

8- Fotoğraflar, alt yazılarıyla birlikte Jpeg formatında en düşük 300 dp de taranmış ve CD ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir.

9- Yayın kuruluna ulaşan yazılar, kurul tarafından incelenir ve değerlendirmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili

hakemlere gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayınlanmasına veya aksine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazılar, yazarlar tarafından en geç bir ay içinde yayın kuruluna ulaştırılmalıdır.

10- Yazılar; bahar sayısı için ocak ayının, güz sayısı için temmuz ayının ilk haftasına kadar gönderilmelidir.

11- Yayınlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında kendi yazısının 30 adet ayrı basımı gönderilir. Yayınlanmayan yazılar geri gönderilmez.

12- Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 8 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar (lar)ın soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak tanıtılır. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynak Gösterme Örnekleri:

Metin içi ve dipnot: (Atasoy-Çağman 1974:15)

Makale Sonunda Kaynak Listesi

Kitap

Atasoy Nurhan- Filiz Çağman (1974), *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Makale

Kitap içinde bölüm

Alioğlu E.Fusun (1999), 'Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi', *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Hazırlayanlar: Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 83-102.

Sürelî yayında

Renda Günsel (1973), 'Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri', *Sanat Tarihi Yıllığı V*: 443-479.